

Петар Милосављевић
ДОБРИЦА ЋОСИЋ И ПРЕУМЉЕЊЕ

Петар Милосављевић

ДОБРИЦА ЋОСИЋ И ПРЕУМЉЕЊЕ

Прво издање

Издавачи

Матица српска у Дубровнику – Београд
(извршни издавач)

Институт за политичке студије – Београд
Логос – Грачаница

За Матицу српску у Дубровнику
Милорад Буха

Уредник

Момчило Суботић

Рецензенти

Миливоје Павловић

Душко Певуља

Момчило Суботић

Корице

Мирјана Исаков

Слика на корицама

Надежда Петровић, *Косовски божури* – Грачаница (1913) детаљ

Штампа

Скрипта интернационал - Београд

Тираж

500

Петар Милосављевић

ДОБРИЦА ЋОСИЋ И ПРЕУМЉЕЊЕ

Матица српска у Дубровнику – Београд
Институт за политичке студије – Београд
Логос – Грачаница
2016.

*Ову књигу приносим у спомен на оца Галактиона,
монаха Манастира Ковиља.*

Отац Галактион, у световном животу Бранко Арсеновић (1947-2013) био је инжењер и истакнути привредник у Завидовићима у Босни све док у годинама рата и расула није морао да напусти свој завичај. Тада је кренуо напорним путем духовног уздизања и замонашио се.

Последњих година његовог живота повезале су нас две идеје: о духовној обнови српског народа и о обнови филолошке науке посвећене Србима – србистике. Походили смо га у манастиру Ковиљу, а сретали смо се и у Новом Саду и Београду. Посетио нас је са пријатељима у нашој кући у Баноштру. Отац Галактион одликовао се отвореношћу у изношењу различитих ставова о заједничким темама, пријатељским разумевањем и подршком. Импресионирао ме је висином своје личности. Памтим речи о узорном монаху Галактиону којима се на опелу од њега опростио старешина манастира Ковиља Преосвештени епископ Порфирије.

Иако је живео по строгим монашким правилима, отац Галактион је налазио времена и снаге да се и сам бави научним радом, посвећен темама које се тичу најстарије прошлости Срба. У сарадњи са сином Аљошом, Бранко М. Арсеновић објавио је неколико књига међу којима издвајам: *Обредне пјесме древних Срба у Индији* („Мирослав“, 2008) и *Куће Лепенског вира – корјени србске баштине* (МСЦ, 2011). Обимом и студиозношћу оне спадају међу највредније које су о тим темама написане.

Мимо онога што сам могао очекивати од смиреног монаха, отац Галактион је осетио потребу и нашао начина да помогне у објављивању мојих књига. Преко својих пријатеља привредника Милоша Медића, Зорана Васиљковића и Милољуба Цветића, учинио да се штампа чак пет мојих књига: *Други ток српске књижевности*, *Наратолошка истраживања*, *Титаник*, *Блок за српску идеју* и *О српском питању* (књига разговора Биљане Живковић са мном). Све су изашле у издању обновљене Матице српске у Дубровнику (Београд 2012).

Вечна слава овом врлом човеку и Божијем угоднику на оба света! Нека ово подсећање на монаха Галактиона буде подстицајно и за ширење интересовања према њему као писцу и делу које је оставио.

С А Д Р Ж А Ј

О ПОТРЕБИ ПРЕУМЉЕЊА

Срби: судбина или лош избор	11
Српско питање и србистика	15
Поводом књиге <i>Огледало Добрице Ћосића</i>	23
О појму „преумљење“	34
Последице лошег избора	42

ПРЕУМЉЕЊЕ НА ДЕЛУ

Револуционари и симиновци	51
Историја и идеја	56
Историја и филологија	87
Тито, реализатор хрватског филолошког програма	117
Две идеје југословенства: српска и хрватска	140
Србистика и Велики механизам	151
О сукобу цивилизација	169
Свечана седница Матице српске у Дубровнику	206
Политичком присилом по српском идентитету	215

ПРЕУМЉЕЊЕ И ОТПОРИ

Реаговање филолога на разбијање Југославије	227
Питање свих питања	229
Суштина српске драме	238

ДОДАТАК

Поводом резолуције о геноциду	273
-------------------------------	-----

Библиографска белешка	279
-----------------------	-----

О ПОТРЕБИ ПРЕУМЉЕЊА

СРБИ: СУДБИНА ИЛИ ЛОШ ИЗБОР

1.

Да су Срби у 20. веку лоше прошли, то знају и они сами, а знају и други. Два су супротна одговора на питање зашто је тако било. По једном, судбина је тако хтела. По другом, Срби су направили лош историјски избор.

Ако је судбина наменила да Срби прођу како су прошли, онда ту нема шта да се ради. Само им следи да забију главу у песак и да чекају нове ударце.

Неће бити тако ако се пође од сазнања да је у питању био лош историјски избор. Тада ће се пажња обратити на лоше историјске потезе које су направили српски прваци у прошлости. Узеће се у обзир разне могућности избора, размотриће се алтернативна решења.

2.

Присталица сам схватања да су Срби направили лош историјски избор. Време и прилике када се то десило, лако се могу одредити. То је било када је, после Првог светског рата, створена Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, прва Југославија. Срби су у овај рат, који они нису желели, ушли са једним националним програмом, а из рата изшли са другим и другачијим. Каснија историјска збивања показала су да су се определили за погрешан пут. По чему је то био лош избор?

У Први светски рат Срби су ушли са својим слободарским тежњама и самосвесном националном мисли грађеном на филолошким ставовима Вука Караџића, са властитим виђењем односа међу словенским народима на Балкану израженим у српској идеји југословенства.

Међутим, у основе новостворене државе, која је настала на темељима српских ратних победа, уграђена је једна друга идеја: аустријско-хрватска идеја југословенства чије оличење је био бискуп Јосип Јурај Штросмајер и са вештачком филолошком дисциплином, сербокroatистиком, чији творац је био Ватрослав Јагић. Овим је дошло до промене теоријске основе уједињења, пре свега оне филолошке. Колико је та промена била битна види се ако се укаже на њену филозофску димензију. Из још необјављене књиге српског филозофа Радивоја Керовића *Самобитност и достојанство* цитираћу став Хелмута Плеснера, једног од главних представника немачке филозофске антропологије: „Свако теоријско одређење нашег бића има своју цијену, оно је претходница праксе и од њега зависи шта ће од нас бити“.

Опредељујући се да напусте своју филолошку традицију, тј. ставове Вука Караџића, ставове србистике, и да прихвате ставове Штросмајера и Јагића, односно њихове ставове југословенства и сербокroatистике, Срби су добили тачно оно што им је теоријска пројекција ових хрватских идеолога наменила.

Ово неће бити тешко да разумеју они читаоци који ставове ових различитих пројекција могу да разликују. Али то баш и није тако једноставно. Те разлике су се у југословенском периоду прикривале. Тек кад је Југославија била разбијена, показало се колико су оне важне. Спадам међу научнике који су се њима помно бавили. Њима се посебно бави и ова књига.

3.

Моја биографија и моја библиографија могу да посведоче да сам још у оној великој Југославији био темељно припремљен да се бавим проблемима у широкој области филологије у којој су делотворне теоријске пројекције и идеје. Спознајући где, кад и како је направљен лош избор, дошао сам већ почетком 90-тих година 20. века, и до теоријских решења како да се грешка исправи. То је и саопштено у многим мојим књигама и пројектима. Основно решење које проистиче из тих проучавања види се у

промени парадигме, тј. модела понашања. Парадигму, која је владала у југословенском периоду, треба заменити другом парадигмом, од које се могу очекивати други резултати. То, у ствари, и није нека нова парадигма, већ само обновљена српска филолошка традиција из предјугословенског периода. Истовремено, то је и програмски модел по којем се понашају други европски народи.

Истина је да ваљана теоријска решења сама по себи неће променити стање. Таква решења тек треба да се потврде у пракси. А шта ће се у пракси десити, то ће зависити од научне спознаје, од развоја националне свести и од воље и способности политичких снага које управљају нашим животима. Смисао је деловања научника да овој врсти делатника припреме терен.

4.

Књига *Добрица Ћосић и преумљење* један је у низу мојих покушаја да се стање свести српског народа промени набоље. То није књига о Добрици Ћосићу. Добрица Ћосић је само повод да се за српски народ нађе повољнији историјски избор од оног на којем се он ангажовао.

Добрица Ћосић (1921-2014) својом личношћу и делом повезивао је много шта у српском народу. Повезивао је свет идеологије и политике са светом културе, али и српску традицију са српском будућношћу. Као чувени писац, романсијер, академик, имао је високи углед и у научним и у најширим народним круговима. Кад је умро, био је испраћен оценом да је обележио нашу епоху. Зато је Ћосић био погодан ослонац за покушај да се историјске грешке открију, схвате и исправе. Кад се појавила књига Миливоја Павловића *Огледало Добрице Ћосића*, учинило ми се да је њоме означена полазна тачка за сагледавање и исправљање српских путева и странпутица.

Стварни главни предмет ове моје књиге јесте, у ствари, преумљење. И то не преумљење о било чему, већ преумљење у мишљењу о најбитнијим питањима које се српског народа тичу. А то је пре свега питање о идентитету српског језика и о идентитету српског народа. Чим се то питање отвори, искрсавају следећа: како је дошло до тога да Срби имају заједнички књижевни језик са Хрватима; како је дошло до хрватске идеје југословенства и какве она везе има са Првим светским ратом и са данашњом српском ситуацијом; како је Тито са својим присталицама обнављао Југославију а спроводио хрватски филолошки програм; како је главни ударац Југославија добила на Новосадском договору 1954. године који је одржан у Покрајинском комитету Савеза комуниста Југославије; како је пројектован „сукоб цивилизација“ и како су полуге Великог механизма употребљене против Срба, али и против доброг дела света.

Књига *Добрица Ћосић и преумљење* садржи више новонасталих или необјављених текстова, као и доста објављених. Као целина, она је више колаж него монографско дело. Код претходно насталих текстова, које сам преузимао без измена, уносио сам само неходне библиографске податке. Састављајући тако књигу нисам могао да избегнем и нека понављања. То може, с једне стране, да буде лоше, јер отежава читање. Али за само отварање проблема преумљења може да има и неке предности. Јер, управо оваква организација текстова може читаоца више да ангажује, да га учини саучесником у подухвату преумљења, разуме се ако прихвати и логику овог подухвата. Преумљење је битна карактеристика и других мојих књига на које се ова надовезује. О томе може да посведочи и библиографска белешка на крају књиге.

СРПСКО ПИТАЊЕ И СРБИСТИКА

Поводом текста Добрице Ћосића *Српско питање – питање истине*

Вечерње новости су у четири наставка, од 9. до 12. јуна 2006, објавиле реферат Добрице Ћосића одржан на Филозофској школи у Крушевцу (8-10. јун 2006) под насловом *Српско питање – питање истине*. Најтиражнији србијански дневни лист учинио је још један гест подршке славном писцу.

На решавање српског питања гледам другачије него академик Ћосић. Разлика потиче од различитих тачака гледишта са којих прилазимо истом проблему. Ћосић је најзначајније име међу српским интелектуалцима који су израсли из комунистичког покрета. Његов приступ овим проблемима је идеолошко-политички. И као романописац и као идеолог и државник он деценијама важи као политички тумач српске судбине. Као професор који је 32 године предавао методологију проучавања књижевности на филозофским и филолошким факултетима у српским земљама, ја на српско питање гледам као филолог. Моје полазиште је у филолошкој дисциплини која се зове србистика. Био сам иницијатор покрета за обнову србистике (Приштина 1997). Име србистика се ретко среће у нашој јавности, а још мање се зна о садржају тога појма који означава научну дисциплину која се бави Србима. То је неприродно и погубно по српски народ.

Наука о Србима избачена из система филолошких дисциплина

Први наставак Ћосићевог текста у *Новостима* носи наслов: *Срби иступили из историје?* Колико видим, Срби и

њихове земље су последњих деценија у центру светске пажње, права светска прича. Истовремено, лавина неразумевања и неспоразума са светом свалила се на њихова леђа. Та чињеница побија тезу да су Срби иступили из историје. Али њима ипак нешто недостаје што их спречава да буду равноправни и да раме уз раме стану са другим народима. Као неко ко се бави филологијом, али и логиком (методологија је део логики) поставио сам питање: шта је то што други народи имају а Срби немају? И дошао сам до одговора да Срби, за разлику од других европских народа, немају националну филологију. То се најбоље може показати на примеру новосадског Филозофског факултета. На њему постоје катедре за германистику, за англистику, романистику, румунистику, за хунгарологију, за славистику, за словакистику, за русинистику. Не постоји, међутим, катедра за србистику. Уместо ње, постоје Катедра за српску књижевност и језик и Катедра за српски језик и лингвистику. Предмет проучавања на овим катедрама је српска књижевност и српски језик. Али приступ овим предметима није србистички него југославистички, односно сербокroatистички. Нема свести о јединственој филолошкој дисциплини која се бави Србима. Срби су на тај начин искључени из система филолошких дисциплина у којем су заступљени други европски народи. Нема србистике међу филолошким дисциплинама где јој је природно место.

Последице оваквог стања су далекосежне. Хунгарологија, као дисциплина, учи да су Мађари сви они чији су преци говорили мађарски и који сада говоре мађарски. Румунистика одређује национално биће Румуна. Иста је ситуација и код Словака и код Русина. Ово правило важи за европске народе. Другачија је ситуација код популације која говори језиком којим ја пишем овај текст. Велики њен део осећа се Србима, али други делови те популације изјашњавају се као Бошњаци, Буњевци, Шокци, Хрвати, Црногорци, Горанци, Југословени... На основу тога механички се изводи закључак да сви они имају право да једном истом језику, којим сви говоримо, мењају име, зависно од свога националног опредељења. То су прво учинили Хрвати са српским језиком у другој половини 19. века, а сада то, све

учесталије, чине и други на говорном подручју српског језика. Да постоји србистика као институционализована научна дисциплина, она би рекла: то тако не може. Како ће се ко субјективно осећати у погледу националне припадности јесте његово људско право. Али из тога права не проистиче и ово друго: да се мења идентитет језика који је научно, лингвистички и историјски, потврђен. Овакав језичко-етнички хаос настао је због слабости, одсуства или, ако хоћете, забране србистике. За такво стање крива је политика. Али још више је одговорна и крива филологија. Институционализована филологија нема право да, ради било чијих политичких интереса, крши научне принципе који су једнаки и важе за све. Постоји спрега смишљене антисрпске политике (као и непромишљене просрпске политике) и квазифилологије коју треба раскинути.

Политички и филолошки одговори на српско питање

Добрица Ћосић је више пута, почев од 60-тих година, отварао српско национално питање. И сам каже у свом реферату да је то питање видео као: социјалистичко, као цивилизацијско, као демократско и као државно питање. Најзад је то питање сагледао као – питање истине. Као маштовит писац он маштовито о томе пише. Али господин Ћосић одговор тражи мимо науке и, нарочито, мимо филологије. Он о српском језику ћути. Мој одговор на исто питање ослања се на науку, филологију, која се бави идентификацијом и функционисањем националних језика, националних књижевности, националних наука, што значи да се принципијелно бави и српским националним питањем.

Мој одговор гласи: Срби могу своје питање да реше онако како су га решавали други европски народи, и како су га и сами Срби били принципијелно решили крајем 18. и почетком 19. века, мада не смемо занемарити ни чињеницу да је оно имало исто решење још у светосављу. Као и други европски и словенски народи, и Срби су још пре два века имали националну филологију србистику, звану *serbica*. Она је била део словенске

филологије, славистике, зване *slavica*. У заснивању србистике учествовали су многи великани славистике као, на пример, Чех Добровски, Словенац Копитар, Словак Шафарик, Руси Срезњевски, Пипин и други. Од Срба је у том послу, највише учинио Вук Караџић. Срби у то време нису имали самосталну државу. Али је постојала филолошка дисциплина која се њима бавила на научни начин. А дисциплина је моћно средство. Славистика и србистика, а посебно Вук Караџић, допринели су да Срби буду поштован чинилац у Европи.

Из система филолошких дисциплина, србистику је још у 19. веку почела да потискује кроатистика под именом сербо-кроатистика, дисциплина коју су смислили хрватски идеолози (Гај, Штросмајер) и филолози (Ватрослав Јагић, Иван Броз и други). Они су хрватска наречја (чакавски и кајкавски) помешали са српским језиком, и прогласили да је то један језик, по имену српскохрватски, хрватски или српски, а затим ту вештачку конструкцију, делили према својим интересима. Суштина те поделе је била да се чакавски и кајкавски оставе по страни, а да се дели српски језик, односно штокавско наречје. Да један језик има два национална имена, то не постоји нигде на свету. А кад може да има два, може да има и три, и четири и пет националних имена. Овај лингвистички хаос носио је у себи клицу политичког хаоса који нас је захватио у 20. веку. Сербокроатистика је наступала заједно са Штросмајеровом политичком идејом југословенства, која је уграђена у стварање државе Југославије, и прве и друге. Центар идеје југославенства и сербокроатистике био је у Југославенској академији наука и умјетности у Загребу, а у Титово време, средиште је било у Југославенском лексикографском заводу, такође, у Загребу. Зато је прича о српском хегемонизму у југословенском периоду у најмању руку смешна.

Трагичне последице одсуства србистике

Одсуство србистике, као научне дисциплине о Србима, имало је управо по Србе трагичне последице. Српско питање није могло да се решава и на научној основи, него само на

идеолошко-политичкој. У главним српским националним институцијама, које ни данас неће да знају за србистику, нема јасних одговора на неколико кључних питања: шта је то српски језик, шта је то српска књижевност, која су то српска писма, како треба схватити српски народ, који је то српски национални програм.

Кад сам схватио да је наука о Србима, србистика, одстрањена из главних националних институција, као универзитетски професор, дакле, као неко чија је научна компетенција верификована, сматрао сам својом дужношћу да одговорим на кључна питања која се тичу Срба, а којима се бави и господин Ћосић. Тако је настала серија мојих књига посвећених србистици. То су ове књиге:

Српски национални програм и српска књижевност (Приштина 1995, има 157 страна) у којој су практично отворени главни проблеми србистике, а који су затим елаборирани у више других, следећих, књига:

Систем српске књижевности (Приштина 1996, Београд 2000, 366 страна), бави се идентитетом српске књижевности;

Срби и њихов језик (Приштина 1997, Београд 2002; 551 страна), бави се идентитетом српског језика;

Српски филолошки програм (Београд 2000, 452 стране), бави се идентитетом српског националног програма;

Увод у србистику (Косовска Митровица – Београд 2002, Београд 2003, 588 страна), бави се идентитетом и историјом српске филолошке традиције;

Српска писма (Бања Лука 2006, 519 страна), бави се историјом писмености код Срба и разрешава порекло писама којима се српски језик данас служи: ћирилице и латинице.

Идеје југословенства и српска мисао (за коју управо тражим издавача. Има 282 стране). Ова књига бави се српском идејом и идејама југословенства (српском и хрватском), и наметањем непринципијелних филолошких и идејних решења.

Књиге сличне садржине и оријентације објавило је и више других заступника идеје о обнови србистике. Функција подсећања на ове књиге је да се широј јавности и политичким

чиниоцима укаже да је процес обнове србистике у току. Али оно што смо учинили као појединци није прихваћено у институцијама и образовном систему. Они још служе старим идејама и програмима.

Моји налази у поменутих књигама, укратко, су овакви. Срби су главне битке изгубили у југословенском периоду, посебно у Титово време, и то у области филологије. Они могу да поврате оно што су изгубили тако што ће поштовати моделе и принципе који важе за друге европске народе и што ће обновити властиту филолошку традицију, тј. што ће обновити србистiku. Генерације које данас решавају и које ће убудуће решавати српско питање могу то успешно чинити само са јасним србистичким одговорима о националном идентитету.

Српске националне институције – најслабија тачка српског народа

Комунистички покрет и социјалистички режим, у којима је Добрица Ћосић имао истакнуту улогу, и у којима је једнако стицао углед и као „верник“ и као дисидент, изменили су правац у главним српским националним институцијама: САНУ, Матици српској и Српској књижевној задрузи, а тиме и у целом образовном систему. Хрватска страна искористила је историјски преврат и тоталитарни режим, који је имала у својим рукама, да и српске националне институције стави под своју контролу, доводећи људе који ће радити за њене интересе. Тако су преко српских националних институција наметана хрватска филолошка решења, супротна српској филолошкој традицији и традицији ових институција. Ове институције су задржале српско име, али су прихватиле да служе антисрпским интересима. Пошто није била на пољу чисте идеологије и политике, него на пољу филологије, ова контрола није пала са падом комунистичког режима. У мојим напред наведеним књигама обиљем доказа је показано како је Новосадски договор (1954) учињен на штету научне истине и на велику српску штету, затим, да је на штету науке и на српску штету направљена

едиција *Српска књижевност у сто књига*, и низ других едиција у којима је сужаван корпус српске књижевности. Споран је и Академијин *Речник српскохрватског језика* који још излази под тим именом. Академици, филолози по струци, говоре да је то баш тако добро. А академик Ћосић им или повлађује или се не супротставља.

За невоље које сналазе српски народ Добрица Ћосић тражи разлоге свуда: у Коминтерни, у комунистичком покрету, стаљинизму, титоизму, глобализму, тријенали, у невладиним организацијама и тако даље. Свуда, само не тамо где он делује. *Српске националне институције – најслабија тачка српског народа* - тако се звао мој реферат спремљен за Други конгрес српских интелектуалаца (1994) који ми организатори не дадоше да тамо саопштим. Није се смео изрећи став: када би са српским националним институцијама било све у реду, Срби и не би дошли у ситуацију у којој јесу. Добрица Ћосић је једно време био први човек Српске књижевне задруге, једно је од најгласовитијих имена у Матици српској и у САНУ. Већ више од пет деценија представља се као путеводитељ српског народа. Немила али тачна је чињеница да су се Срби, баш у овом времену, нашли на беспућу. Зар му не смета што се и помоћу његовог имена и ауторитета спроводи антисрпска политика у националним установама?

Романсијер, чији је значај у српској књижевности неспоран, Добрица Ћосић, у овој тешкој ситуацији по Србе, има нешто што и ја имам, и има нешто што ја немам. И он, и ја, имамо велики број објављених књига. (Његова изабрана дела излазе у 25 књига, а моја у 23 књиге). Али, господин Ћосић има гласовито име какво ја немам. Могло би се чак рећи да сам полузабрањен писац. А у решавању српског питања данас је важно, као и раније, имати имена чија се реч чује. Надалеко се чује Ћосићева реч. Помислио сам да би за решење српског питања, како га ја видим, било добро ако бих потражио помоћ гласовитог српског писца. Мада сам то једном већ учинио, у личном контакту, чиним то поново, али јавно.

И ја мислим, као и академик Ћосић, да је српско питање питање истине. Али моја истина, јесте и научно доказана и показана истина, истина која проистиче из једне научне дисциплине. Оптимизам који из ње следи није празан. Ако би Срби смогли снаге да се и у филолошким питањима понашају као и сви европски народи, избегли би садашњи специјални статус и пролазили би као сви европски народи. Али истина о каквој ја сведочим, већ од 1945. у Србији је забрањена, а и данас она једва промаља главу. Отворено тражим подршку ставу да главне српске националне институције треба деблокирати, да треба укинути забрану србистике.

(НИН, 27.7.2006)

ПОВОДОМ КЊИГЕ МИЛИВОЈА ПАВЛОВИЋА „ОГЛЕДАЛО ДОБРИЦЕ ЋОСИЋА“

Појаву ове моје књиге испровоцирала је појава књиге Миливоја Павловића „Огледало Добрице Ћосића“. Одмах сам написао аутору писмо које овде објављујем. Из усмене комуникације са њим, схватио сам да је проблем озбиљан и да не треба ни преко Павловићеве књиге прећи без осврта и коментара.

Поштовани господине Павловићу,
драги Миливоје,

Прочитао сам Вашу књигу *Огледало Добрице Ћосића*. И то са радозналешћу и са доста узбуђења. Сазнао сам из ње да сте почели као Ћосићевац, да сте важна сазнања стицали на Ћосићевим књигама. Подсетило ме је то да сам и сам у младости био такав. Крајем 1958. објавио сам текст *Злоб времена*, инспирисан Ћосићем. Али, само неколико месеци касније, већ 1959, објавио сам и текст *Крлежијанство*. То је био мој најразглашенији текст. Замало не одох у затвор зато што сам „јеретички“ откривао да су Крлежа и Тито били иста линија, што се, иначе, скривало. Поменути текстовима идентификовао сам се тада и као титовац, и као крлежијанац, и као Ћосићевац.

Верујем да ме одавно више нико не памти као титовца, ни крлежијанца. Али ни као следбеника Добрице Ћосића. Једноставно зато што се мој развој одвио у другом смеру. Помињем овај стари био-библиографски детаљ с разлогом. Он показује да сам се на неком свом почетку (па и на Ћосићевом почетку) сусрео са теоријским основама на којима је засновано

Ћосићево дело. И Ваша књига потврђује на више начина да је Добрица Ћосић почео као Титов следбеник. И да је он тек као већ славан човек дошао је у сукоб са Титом и Партијом па постао чувени анттитовац. Нисам у Вашој књизи нашао ниједан важан детаљ да је Ћосић икад одступио од својих почетних теоријских основа. И као анттитовац сукобио се са титоизмом само на прагматичном нивоу. Теоријске идеале своје младости, политичке и књижевне, није битније мењао. О томе, посредно, сведоче и *Бајка*, али и изјаве које је повремено давао.

Мој поглед на основе Титовог деловања изложио сам више од пет деценија касније у књизи *Титаник* (2012). У њој постоји и поглавље чији је наслов *Тито – реализатор хрватског филолошког програма*. Тема о којој сам писао лако је схватљива, разуме се за оне који хоће да се потруде. Поглавље казује да је и пре Тита постојало нешто што се може идентификовати као хрватски филолошки програм. То је већ тема академска, каквом треба да се баве стручњаци, али и они који хоће да разумеју ситуацију која нам је наметнута са Титовом појавом. Надам се да нећу погрешити ако природу тога програма оцртам преко неколико најбитнијих имена која га репрезентују: Павле Деркос, Људевит Гај, Јосип Јурај Штросмајер, Ватрослав Јагић, Иван Броз, Виктор Новак, Мирослав Крлежа. Сви они су постојали и пре него што је Јосип Броз Тито ступио на историјску сцену. Кад се у мојој књизи каже да је Тито био реализатор хрватског филолошког програма, то значи да је он Комунистичку партију Југославије, којој је био на челу, и државу којој је био на челу, ставио у функцију реализације програма који је постојао пре њега. Добрица Ћосић био је један од српских комуниста и партизана који је себе ставио у функцију реализације овог програма. Ако се то схвати, лакше ће се схватити и све што се Србима касније дешавало.

Пре Ваше књиге читао сам књиге савремених београдских политиколога Пере Симића и Слободана Антонића. Обе су написали талентовани аутори. Симићева књига се зове *Тито, феномен 20. века* (2011), а Антонићева: *Још није готово – Милошевић* (2014). Главна мана обеју, иначе добрих књига, у

томе је што практично почињу од ступања ових личности на историјску сцену. Па испада да је, практично, све зависило од њихових личних способности и карактерних особина. Потпуно слично је и са књигом о Титу Мирослава Тодоровића *Хохштаплер* (2014). Мој приступ је, очигледно, другачији. Он полази од става: да би се ове личности схватиле нужно је схватити предисторију. И кад је у питању Тито, и кад је у питању Милошевић.

Сличне разлике постоје између Вашег и мог односа према Ћосићу. Оне се могу показати на једном детаљу. У Вашој књизи говори се (кратко и садржајно) о Ћосићевом путовању у Титовој пратњи бродом „Галеб“ (1961). Каже се и како Ћосић није избачен са овог брода, већ како је сам са њега сишао. Дати су и документи који сведоче да се тај „силазак“ десио поводом смене Ранковића (1966). У мојој књизи *Титаник* о Ћосићу се непосредно уопште не говори. Може се само подразумевати да је он један од путника на Титанику. Стварним кормиларима Титаника уопште није сметала побуна Ћосића. Као што му је као титовцу било места на палуби овог брода, тако му је било места и као анти-титовцу. Ћосић се, у ствари, није бунио против програма по којем је Титаник пловио, већ се бунио против кормилара. А Титаник је само стремио ка реализацији хрватског филолошког програма. Да би се тај програм реализовао, Југославија је морала да буде разбијена, Титаник је морао да доживи бродолом. „Нама је овај рат био потребан“. То су речи још једног реализатора хрватског филолошког програма, Фрање Туђмана.

О хрватском филолошком програму нисам написао ниједну књигу посебно. Али сам написао петнаестак књига о српском филолошком програму. Та чињеница посредно казује да ни хрватски програм у својим истраживањима нисам заобилазио. Са становишта мојих данашњих сазнања, евидентно је да је овај проблем, бар са српске стране, остао несхваћен и неизучен. Сматрам да ту грешку треба исправљати, да овом програму треба посветити пажњу коју заслужује. Хрватски се филолошки програм почео рађати и формирати још у првој половини 19. века у Аустрији и уз њену помоћ. Од самих

почетака је имао антивуковску и антисрпску основу, иако је, све до бродолома Титаника, увијан у другачије обланде. Главни његови резултати јесу Штросмајерова идеја југословенства и Јагићева идеја о српскохрватском језику и о сербокroatистици. Обе идеје су, на жалост, у југословенском периоду биле остварене. А оне су сасвим супротне од идеја српске филолошке традиције из предјугословенског периода које репрезентују Вукова схватања, али и схватања српских националних институција, као што су Матица српска, Српска краљевска академија, Српска књижевна задруга итд.

Сећам се како сам са захвалношћу доживео Ћосићев роман *Време смрти* о Првом светском рату. Роман је говорио о вршњацима мог деде на чијим сам коленима одрастао. Тек касније сам схватио да ни Ћосић, али ни српски историчари, нису ушли у корен овом великом страдању народа и појединаца. Нису размишљали о идејним основама и поводима да се рат деси. Ствари ће постати много јасније ако се обрати пажња на за нас главни резултат овог рата. А он је посве видљив. После четири године ратовања и страдања престала је да постоји Србија, створна је прва Југославија. Али нова држава није створена одједном, као резултат рата, како се мисли и приказује. Пројекције за њу су постојале скоро 70 година раније у идејама бискупа Штромајера. Штросмајер је, додуше, замишљао да будућа Југославија, као заједница Срба, Хрвата и Словенаца, које је он сматрао једним народом, Југословенима, буде једна федерална јединица у оквиру федерализоване Аустрије. Пошто се самостална Србија нашла на путу ка реализацији те идеје, и пошто она на тако нешто не би пристала, морала се ратом на то приморати. Нађен је повод за рат и за кажњенички поход на Србију. То је суштина Првог светског рата. Сви други разлози су последица оног основног.

У Првом светском рату било је много страдања. Сукобљени народи се могу само такмичити по броју жртава. Српски историчари нису превиђали огромне људске жртве које је српски народ уложио да би војничка победа била остарена. Али ни српски историчари, као ни филолози, нису били спремни да

сагледају последице рата по Србе на филолошком плану. А оне су биле катастрофалне. Срби су у рат ушли као посебан народ који има државу, али и национално име, и национални језик. А из рата су изашли тек као племе „једног троименог и троплеменог народа“ (Срба, Хрвата и Словенаца) чији је језик и званично, у Уставу, назван српскохрватскословеначки. До Првог светског рата водећи српски филолог био је Вук Караџић. На његовим схватањима се градио систем националних наука и образовни систем. Већ у првој Југославији парадигма се мења: доминирају Јагићева схватања о српскохрватском језику и доминира Штросмајерова идеја југословенства. А на вишдеценијску српску идеју југословенства, тј. на српско виђење балканских словенских народа (Бугара, Срба, Хрвата и Словенаца) сасвим је заборављено. Изгледа да сам ја први 2001. године подсетио на ту српску идеју у студији *Две идеје југословенства: српска и хрватска*. Све институције у првој Југославији изграђују се на основама хрватског филолошког програма, што конкретно значи: на основу сербокроатистике и хрватске идеје југословенства. Исход рата је укратко овакав: Срби и њихови савезници су војнички поразили силе Осовине. Али су на филолошком плану Срби доживели тежак пораз: у пакету са новоствореном Југославијом, напустили су српски филолошки програм и прихватили хрватски. Почињен је страشان грех. Србима се, већ на почетку живота Југославије као државе, десило нешто најгоре што им се могло десити. Имали су државу, па су је изгубили, били су народ па су постали племе, имали су српски језик па се он, у преименовањима и разимановањима, изгубио у нешто неодређено.

Све ово што казујем, на неки начин је, додуше у мутним назнакама, потврђивано током обележавања стогодишњице Првог светског рата. Управо ово обележавање је била прилика да се сумирају трагични биланси. А ти биланси нису били трагични само за Србе. Јер у општем страдању нису страдали само они. Страдали су и Руси, Французи, Енглези, Американци, Италијани. Али су страдали и они са друге стране: Аустријанци, Немци, Бугари и други. Жртве побројаних народа иду од

неколико десетина хиљада живота до неколико милиона. Кад се све сабере 10-15 милиона мртвих и око 50 милиона рањених, да ратна разарања само поменемо. Ниједна од страна не може да се похвали да је, на ратном плану, изашла као победничка.

Само је једна победа јасна и недвосмислена. То је била победа хрватског филолошког програма над српском филолошком традицијом. Једино можемо да кажемо да је ова промена дугорочно припремана и да је успела. Али на ту победу не треба гледати као на победу једне филолошке идеје над другом идејом, какве се у науци дешавају. Ради се о нечему што је имало крупне политичке узроке и последице. Њих и није тако тешко показати. Да би се победа хрватског филолошког програма остварила, морале су да нестану две државе: Аустро-Угарска (разбијена је на више држава) и Србија (утопљена у државу једног троименог и троплеменог народа). Сем тога, рат је посредно омогућио (или предусловио) да се десе идеолошке промене у двома највећим европским земљама, Русији и Немачкој, за које је излишно говорити какве су биле. Тако испада да су резултати овог рата били још тежи и разорнији. По општем мишљењу, у Другом светском рату сукобиле су се исте силе. Други светски рат је био наставак првог. На жалост, свет још није схватио да се несреће које су дошле са хрватским филолошким програмом не тичу само Срба; тичу се и других.

Срби данас живе и говоре са осећањем да им се потпуно незаслужено приређују несреће. На жалост, међу Србима ретки су они који се не баве само приказом страдања, него се окрећу истраживањима узрока несреће. А стварни узроци су тамо где их историчари обично не траже. Траже их, по правилу, на економском и војничком плану, а игноришу подстицаје од којих стварно долазе: подстицаје који долазе из филологије.

Ова теза се најбоље може илустровати на примеру политичке улоге Јосипа Броза Тита. Много шта ће нам постати јасније ако пођемо од сазнања да је он био најефикаснији реализатор хрватског филолошког програма. Да је Тито позвао у борбу да се реализује некакав хрватски филолошки програм, разуме се да би се томе мало ко одазвао, поготово би се одазвало

мало младих српских патриота. Лакше ћемо схватити Титов успех ако кажемо да је остварење хрватског филолошког програма било иманентно Титовом стратешком опредељењу, а тактика само средство да се то опредељење постигне. А да би се то стратешко опредељење постигло, требало је заводити два српска антифашистичка покрета, четнички и партизански, а победнички партизански покрет сасвим ставити у функцију остваривања оног програма који је он настављао да остварује. Показао сам, у разним својим књигама, да су сва филолошка решења у Титовој Југославији била изведена у смеру реализације овог програма. Та су се решења тицала Срба католика, Срба муслимана, Буњеваца, статуса дубровачке књижевности. Најјасније се та политика могла видети у стварању Југославенског лексикографског завода са Крлежом на челу, а Матом Ујјевићем као његовим замеником. На истој линији био је и Новосадски договор. Ради замагљивања онога битног што се на филолошком плану радило, из тактичких разлога, требало је правити перформанс. То је био перформанс братства и јединства народа и народности, самоуправни социјализам, раднички савети, самоуправљање. Итд.

Наметање хрватског филолошког програма током Титове владавине готово да је потпуно успело. Сви сапутници са Титаника практично су заборавили да постоје и неке друге филолошке истине од оних које је наметала Партија и партијска држава. Српски филолози, школовани да удовоље одређеној парадигми мишљења, још увек не примећују да је у Србији на филолошком плану ситуација абнормална. А да је абнормална лако ћемо схватити ако је упоредимо са ситуацијом код других народа, а поготово ако је упоредимо са властитом филолошком ситуацијом из предјугословенских времена. Обратите само пажњу на називе нашег језика, или на називе речника тога језика, па ће све постати јасно.

У Вашој књизи, драги Миливоје, на неколико места помиње се израз „Велики Механизам историје“. Цитирате тај израз, негде при крају књиге, као Ћосићев. Исти израз употребљава у предговору књизи њен издавач, а и Ви га употребљавате

на неколико места. Очигледно придајете посебно значење овој појави. Смисао је отприлике овај: у основи је све са Ћосићевим понашањем било у реду. Лоше су нам се ствари дешавале зато што је Велики механизам тако хтео. У свим случајевима израз је по правилу употребљаван као метафора. Њиме је сликовито означена нека Србима непријатељска сила која је обсмислила све њихове напоре, па и све Ћосићеве напоре.

И ја сам се бавио овим проблемом, али другачије. Учинио сам то и у посебној студији *Србистика и Велики Механизам* (објављена је у књизи *Српско питање и србистика*, 2007:18-33). Али проблему означеним изразом „Велики механизам историје“ ја не прилазим као метафори којом се означава нешто нејасно или несазнатљиво, што није подложно анализама и рационалним објашњењима. Прилазим му у складу са обавезама које се очекују од некога ко је научник по звању и позиву. А то значи да покушавам да дођем до научних одговора на питање о силама које Србе спречавају да имају нормалну судбину, као и други европски народи.

Разлика у Ћосићевом и мом понашању према овом проблему толико је значајна да је никако не треба изгубити из вида. Добрица Ћосић је ступио у партизанске редове у својој 20-тој години јер је одмах знао за шта се треба борити. Кад је видео да су резултати његове борбе по народ коме припада катастрофални, одмах је отворио српско питање. И опет је одмах знао како га треба решавати. Нису му били потребни увиди ни у историју ни у литературу. И опет је добијао јавну подршку, бар од неких снага.

Практично, истим питањем, српским питањем, бавио сам се и ја. Али, важно је имати у виду да сам се у тај подухват упустио већ као редовни професор универзитета, који је у струци прошао сва звања, а већ више од две деценије бавио се филолошким идејама од Хомера до Дериде и о томе објављивао књиге које су познате. Сведочим да се о деловању оног Великог Механизма може понешто знати не само на основу увида у политичку историју, и општу и националну, већ и у историју језика, историју књижевности, историју писама, историју нацио-

налних институција, историју идеја југословенства, политикологије, и чега све не. Добрица Ћосић је сигурно био један од најталентованијих Срба свога времена. Али за сналажење у овој области таленат није довољан.

У Вашој књизи цитирано је једно место из текста Јована Рашковића у којем се Ћосић назива „оцем српске нације“. То није једини пут да је он тако називан и третиран. Има основе за тврдњу да је и сам у тако нешто поверовао. Такве квалификације у супротности су са мојим познавањем историје заједничког нам народа. Звање оца српске нације обично се давало Светом Сави, а исто звање придавало се касније и уз имена Доситеја и Вука. На то се у новијим временима почело заборављати, посебно од када су на власт дошли титовци, па су се понашали као да српска историја почиње од њиховог ступања на историјску сцену. И још горе: чувају се и користе само имена, али се њихови програми и завети не поштују. У пракси је ова политика оставила тешке последице. Оног тренутка када се уопште могла родити идеја да је Добрица Ћосић отац српске нације, и нехотице је, макар из добрих намера, вршено оцеубиство.

За Србе не може никако да буде свеједно да ли ће следити једног или другог „оца нације“: Вука или Добрицу. То су потпуно две различите парадигме. Ако следе Вука, добиће једне резултате, ако следе Добрицу добиће друге.

У Вашој књизи, драги господине Павловићу, постоји један део у којем се наводе реаговања на Ћосићев одлазак са овог света, па се на једну страну сврставају ћосићевци, а на другу антићосићевци. Где би, рецимо, требало мене сврстати који мислим да је Ћосић следио само хрватски филолошки програм, а никако српски, дакле онај чија су прва имена Доситеј и Вук. Покрет за обнову србистике, који је промовисан у Приштини 1997. на моју иницијативу, био је покрет за обнову српске филолошке традиције, дакле и Вука, и Матице и Академије из предјугословенског времена. А био је и данас јесте против филолошког програма који се спроводи од стварања Титове Југославије и у Матици, Задрузи и у Академији, установама у којима је Ћосић заузимао угледно место.

Нисам читао записе Добрице Ћосића, па не знам да ли је оставио било какав траг о једном нашем сусрету из 1997. године. Враћали смо се Херцеговине, где је он ишао да прими награду „Светозар Ћоровић“, а ја да учествујем на симпозијуму о Пери и Ћоки Слијепчевићима. Од Подгорице путовали смо истим авионом, седели један до другог. Док је лет трајао (око 45 минута) искористио сам прилику да славном писцу изложим основне проблеме око србистике и потребе за њеном обновом. Чинио сам тако сматрајући да би за Србе било веома добро ако би он својим именом и ауторитетом који је имао у српском народу подржао ту иницијативу. Имао сам утисак да ме је у потпуности схватио. Договорили смо се, на растанку, на аеродрому, да му ја пошаљем три моје приштинске књиге (*Српски национални програм и српска књижевност, Систем српске књижевности, Срби и њихов језик*, које су објављене 1995, 1996, 1997) да их он погледа и да ми се јави да наставио разговор. Веровао сам да ће тако учинити. На жалост, Ћосић ме је изневерио: никад ми се није јавио. Била је прилика и кад смо се видели следеће године, на Коларчевом универзитету, на скупу „Везе“ које је организовао Драган Недељковић за Србе из Србије и дијаспоре. Ја сам имао реферат, а он је седео у првом реду. На питање: зашто се тако понео, мој одговор је: вероватно је прорадио Велики Механизам. Свако се може злоупотребити, па тако и Добрица Ћосић. Колико ја видим, он је био злоупотребљен два пута: као титовац и као антититовац.

Од оног сусрета у авиону стално размишљах шта би се десило да је човек Ћосићевог имена и ауторитета подржао идеје о потреби за обнову србистике. А то значи да је подржао обнову научне дисциплине о Србима коју су скоро пре 200 година утемељили Вук Караџић и Павел Јозеф Шафарик. Верујем да би до сада био обављен велики посао за добробит српског народа. Обновила би се србистика, а то значи обновила би се научна дисциплина о Србима, обновила би се филолошка свест о српском језику, српској књижевности, српским писмима. Наши студенти би могли да имају увид у историје српске књиже-

вности, у граматике и речнике и правописе српског језика. Стварала би се научна свест о српском идентитету.

Као неко ко је звањима које је стекао дужан да даје научне одговоре на питања која се тичу опстанка српског народа, сматрам да излази за наш народ ипак постоје. Они су у промени парадигме (у другој терминологији, у промени модела) понашања. Треба владајућу идеју југословенства заменити српском идејом југословенства, владајућу сербокroatистику заменити србистиком, другим речима треба обновити српску филолошку традицију из предјугословенског периода. Да би се таква промена парадигме извршила, сем оних приштинских књига, објавио сам и више других. Наводим само десетак: *Српски филолошки програм, Увод у србистику, Српска писма, Српско питање и србистика, Идеје југословенства и српска мисао, Обнова српског националног програма, О Новосадском скупу, О српском питању, Бок за српску идеју, Филологијаи геополитика, Историја и филологија*. Сличне књиге писали су и други аутори међу присталицама Покрета а обнову србистике. Хвала Богу, има их доста. Значи да има основе да се промена парадигме изврши и у националним институцијама, и у науци, и у образовном систему. Треба пробити лед.

Драги Миливоје!

Хтео сам, поводом појаве Ваше књиге, само да Вам се јавим и да укратко кажем да је књига успела. Ову првобитну намеру сам – дужином текста – на неки начин поткрепио.

Да ли нешто очекујем од Вас? Понашам се и овога пута као писац. А писац је ловац на душе: баца удицу, па ако се неко упеца, добро је. Било би добро, рецимо, да се упеца новинар (али и писац, и научни радник) Миливоје Павловић па да каже: кренимо даље. Да не буде по оном нашем старом: И после Ћосића – Ћосић!

У сваком случају, срдечно Вас поздравља Ваш Петар Милосављевић

Нови Сад, 2.март 2015.

О ПОЈМУ „ПРЕУМЉЕЊЕ“

Појава књиге Томаса Куна *Структура научних револуција* (1962) узима се као један од најзначајнијих продора у области филозофије науке. Супротно од до тада општеважећег става да су научне истине објективне, што значи да је удео субјективног у наукама сведен на најмању меру, Кун је изнео став да се и у науци, а не само у другим областима живота, мисли у парадигмама. Том тезом се акценат померио са испитиваног на испитивача. Ову своју тезу Кун је илустровао примерима из области физике. Научници који су мислили у духу класичне физике, чинили су то на начин на који је мислио Њутн; научници друге парадигме мислили су на начин Ајнштајна. Иако ове научне парадигме, по Куну, нису у сагласности, обе могу да буду ваљане.

Кунову идеју о мишљењу у парадигмама, још у својој докторској тези о Настасијевићу (одбрањена је 1974) довео сам у везу са истраживањима српског математичког феноменолога Михаила Петровића Аласа. Овај генијални научник, пре Куна, својом феноменологијом пресликавања, давао теоријска решења за функционисање модела. Пошто се француски израз модел односи на исто као и грчки парадигма, јасно је да су се српски и амерички научник бавили истим проблемом. Служећи се и изразом парадигма и изразом модел за исти појам, верујем да сам успешно могао да објасним многе појаве књижевно-теоријске природе, од стиха до стилских периода. Али и у другим областима појам означен овим изразима показао се као веома плодан.

Па ипак, накнадно могу да констатујем да постоји нешто што би у функционисању појма парадигме/модела требало поправити, доградити, учинити још функционалнијим. Поготово је то потребно учинити у друштвеним наукама, посебно у антропологији. Сасвим сигурно је добро знати да се највеће

промене у свету дешавају помоћу промене парадигме, односно помоћу промене модела. То су оне промене које су видљиве на објектима које испитујемо. А то значи да је добро знати како долази до промена у самим механизмима на основу којих парадигме мишљења функционишу. Више светлости у ту област унеће обраћање пажње на познати грчки израз *метаноја*. О карактеру и значењу овог израза најпотпуније сам се срео тек у новије време у књизи протојереја-ставрофора Милоша Весина *Раскрића кривице* (2013).

Милош Весин је свештеник Српске православне цркве у Чикагу. А књига *Раскрића кривице* је његова докторска дисертација, доста дугачког наслова, која је на енглеском језику објављена 2006. године. У српском издању ове књиге, у поднаслову, стоји: *Саветодавна психологија и Света тајна исповести на раскрићу између патолошког и здравог осећаја кривице*. Овим одређењима дело ученог теолога доводи се у везу бар са двама крупним областима које се баве човеком: религијом и психологијом. Да обратим пажњу на ову књигу, која се бави темама мимо мог главног интересовања, учинило је то што је прота Весин рођен у Новом Саду (1956) и у свом родном граду често служи и беседи.

Овај учени и радознали, али и многоструко обавештени теолог и полиглота, бавио се и преводима *Новог завета* са изворника на савремене европске језике и посебно је обратио пажњу на превод израза *метаноја*. На мноштву примера показао је да се овај израз на главне европске језике различито преводи. А да су разлике у преводима овог израза значајне види се по тумачењима *Библије*. Весин је, на основу богате литературе, показао да главне разлике потичу од тога да ли је текст превођен са грчког или латинског изворника. На те разлике пре његове књиге обратила су пажњу новија текстолошка и теолошка истраживања у разним деловима света.

Коментар Весина поводом превода појма метаноја посредно се дотиче и превода *Светог писма* на српски језик. *Библију* су на српски језик превели Ђуро Даничић (*Стари Завет*) и Вук Караџић (*Нови Завет*). Мада се Весин изричито бави Даничи-

ћевим преводом, очито је да се превод израза *метаноја* односи и на превод у целини. А проблеми у преводу овог издвојеног појма и у преводима на српски језик исти су као и код других европских језика.

Шта израз метаноја стварно значи?

Израз метаноја, и у преводу на српски језик, баш као и у преводима аутора на западне језике, обично се преводи изразом *покајање*. По анализи Весина било би упутније да се овај израз на српски језик преведе изразом *преумљење*, дакле изразом који долази од глагола преумити. Ево два места која о том сведоче:

...истини за вољу, ни српска реч - *покајање* није најпрецизнија. Етимолошки, теолошки, али не мање и психолошки, најприкладнији превод грчке речи *metanoia* би, у српском језику, била реч *преумљење* (усмерити ум у другом правцу), док би у енглеском, уместо *repentance* више одговарала кованица: *change of mind*. (97)

Сви наведени новозаветни примери који говоре о покајању, сведоче нам да је изворна реч „*metanoia*“ језички, а поготово психолошки и теолошки, неупоредиво свеобухватнија од речи „покајање“ – као речи које се под утицајем латинске речи: „*penitentia*“ (од „*penitere*“ = жалити за нечим) обрела у енглеском као „*penance*“ и „*repentance*“, у француском: „*repentir*“, шпанском: „*arrepentimiento*“, италијанском: „*pentimento*“ и „*penitenza*“, немачком: „*Reue*“ „*Busse*“, итд. (146)

У својој књизи је Весин дао основе и да се схвати разлог зашто је до овог сужавања значења израза метаноја дошло:

По Вилкину (Wilkin, 1988), Блажени Јероним је у свом преводу Новог Завета на латински, а да би приближио значење покајања као „жаљења због грехова учињених и посвећених после Крштења, али као чин испаштања“, грчку реч *metanoia* превео латинском речи *penitentia*, што значи покора, окајавање, испаштање (стр. 12-13)

У књизи Весина, која обилује суптилним анализама, постоје места која посебно треба истаћи. Једно од кључних је ово подсећање:

Јован Богослов једним стихом повезује Стари и нови Завет, изnoseћи заправо шта је смисао једног, а шта другог, када каже: Јер се закон даде преко Мојсија, а благодет и истина постаде кроз Исуса Христа“ (*Јн, I, 17*). (133-134)

И једно овакво запажање припомаже да лакше схватимо разлику између израза *покајање* и *преумљење*. Ова два тумачења имају везе са запажањем да се у *Старом Завету* по правилу говори о кривицама због којих Бог човека кажњава, а у *Новом Завету* по правилу о греху који човек треба да поправи у духу Христовог захтева: не чини више.

Осећам да ова разлика није мала. Старозаветни Бог, Бог јеврејски, онај је који кажњава због кривица које је човек починио. Новозаветни Бог, Христ, онај је који зна за грехове човекове, али који упоркос томе има заповест: не чини више. Постоје разлике у приказивању понашања старозаветног и новозаветног Бога (Христа) према човеку. Пред старозаветним Богом човек је често или обично крив због понашања. А крив је по правилу зато што је прекршио закон, Божји закон. Пред новозаветним Богом он је обично само грешник. Грешник је јер је починио грех. А грех се може поправити.

У књизи Весина расветљавана је и разлика између кривице и греха. Грех, се по тумачењу Весина, чини кад се одступи од циља. „Грех, на грчком – *amartia*, значи – *промашај циља*, или *промашени циљ*. Али који циљ? Циљ хармионичне заједнице са Богом, ближњим и са самим собом“. (166). То није исто као кривица која се чини кад се крши закон. Почињена кривица, огрешење о закон, подразумева казну од стране законодавца, а од човека тражи покајање и испаштање. Израз „Бог стари крвник“, који срећемо у српским народним песмама, више се може односити на Бога из Старог Завета који је законодавац, него на Богочовека Христа. Спознати грех значи спознати у чему је одступање од циља, од вредности којима се у хришћанству тежи. Христова наука имала је за сврху да човеку

помогне да се сам ослободи од греха, а не да буде кажњен. Схвати да си грешио, преуми и не греши више! Тако најприближније треба схватити Христову науку.

Улазимо тако у херменеутичке проблеме...

Херменеутика је дисциплина која је заблистала тек у наше време, од 19. века, од теолога Шлајермахера и филозофа Дилтаја. Међу филозофима који су дали највише доприносе тој дисциплини издвојио бих Хајдегера. Дајем предност херменеутичару Хајдегеру над Хајдегером као филозофом фундаменталне онтологије, оним који је тврдио да је филозофија после предсократоваца кренула кривим путем. Ако је Хајдегер као херменеутичар подбацивао, то је сигурно било зато што је чинио уступке својој доктрини.

Кад је херменеутика у питању, не треба губити из вида да она води порекло од егзегезе, како се звало тумачење *Библије* и списа светих отаца. Херменеутика у Срба почела је на велики начин са Светим Савом, а највиши домет достигла је у тумачењима Јустина Поповића светих јеванђеља. И у тумачењу књижевности достигала је висок ниво. Сетимо се само Богдана Поповића, Миодрага Павловића, Новице Петковића. Али то није тема ових разматрања.

Главна тема ових разматрања јесте тумачење грчког израза метаноја.

Верујем да се боље може разумевати *Нови Завет* кад се обрати пажња на једно од кључних места у овој светој књизи. То је оно место кад Свети Јован најављује долазак Христов и обраћа се својим слушаоцима речима: *Покајте се, јер се приближило царство небеско! ... припремите пут Господу; поравните стазе његове.* (Мат.3). После читања књиге Весина, мислим да више смисла у том апелативу има ако се ова порука схвати као позив на преумљење. *Преумите!* Поготово што се тај апелатив јавља на самом почетку хришћанства. Ради бољег разумевања

онога што је дошло са појавом хришћанства вреди навести и ово место из цитиранне књиге *Раскрића кривице*:

Зато бисмо данас, терминологијом која је свакоме блиска, слободно могли рећи да су Свети Оци попут семафора на многим животним раскрићима. Приближавајући нам Божију Реч својим животним опитом, Оци су, некад, као оно црвено светло на семафору које нам јасно ставља до знања да би требало стати. Стати и размислити. Стати и променити правац. Стати и опростити. (162)

Те речи добијају на тежини јер их говори неко ко се бави и *Библијом*, али и посве савременом дисциплином која се зове саветодавна прихологија. Теолог и научник тако показује да има право разумевање и за проблеме савременог човека и савремене научне прокупације, али и за преокупације светих отаца хришћанства који су му се указали „истински дубински психолози“ (163). Том књигом посебно васкрсава значај светих отаца од 3. до 5. века. А то су они оци којима већи значај придаје источна хришћанска црква од западне.

Подсећање на стварно значење израза *метаноја*, на *преумљење*, не руши значење Куновог израза *промена парадигме*, већ га учвршћује и допуњује. Показује да се промена парадигме, која чини суштину структуре научних револуција, али и других промена, обавља помоћу преумљења.

Израз преумљење се ретко употребљава у српском језику.

Са изразом преумљење, у конкретној употреби, срео сам тек у овом 21. веку поводом једног случаја у Црној Гори коме су медији поклонили пажњу. У току борбе за одвајање Црне Горе од Србије, показан је случај кад су неки активисти регрутовани на програму отцепљења, долазили код једног тврдокорног Милуна и говорили му: „Преуми Милуне у свом мозгу!“ Не знам да ли је конкретни човек под тим притисцима икад преумио. Али је познато да је у тој акцији много становника Црне Горе преумило. То преумљење је довело до крупних последица. Већина тих последица је имала и негативну страну.

Црна Гора се одвојила од Србије, многи Црногорци више нису хтели да буду у националном смислу исто са Србима, као што су били њихови преци, па су морали да преименују свој језик у црногорски, а морали су да признају и Косово као независну државу, па и да уведу санкције својој вековној заштитници Русији. Случај оваког преумљења само потврђује природу промене парадигми која стоји основи структуре свих револуционарних промена. Промена има, а да ли су оне добре или лоше, зависи од циљева ка којима се тежи.

Да ли има смисла уводити појам преумљења?

Треба знати да је и хришћанство било засновано на основама преумљења. Преумљењем је свет на подручју Европе постајао од незнабожачког (многобожачког) хришћански свет. Уместо пута којим се развијао антички свет Старе Грчке и Старог Рима хришћанство је понудило други пут; уместо једног система вредности оно је нудило други систем вредности. Да би се један систем вредности напустио а други прихватио, нужно је било да једна оријентација међу људима наметне свој смер преумљења другима. Тако се нешто више пута десило током историје.

Без појма преумљења такође ћемо тешко разумети оно што се збило у људима током ренесансе. Ренесанса јесте промена парадигме у односу на дотадашњи свет. Ова промена парадигме довела је до многих промена, рецимо до промене односа човека према богу и човека према човеку, а највише до промена у систему вредности, свуда а посебно у уметности. У тим променама све није водило ка бољем. Разне су последице истог чина.

Нешто слично десило се у 19. веку са појавом идеје о потреби да се класно друштво замени бескласним. Ова идеја, нарочито је преко доктрине марксизма, водила је ка крупним друштвеним и историјским променама у великом делу света. Она се обављала прутем преумљења у људима. Без увида у

процес преумљења тешко ћемо моћи да схватимо механизме замене једног система вредности другим системом вредности.

Још једном о разликама у значењу појма покајање и прумљење.

Најакше ћемо схватити разлику између ова два појма ако обратимо пажњу на њихова усмерења. Чин покајања усмерен је ка спознаји прошлости, а чин преумљења ка будућности. Ако хоћемо да остваримо неке циљеве морамо да преумимо тако да бисмо своје поступке примерили остваривању тих циљева. Свако виђење будућности повезано је са пројекцијама. Питање је зато: да ли ћемо се више бавити прошлошћу или будућношћу. Од оба усмерења супериорнија је методологија која која се и прошлошћу и будућношћу бави као целином.

Ова моја књига не бави се само филозофском прошлошћу: дакле спознајом онога што се у прошлости дешавало на филозофском плану. Али она се бави и пројекцијама. Главна пројекција која из ове књиге следи јесте – обнова логоцентризма. А обнове логоцентризма не може бити без преумљења.

(Из необјављене књиге Шведски сто филозофије и метакритички метод)

ПОСЛЕДИЦЕ ЛОШЕГ ИЗБОРА

Погрешан воз

Поводом животне драме Добрице Ћосића, која се одвијала пред очима јавности, вреди се подсетити изреке коју је недавно један познати српски политичар приписао Американцима и Енглезима. „Кад уђете у погрешан воз – све станице су погрешне“. Добрица Ћосић се као двадесетогодишњи младић определио за партизански покрет и остао је саставни део те оријентације до краја. А пошто је, као стваралачка личност, био утицајан, његов улазак у овај воз одразио се и на судбину његовог народа. Само једно је неизвесно: да ли би Ћосић и у другом покрету, можда живећи у емиграцији, постао велики писац? Јер, велики писац се тешко постаје без великог читалишта.

Оцена да би све било другачије да се 1941. определио за други покрет, четнички, сигурно би много значила. Али не и битно. Исход Другог светског рата и каснија судбина српског народа није зависила од опредељивања младића између ова два антифашистичка покрета.

У Другом светском рату су се за судбину Југославије, као државе, борила три главна покрета: хрватски *усташки*, фашистичконацистички, који је био за разбијање Југославије; *четнички*, антифашистички, који је био за њену обнову и уређење по угледу на демократије западног типа; и *партизански*, антифашистички, који је био за очување Југославије и њено преуређење по угледу на комунистички Совјетски савез. Југославија је из рата изашла обновљена; усташки и четнички покрет били су војно поражени. Тако је изгледало до деведесетих година. Тада је Југославија била разбијена, што значи да се остварила главна идеја усташког покрета. Оба антифашистичка покрета, четнички и партизански, чију су већину чинили Срби, уз учешће осталих ју-

гословенских народа, фактички су тада доживели пораз, бар што се тиче њиховог заједничког циља: да се Југославија очува. Највише је, у ствари, поражен партизански покрет јер је пропало и југословенство и комунизам. Обновом демократије западног типа четнички покрет је доживео извесну сатисфакцију. Српски комунисти најтеже су доживели тај пораз. Један од чувених партизанских бораца, песник Танасије Младеновић, приликом разбијања земље за чији се интегритет борио, јавно је изјављивао: „Ми српски комунисти објективно смо издали свој народ“. Ћосић, колико знам, никада тако нешто није изјавио. Издаја је приписивана само припадницима четничког покрета.

Мора се признати: и један и други антифашистички покрет поражени су политичком праксом Јосипа Броза Тита. У време кад је дошло до разлаза између ова два ослободилачка и антифашистичка покрета, стварни архитекта тога сукоба био је Тито. Титови саборци нису схватили да је њихов вођа једно говорио а друго радио. На жалост, неки нису то схватили ни до данас.

Треба сагледати укупну Титову политику око Југославије од 1937. до његове смрти и њено деловање после тога. Довољно је, рецимо, обратити пажњу да је Тита, на лидерском месту међу Хрватима наследио Фрањо Туђман. Туђан је најпре био Павелићев генерал па после Титов. На идејном и филолошком плану у Титовој Југославији главну улогу играо је Мирослав Крлежа који је током рата живео у Загребу, а није се одазвао на позив да се придружи партизанском покрету. Постао је најбитнији чинилац у креирању српске судбине кад је од врха државе добио да руководи Југославенским лексикографским заводом у Загребу за који је екипу преузео од Хрватске енциклопедије која је деловала током Павелићеве НДХ. Накнадно постаје јасно зашто је онај воз у који се укрцао млади Ћосић и толики други Срби морао да исклизне са колосека.

Погрешан колосек

Није био у питању само погрешан воз. Био је у питању и погрешан колосек. То је већ на почетку Другог светског рата схватио велики српски песник и дипломата Јован Дучић (умро је 1942. у Америци) још пре него што се братоубилачки рат партизана и четника до краја разбуктао. Овај чувени Србин, који је учествовао у стварању прве Југославије, схватио је да је стварање те државе била грешка и јавно је изнео став да ту државу не треба обнављати. Данас, већина Срба мисли о том проблему слично Дучићу. Већ је раширени став да је Југославија била велика грешка српских лидера. Овим чином српски народ био је постављен на погрешан колосек.

У овом тренутку међу Србима се још увек воде расправе о томе да ли је исправније било опредељење за партизански или четнички покрет; другим речима, да ли је боље било опредељење за један или за други воз. Има и снага које се боре за брисање разлика и национално помирење између партизана и четника. Такво залагање долази и са самога врха државе Србије.

Па ипак је важно схватити да таква залагања још не воде ка потпуно конзистентном теоријском решењу српског проблема, односно ка расветљавању и решавању питања идентитета и интегритета српског народа. Боље је поћи од става да су и четнички и партизански воз ишли у погрешном правцу. Јер су оба воза била постављена на колосек који је био изграђен у складу са пројекцијом хрватске идеје југословенства. Тај колосек је био другачији од онога по којем је српски народ ишао све до почетка Првог светског рата. Све до *Нишке декларације* (децембар 1914) Срби су имали другачију визију решавања питања Јужних Словена од оне на којој је остварена држава Срба, Хрвата и Словенаца. У наметнути им Први светски рат они су ушли са јасним идејом ослобођења и уједињења српског народа. На таквим пројекцијама су и извојевали прве победе у Церској и Колубарској бици. Тек од *Нишке декларације*, стварање Југославије постало је и српски програм.

Зато право питање којим Срби треба да се баве јесте узрок и смисао стварања Југославије. После свега што се Србима у 20. веку десило, нужно је да се сведе рачуница. Просто је зазорно навести број жртава које су Срби дали да се створи Прва Југославија. Сада се, накнадно, види да она Србима није била потребна, чак да се могла избећи. Нишка декларација се могла схватити тек као тактички потез. Током рата већ је остварен главни стратешки циљ: био је побеђен главни непријатељ: Аустро-Угарска и Срби, Хрвати и Словенци олобођени су власти те државе. После победе у Првом светском рату, српски лидери могли су се држати свог главног пројекта, оног који важио и пре рата: уједињења српског народа. Баш у том смислу ишао је и један важан документ на који се у југословенском периоду мало обраћала пажња: Извештај војводе Живојина Мишића регенту Александру из 1919. којим га обавештава о резултатима своје посете западним крајевима још нестворене државе и предлог да се поставе границе српске државе. На овај документ треба гледати много озбиљније него што се у српској историографији гледа. Јер је он у пуној мери сагласан и са српским виђењима ситуације балканских Словена, али и са новоствореном историјском ситуацијом. Да је било по Мишићу, а не по Александру, очигледно би српска ситуација у међуратном периоду била другачија. А то би већ много значило и за каснију судбину српског народа. Не треба сумњати да би српска држава била ефикаснија у заштити српске популације од геноцида у Другом светском рату.

Вреди исто тако размислити о броју жртава које су Срби дали да се створи друга Југославија, Титова. Са стидом, ми преживели, морамо признати како смо из југословенског периода изашли као облаћен и понижен народ. Немамо право да пред тим чињеницама затварамо очи. А немамо ни право да не отворимо питање идеја које су пројектовале стварање и прве и друге Југославије. А то значи да нећемо чинити добро ако не отворимо питање стварног програма на којем је таква држава створена, а који је српски народ водио из пораза у пораз.

У мојој књизи *Историја и филологија* (2014) постоје четири интервјуа Биљане Живковић са мном. У једном од њих помиње се и Добрица Ћосић и његова заслуга што је романом „Време смрти“ сачувао сећање на Први светски рат. Рекао сам тада да се Ћосића треба сећати и по запажању да Срби побеђују у рату, а губе у миру. Практично, тек после завршетка југословенског периода, Срби су почели схватати да је стварање Југославије била велика грешка. Српска победа у Великом рату била је Пирова победа. Дали су огромне жртве да се створи Југославија која им није била потребна. У ову непотребно створену државу они су улили свој државни идентитет. А нису ни приметили да су, том приликом, изгубили свој национални и свој језички идентит. Новостворена Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца (1918) била је проглашена државом *једног* „троименог и троплеменог народа“. До те државе су Срби били народ, па су постали само племе. До стварања те државе имали су свој језик. А у уставима новостворене државе из 1921. и 1931. језик је назван спскохрватскословеначки. Чињенице које наводим нису важне само са историчаре. То су биле промене које су се тицале и бића народа и задрале су и у филолошку и у филозофску сферу. Да се нешто страшно променило приметио је један од највећих пријатеља Срба Арчибалд Рајс. Овај Швајцарац немачког језика пред крај живота написао је књигу-тестament: *Чујте Срби!* (1929). У књизи је изнео виђење да Срби више нису онај народ са којим се он упознао и судбински здружио током рата. Исте 1929. године направљена је још једна грешка. Из назива државе нестао је траг српског имена. Проглашена је Југославија.

На погрешном колосеку

Многи истакнути српски научници, поготово историчари, истраживали су до детаља збивања током Првог светског рата. На жалост, нису обраћали пажњу на идеје. Кад је стварање Југославије у питању, нису сакривали чињеницу да је Југославија створена по Штросмајеровој идеји југословенства. Али се нису интересовали за чињеницу да је у самом српском народу, све до

Првог светског рата (сасвим сигурно до Другог балканскг рата 1913) била на делу српска идеја југословенства, другачија од Штросмајерове. Што значи да се изгубила из вида могућност друкчијег решења државног и националног питања. Ако је то решење једном пропуштено, не мора значити да га не треба више имати у виду.

Моја испитивања о овој теми саопштена су у тексту *Две идеје југославенства: српска и хрватска* (2001) који се налази у овој књизи. Закључак је: да су Срби своју судбину градили на својој идеји, доживели би другачију судбину. А другачију судбину би доживели и да су јој се после деведесетих вратили или да су бар постали свесни своје старе идеје, њене суштине и порекла.

Упоредо са овим открићем, постоји и друго на које треба обратити пажњу. Са стварањем Југославије српска научна и политичка елита, мање или више свесно, напустила је српски филолошки програм и прихватила хрватски. Тиме је поремећен и српски национални програм. Уграђивањем туђих ставова у образовни систем и у духовни живот народа током југословенског периода нарушена је самосвест српског народа.

Мора се, зато, признати да су Срби, од Првог светског рата, променили свој историјски колосек. Од устанака на почетку 19. века, од Карађођра и Милоша па до стварања прве Југославије, ишли једним колосеком, а после стварања Југославије, пошли су другим. За српску историју до Првог светског рата може се рећи да је била тешка али не и трагична; после тога је постала не само трагична већ и бесмислена.

Разумем књижевнике, као као што је био Добрица Ћосић, који су у овој промени видели прст судбине и књижевним дискурсом проповедали спремност на патњу и жртву. Као научник по квалификацијама и биографији, сматрам да овом питању треба прилазити другачије: треба давати и научна објашњења и рационалне одговоре на питање како да се проблеми реше. Треба наћи начина да се ослободимо хрватског програма сачињеног за Србе и да се вратимо на сопствени колосек.

Не треба очекивати од свих да ће прихватити ову идеју. Али они који одлучују у име народа морали би је имати у виду, а то су људи на челу државе и националних институција. Посебно они који су део образовног система.

Државни програм данашње Србије изражава се понављањем једне речи: *економија, економија, економија...* и позивањем на тактику кнеза Милоша. Нема ништа спорно у овим опредељењима. Али нећу да пропустим прилику да упозорим да државни и национални програм нису исто. *Државни програм Србије* на почетку 19. века оличавали су Карађорђе и Милош. А *српски национални програм* оличавали су Доситеј и Вук. Српски национални и српски државни програм код наших предака били су комплементарни.

После српског слома у 20. веку стиче се утисак да политички врх Србије нема јасну свест о томе шта би требало да буде српски национални програм и да би његови темељи опет морали бити Доситеј и Вук. Историчари и филолози, израсли на подлози аустрохрватске идеје југословенства мало шта им могу рећи о српском националном програму. Чим, рецимо, чујете људе на значајним местима у српском друштву да говоре о Србима само као православцима, о српском језику као екавском, о ћирилици као једином српском писму, знајте да су остали и даље упрегнути у кола која спроводе хрватски програм, а да су тога мало свесни. Њихово знање о српском националном програму може се поредити са знањем оног студента из вица који је испред Доситејевог споменика у Београду рекао: Е, Бранко, Бранко, због твог *Горског вијенца*, ја падох на испиту! Зато, осим историчара и политичких писаца попут Ћосића и сличних, треба читати и књиге друкчије оријентације којих сваким даном има све више.

ПРЕУМЉЕЊЕ НА ДЕЛУ

РЕВОЛУЦИОНАРИ И СИМИНОВЦИ

Михаило Марковић својим делом и именом репрезентује један вид парадигме која је конституисана у Титово време и који представља филозофску и друштвену мисао. Ова иста парадигма у другим областима има и друге репрезентативне. У књижевности то је Добрица Ћосић. У књижевној критици то је Михиз. У лингвистици је Павле Ивић. У историји ликовних уметности су Војислав Ј. Ђурић и Дејан Медаковић. У сликарству је Мића Поповић. Сви ови људи рођени су истих година: негде почетком двадесетих, дакле, у трећој деценији 20. века. Сви су се прикључили револуцији или новом систему кад су могли или кад су морали. Освајали су позиције у јавном животу мало по мало, све док се нису нашли на кључним местима у српским националним институцијама.

На постојање некакве овакве формације скренуо је пажњу један од њих, Борислав Михаиловић Михиз, у својој двотомној *Аутобиографији о другима* (1990). Тамо је Михиз описао како се група младих послератних студената сусретала у једној соби у Симиној улици у кући број 9а у Београду. Од филозофа је помињао Михаила Ђурића. Марковић је тада био изван ове групе. Као официр ЈНА имао је свој посебан пут. Али и он ће се касније наћи на истом путу. Ту чињеницу потврђују управо ови његови мемоари. О „симиновцима“ сведочи и Добрица Ћосић у књизи *Пријатељи* (2005).

Михизово сведочење о „симиновцима“ било је у јавности лепо примљено. Из његове приче јасно се видело да су сви они који су се тада окупљали постали успешни и славни. Пошто су они одређивали интелектуални и идејни смер у српској култури, и они су, практично, учествовали у одређивању судбине српског народа.

Биографије сваког од ових људи су познате. Колико знам, нема ништа крупно што би дало могућност да се лоше говори о

њима. (У појединости не залазим). Постоји, међутим, нешто што тражи да се на њих ипак гледа критички. А то је чињеница да су они били главни српски ствараоци који су израсли у Титово доба. Ово доба – то сви знају – по Србе се завршило трагично. За трагичан положај у који је доведен српски народ нико не оптужује људе које сам управо помињао. Ни ја никог од њих нисам схватао као непријатеља. Напротив.

Па ипак, постоји тачка гледишта са које се на укупну делатност ових људи мора гледати другачије него што је уобичајено. Ту тачку гледишта успоставио је Покрет за обнову србистике. Главна идеја овога Покрета је захтев да се обнови српска филолошка традиција. Тај захтев, који има карактер јасно формулисаног програма, био је нека врста теста. Тест је показао да сметња да се овај програм прихвати потиче од оне оријентације коју можемо да назовемо „револуционари и симиновци“.

Први коме сам се за помоћ обратио био је Добрица Ћосић. Ћосић ме је чуо у Гацком 1997. како се залажем за обнову србистике. Разговарали смо о томе у авиону од Подгорице до Београда. Договор је био да разговор наставимо. Није одржао реч. Може бити, али и не мора, да се о овој ствари он консултовао баш са неким људима из свог окружења, најпре са неким од „симиноваца“ и да је добио јасно упозорење: да се окане од подухвата обнављања српске филолошке традиције. Михиз, који би за ову тему био најпозванији, у то време већ није био међу живима. Да ли је Ћосић разговарао о теми и са Михаилом Марковићем? Сасвим сигурно да моју идеју о обнови српске филолошке традиције Ћосић није заборавио. Али се о њу оглушио. Ћосићево име налазимо међу оним академицима који су 1999. подржали став да Академијин речник настави да излази под именом *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. Нека све пропадне, они неће признати да су радили лоше!

На неки начин на идеју о обнови србистике реаговао је, ипак, Павле Ивић. Неколико месеци после проглашења Покрета за обнову србистике, на Ивићеву иницијативу формиран је Одбор за стандардизацију српског језика (у децембру 1997).

Почетни корак овог Одбора изгледао је нормално. Обећавао је одговоран однос првих српских лингвиста. У првом броју часописа *Србистика* Појавио се у пролеће 1998) прештампани су материјали са иницијативом за формирање овог Одбора. Објављени су и текстови интервјуа са Павлом Ивићем. Пошто сам био главни уредник часописа, знам и зашто смо тако чинили. Тражили смо додирне тачке за сарадњу. Догађаји ће касније показати да је Ивић стао на супротну страну од Покрета за обнову србистике. То се нарочито видело у тексту којим су Ивић и његове присталице полемисали са *Словом о српском језику*. Деловање Одбора за стандардизацију српског језика ја сам касније идентификовао као деловање центра за распарчавање српског језика. Схватио сам откуда ветар дува. Главни човек за ова питања у Академији није био Ивић него Предраг Палавестра, секретар Академијиног Одбора за књижевност и језик.

У време када се јавља Покрет за обнову србистике, у Новом Саду израста данас најмоћнији издавач у Војводини, „Прометеј“. Главни човек у овој издавачкој кући је Драшко Ређеп, Хрват шиптарског порекла. Са „Прометејем“, односно са Ређепом, блиско је сарађивао највиђенији београдски Србин, пореклом из Хрватске, академик Дејан Медаковић, председник Српске академије наука и уметности и председник Вукове задужбине. „Прометеј“ је штампао више луксузних издања Медаковићевих књига. Те књиге делују као споменик Медаковићу. Медаковић није показивао интересовање за потребу обнављања србистике. Негде 1998. упутио сам писмо председнику и потпредседнику Вукове задужбине, дакле Медаковићу, са предлогом да Задужбина објави едицију *Историје српске књижевности*. Одговорио ми је љубазно и коректно потпредседник, мој бивши професор Ивић. Примећујем да је на челу Задужбине која носи име највећег српског филолога био историчар ликовне уметности Медаковић, а не најзначајнији српски лингвиста Ивић. Пошто сам преживео комунистички период, разумем се, у нека правила игре око кадрована. Медаковић може да буде комесар Задужбине, јер је човек од поверења. Ивићу то није

било дато. Дато му је да слуша и спроводи нечију политику. Та политика није водила обнови српске филолошке традиције. Заступајући филолошка решења славистике друге половине 19. века, Ивић је, практично, следио политику Ватрослава Јагића. А о тој политици и њеним последицама много сам страница написао. Да не понављам.

Размишљао сам често да се обратим за помоћ Мирославу Пантићу. Свог професора дубровачке књижевности виђао сам често на телевизији. Схватио сам, међутим, да га неке снаге смишљено злоупотребљавају. Доживљавао сам га као неку врсту заробљеника. Чуо сам и причу да се његов рад последњих година свео на збир поздравних говора. Уместо да завршава своје главно дело, историју дубровачке књижевности, стално му је натурано да се бави споредним пословима.

У тренутку кад пишем ове коментаре негде из малог мозга врти ми се у глави стих: *Мали сам за народ којем сам потребан*. Полако схватам да сам аутор тога стиха ја. Проналазим га у циклусу *Гласови* из моје збирке песама *Блокада* (2009:155). То је један од оних стихова који су настајали осамдесетих година прошлога века у време када су се велика трагична збивања наслућивала. Ослушкивао сам разне гласове људи из прошлости и покушао да их артикулишем. Сада, накнадно, покушавам да их поновим и да их разумем.

Сви ће се сложити да се Србима, од разбијања Југославије, десило много шта неповољно. Један од оних који су хтели да нешто учине, Драган Недељковић, изрекао је тачну дијагнозу: „Заказала је српска елита“. У време када је тако говорио, а то значи негде деведесетих, могли су се поименце набројати људи који су чинили српску елиту. Према томе, могло се и конкретно, дакле, поименце идентификовати који су ти што су заказали. Драган Недељковић, међутим, даље од уопштеног суда није ишао. Није поменуо ни једно једино име. Знам и зашто: кад би почео да набраја, испало би да су српску елиту чинили све сами његови пријатељи. А он је хтео да се поноси својим пријатељима, а не да на њих указује као на људе који су заказали. Оптузба је тако губила оштрицу: за српске несреће су окривљавани

други, од којих многи, сигурно нису били недужни. Али без права смо аболитирали оне најодговорније. Тако се прича затварала, а затварао се и круг.

Ни тада ни касније ја у ову елиту, официјелну, нисам спадао. И кад би неко хтео, не би требало да ме ставља на могући списак некакве елите. Нисам ни стремио да се у њу укључим. Према томе, могао сам да живим без осећања да сам за било шта велико и значајно одговоран.

Па ипак се није тако десило. „Сви смо одговорни“, говорио је Достојевски. Ако ни на који начин нисам део официјелне српске елите, не могу да порекнем да јесам део српске интелигенције. Чак и да ме људи на важним местима не признају као интелектуалца, нико не може да ми порекне бар основно: да сам део српског народа. Моја логика је ова: не одговарам ни властима у Србији, ни српским националним институцијама. Одговарам пред децом, ђацима, студентима, бабама и дедама, пред немоћнима. Одговарам зато што сам и ја примао деценијама плату као професор. Део нечијег рада уливао се у плату коју сам примао. Дужан сам да до краја одрадим оно за шта сам, како тако, плаћан. Не рачунам на неку награду. Очекујем да ме чују.

Не треба ми слава. Треба ми осећање да нисам пропустио да учиним што је требало.

(Из необјављене књиге мемоара *Ко и куда ја?*)

ИСТОРИЈА И ИДЕЈА

Циљеви, продужеци, легализације

Интервју Биљане Живковић са Петром Милосаљевићем

Познато је да сте се до сада бавили историјом филологије, пре свега српске. О томе сведочи књига „Увод у србистику“. Нова студија „Историја и филологија“ сведочи да сте отишли и корак даље, ка новој теми: ка историји. Каква је разлика између историје и историографије?

Изрази *историја* и *историографија* тичу се истог, али се не односе на сасвим исто. Грчка реч *историја* значи истовремено и догађај и причу о догађају. Израз *историографија* означава опис догађаја; другим речима односи се на причу о догађају. Честита историографија одвија се у знаку настојања да се догађаји опишу што верније. Што истинитија прича, то успешнија историографија.

Проблем је, међутим, како доћи до истините приче. Ово је прилика да подсетимо израза „рошомонска прича“. Тај израз је почео да се употребљава од 50-тих година 20. века, од појаве прослављеног филма „Рошомон“ јапанског редитеља Акира Куросаве. Сви учесници истог догађаја у филму имали су нешто другачију причу о ономе што се десило. Обично су историјске приче рошомонске приче. То се показује и на примеру Првог светског рата. Истраживачи који се овим догађајем баве, обично се ограничавају на документе из претходних година и деценија. Верујем да је моје осветљење узрока тога догађаја дубље, самим тиме што сеже до корена саме идеје југословенства. Ова идеја бискупа Штросмајера већ је у зачетку пројектовала стварање Југославије. Додуше не као самосталне државе, већ као једне феде-

ралне јединице у Аустрији. Југославија је била један од главних исхода Првог светског рата. (Додуше не у Аустрији, већ као самостална држава).

А кад се на историју већ тако гледа као на приче о догађајима, нужно је да се подсетимо и наратологије, дисциплине која је конституисана пре 40-50 година, а чији је предмет испитивања само приповедање. Ова дисциплина разликује истините од лажних прича, као и истините од фиктивних прича. Она се бави и испитивањем тачака гледишта приповедача прича и разних јунака приче. Једна од последица наратологије јесте да се на историју као на дисциплину гледа као на метанарацију, као „велику причу“. Тј. као на дисциплину која се бави састављањем великих прича.

Израз *метанарација* потиче од новије филозофије, филозофије постмодерног доба. Колико знам тај појам је први увео Лиотар у књизи *Постмодерно стање*. Нисам уочио код српских историчара да се уопште интересују за проблеме наратологије, мада посао који обављају има дубоке везе са овом дисциплином.

Зато напомињем да је у мом случају другачије. Бавио сам се и наратологијом и критиком постмодерне филозофије. О томе сведоче књиге *Наратолошка истраживања* (2012) и *Обнова логоцентризма* (2009). Посебно сведочи опширна студија *Владајуће етанарације и геноцид* из књиге *Блок за српску идеју* (2012). У оквиру наратологије и филозофије створен је вредан појмовни апарат који нам омогућује да потпуније и ефикасније можемо да осветлимо догађаје из прошлости. Што се поузданије служимо појмовним сазнањима из ових области, више је вероватноће да ћемо доћи до истине.

Рошомонска прича?

Ево познатог примера који може да илуструје тај појам: догађаји 27. марта 1941. године у Београду. Поред мноштва појединачних прича непосредних сведока, о овом догађају постоје и три „крупније“ приче.

Једно је прича организатора пуча из тог времена, који су збацили дотадашњу власт, а на власт довели пучисте. По овој причи, догађаји 27. марта били су „спонтани израз незадовољства народа“ које је изазвано приступањем Краљевине Југославије Тројном пакту.

По другој причи, догађаји 27. марта десили су се тако што су се масе одазвале позиву Комунистичке партије Југославије и изашле на улицу. И тако даље.

Постоји, међутим, и трећа прича. То је она до које су дошли историчари који су се конкретно бавили позадином ових догађаја. По њима испада да комунисти никако нису организовали догађаје који су се збили 27. марта 1941, већ су већ излазак демонстраната на улице испровоцирали агенти британске обавештајне службе.

У све три приче постоји једна константа. То је чињеница да су грађани Београда (и других градова тадашње Југославије) стварно изашли на улице и демонстрирали под паролом „Боље рат него пакт!“ и „Боље роб него гроб!“. Разлике се јављају у ставовима: чија је била идеја да се демонстрације организују. И разликују се у одговору на питање: ко је био стварни организатор догађаја.

Кад ствари тако поставимо, испоставља се да постоје три основна чиниоца које треба да имамо у виду да бисмо овај догађај сагледали као целину. Једно су идејни зачетници догађаја, друго су његови организатори, треће су масе које су изашле на улицу. Кад се та три чиниоца имају у виду добија се нешто што има сличну структуру са структуром комуниционог дијаграма: енкодер – порука – декодер (у другој терминологији: пошиљалац – порука - прималац).

Оваква идентификација основних чинилаца који чине структуру овог догађаја олакшава нам посао. Лакше ћемо се сналазити ако тумачење конкретног догађаја смештамо у контекст процеса којима се бави главна дисциплина нашег времена, семиологија.

Шта је истина?

На то питање није лако одговорити. Постоји теза коју је изнео Жан-Франсоа Лиотар један од најчувенијих савремених филозофа, представник филозофије постмодернизма. У књизи *Постмодерно стање* он образлаже став који у основи има тезу да истина не постоји, већ да је истина оно што се легализује као истина. Одрживост те тезе може се проверити баш на овом случају.

У току једнопартијског система, у Титовој Југославији, била је легализована истина да је догађаје 27. марта организовала Комунистичка партија Југославије. Шта је таква легализација значила, могу да покажем на једном примеру. Једна студенткиња историје са Филозофског факултета у Новом Саду постала је професор историје у некој новосадској средњој школи. Говорила је својим ђацима о догађајима 27. марта онако како је слушала од свог професора Јосипа Мирнића. По тој интерпретацији догађаје 27. марта организовали су енглески агенти. Родитељи једног од њених ђака, који су били комунисти, згрожени над таквом интерпретацијом, „дигли су фрку“ и професорица је, ни крива ни дужна, била удаљена из школе. Причу о том догађају чуо сам на истом Факултету, вероватно пред крај Титовог живота.

Шта се после догађало на општем плану познато је. Она легализована политичка истина, показала се неодрживом. Чињенице које историчари нису могли да заобиђу, показивале су да Комунистичка партија Југославије никако није могла да буде организатор рушења Тројног пакта јер је тада још био на снази пакт Рибентроп-Молотов. Професор Мирнић (а знао сам га као научника са интегритетом) држао се чињеница. А чињенице су биле такве да је она легализована истина морала да се де-легализује. Тако се није показало само у овом случају. Многе истине о партизанском покрету, које су биле легализоване у Титово време, морале су наредних деценија да се делегализују. Нико озбиљан данас, на пример, не може да заступа оправданост комунистичке револуције у Југославији, пред обелодањеним чињени-

цама да је, у Србији, после њеног одслобођења 1944. године, без суда, било побијено 56.000 људи.

Према причи коју наводим испада да Лиотар, са својом тезом, ипак није био у праву. Није тачно да је истина само оно што се легитимизује као истина. Одрживији је став да трагање за истином прате и процеси легитимизације истине и процеси њене делигитимизације, односно процеси који воде ка легитимизацији нове истине. Тако се пуној истини бар приближавамо. Зато и борба за истину има смисла.

Зашто би енглески агенти организовали догађаје у Београду 27. марта?

Само постојање нацистичке Немачке, и њено јачање, јачало је и политику њеног реваншизма. У изгледу је био рат Немачке са њеним противницима из Првог светског рата. После пораза Француске, на ред је долазио рат и са Великом Британијом. Треба разумети зашто је ова држава рат хтела да избегне или одложи. Минхенски споразум, који је британски премијер Чемберлен склопио са Хитлером, оправдан је гест са становишта интереса његове државе. Смисао тог споразума био да Немачку гурне у рат са Совјетским савезом. Споразум Рибентроп-Молотов, међутим, спречио је ту намеру. И тај споразум треба разумети. Хитлер се, каже логика, определио да прво среди слабијег противника, дакле Велику Британију. У контексту тих односа треба сагледати и оно што се збило 27. марта у Београду, кад је Енглеска већ била у рату. Да би олакшали притисак на своју земљу, да би спречили непосредну опасност, прваци Велике Британије су, преко своје обавештајне мреже, организовали догађаје у Београду. Нису то учинили из зле намере према Србима, већ пре свега зато што су за своју земљу тражили бољи исход од оног који је био у изгледу. На сличан начин Британска влада и њене обавештајне службе, настојале су и да Америку увуку у рат. То је за Велику Британију био начин да не буде поражена.

Разуме се да оваква историјска прича није одговарала режиму који је у Југославији уведен после Другог светског рата.

Зато је режим, преко својих приврженика, настојао да легализује причу која му је више одговарала. У легализацији неистините приче учествовали су и политичари (боље рећи партијски активисти). Али су учествовали и историчари, учествовао је образовни систем, медији. Пошто је ова метанарација већ обликовала предрасуду о овом догађају, тешко је било касније ту завесу (предрасуду) пробити.

Чему нас може поучити овај догађај?

Значајни историјски догађаји могу да буду поука за све. Али истраживачи имају (неписану) обавезу да се према чињеницама понашају коректно. У случају којим се бавимо, они имају и конкретну обавезу: да сваки од три основна чиниоца систематски и посебно испитају. Случај са 27. мартом показује да су три основна чиниоца, које смо издвојили, и у овом случају били: идеја да се догађај деси, његова прелиминарна организација, и његов циљ. Или по другом реду: да се има у виду циљ ка коме се тежи; идеја да се он постигне, средства помоћу којег ће се циљ остварити. Увек, дакле, треба имати у виду и целину и делове, као и њихов међуоднос.

Догађаји 27. марта, на које подсећам, нису се десили случајно. И кад се тврди да су масе на улицу изашле спонтано, и да је масе на улице извела Комунистичка партија, и да је демонстрације приредила британска обавештајна служба, полази се од чињенице да су ови догађаји били нечим мотивисани. За многе крупне историјске догађаје можемо да кажемо и да су били унапред пројектовани. Иза пројектованих демонстрација 27. марта sledио је државни удар у Краљевини Југославији, али је sledио и предвиђени напад Немачке на Југославију, а затим сва остала ратна збивања. Са британске тачке гледишта, уплитање у ове догађаје било је оправдано.

Кад се каже да је ове догађаје организовала енглеска обавештајна служба, онда и ту чињеницу треба схватити у правом значењу. Идеја да се у Београду организују велике демонстрације могао је да наметне само политички врх Велике Британије.

Иако ова епизода у рату великих размера није могла Енглеску довести до победе, могла је бар да олакша притисак на њу. Енглеска ће пораз моћи да избегне тек ако и Америка буде увучена у рат, а поготово ако на њену страну стане што више земаља. Зато је енглеска дипломатија све време рата трудила да повећа круг својих савезника. То је логика.

Логика одвијања догађаја открива и зашто су баш Београд, Србија, српски народ били изабрани да буду објект остваривања конкретне замисли британске спољне политике. Они су били добро изабрана „циљна група“, како савремена економија и социологија називају групу од које се може очекивати предвидљиво понашање. Од сваке популације у Европи није се могло очекивати да буде активирана паролама „Боље рат него пакт! Боље роб него гроб“. А да је таква реакција на догађаје била очекивана, видимо по два догађаја која су уследили. Хитлера су ови догађаји разбеснели и одмах наредио да се спреми напад на Југославију. А Черчил је могао победоносно да прослави поен у своју корист. Чувена је његова изјава: „Југославија је нашла своју душу!“

У питању су, дакле, политичке идеје, политички циљеви, политичка средства.

У рошомонској причи о 27. марту најјаснији је циљ: подићи Београђане на ноге и окупити их око једне пароле.

Већ је сложенији проблем којим средствима се то може учинити. Лакше ћемо проблем схватити ако на делатност британске обавештајне службе гледамо не само као на средство, већ и као на продужетак британске политике. Ову политику продужавали су и многи Срби који нису били британски агенти, већ су мислили да раде у корист свога народа. Израз *продужеци* почео се последњих деценија све више употребљавати на основу идеја канадског филозофа Маршала Маклуана. По Маклуану човек се служи продужетима да би увећао своје моћи. Најпростији примери продужетака су полуга и точак; сложенији су аутомобил, воз, авион; а још изразитији су продужеци карактеристични за

нашу цивилизацију, као што су штампа, телефон, радио, телевизија. А кад се продужеци схвате као средства за увећавање човекове моћи, онда се може ићи и даље од Маклуана па у продужетке убројати језик, логику, науку, филозофију. У истом смислу јасно је да за увећање човекове моћи служе и политичке партије, војска, полиција, обавештајне службе, медији, и шта све не.

Бићемо ближе истини ако кажемо да је догађаје 27. марта 1941. у Београду планирао британски политички врх, а извео их помоћу својих продужетака, агената, који су се ослањали на подршку англофила и противника Хитлера. Исте догађаје могао је испровоцирати и извести и неко други: рецимо совјетски политички врх, али помоћу својих следбеника – комуниста. Зато је нужно да се посебна пажња посвети самом извору идеја. Од овог извора, односно од саме идеје, зависиће и природа догађаја.

Идеја и историја?

Једна од тема којима се бави наратологија јесте однос идеје и приче. Проблем ћемо схватити најлакше ако га илуструјемо на примерима двојице великих српских приповедача, Иве Андрића и Бранка Ћопића. (Обојица су Босанци, односно Бошњаци).

Ћопић је причао приче које су занимљиве по себи, а занимљиве су и због самог казивања. У Ћопићевим причама могу се, тек с натезањем, изнедрити и неке идеје. У Андрића је то било другачије. Он је идеје обично претварао у приче. Прво се, на пример, јавио есеј *Мостови*, па приповетка *Мост на Жепи*, па роман *На Дрини ћуприја*. Текстови су различити, али је идеја уграђена у њих у основи иста.

Догађај који се збио 27. марта у Београду није једини ове врсте за који можемо да кажемо да се најпре збио у идеји; дакле да је прво постојао као пројекција. Таквих догађаја у историји је много. Године 2013. код нас је у преводу с француског објављена књига Ивоника Деноела *Тајна историја 20. века*. У њој је описано двадесетак случајева у којима су главни актери разне савремене обавештајне службе. Све приче о тим случајевима по-

тврђују да се у савременом свету историјски догађаји планирају и пројектују. А да би се догађаји пројектовали, нужно је да најпре постоје идеје, да се планирају циљеви и средства за њихово остваривање, да се планирају ефекти.

Да не бих помињао случајеве из поменуе књиге, помињем два случаја из неких фелтона које се сам читао пре равно 50. година у Јастребарском, где сам био на одслужењу војног рока. У оба случаја је главни јунак Стаљин.

Први случај говори о томе како је Хитлер (или неко из његове околине) имао идеју да ослаби ударну моћ Црвене армије. Да би се тај циљ остварио, великом мајстору политичких игара, Јосифу Висарионовичу, смишљена је игра којој није могао да одоли. Гестапо је исфабриковао документе са доказима да поједини совјетски маршали и генерали планирају заверу за ликвидацију Стаљина. Ради убедљивости, учињено је да ово откриће најпре доспе до Бенеша, председника Чехословачке. Бенеш је својим каналима доставио информацију Стаљину. Сумњичави властодржац ће убрзо ликвидирати совјетски војни врх. Пројектовани циљ је, што се Немачке тиче, успео. Кад је почео рат, немачке трупе су за неколико месеци доспеле до предграђа Москве.

Други случај приказује Стаљина у дугачијем светлу. После завршетка Другог светског рата, било је јасно да ће убудуће главни противници бити дојучерашњи савезници: Америка и Совјетски савез. Америка је већ имала атомску бомбу па је, у могућем сукобу, имала већ очигледну предност. А сем тога спремала је и хидрогенску бомбу. Ту је предност Стаљин хтео да смањи. Добро му је зато дошло сазнање да је један од водећих стручњака у свету у овој области био руски емигрант Пјотр Капица. Као противник комунистичког режима, Капица никако не би пристао на сарадњу са совјетским властима. За режим у Москви постојала је ипак шанса да се велики научник врати у земљу из које потиче. Изучена је његова биографија; пронађено је у њој да је у младости имао једну неостварену љубав. Организован је, затим, у Москви међународни научни скуп атомских стручњака. Позиву да присуствује овом скупу Капица већ није могао да одоли.

Њему је, међутим, у Москви приређен неки безазлен саобраћајни удес који га је ипак одвео у болницу. Кад се пробудио, над његовим узглављем је стајала жена коју је у младости волео. Крај ове приче је поучан: Пјотр Капица је постао „отац совјетске хидрогенске бомбе“.

Наравоученије наведених примера води ка закључку да се историјски догађаји у неким (многим) случајевима унапред планирају. А да би се они могли десити нужно је имати у виду и идеје, и средства да се оне остваре.

У великој мери смер овог размишљања је критички усмерен ка историографској школи мишљења која је била утемељена у време позитивизма. Пример високог домета те историографске школе код нас може да буде књига *Рађање Југославије, I, II* (1989) Милорада Екмечића. Добро је што имамо више вредних историчара из ове школе. Али је добро знати и њене границе.

Морам да признам да на новију историју гледам другачије од ових историчара. Суштина је те разлике у томе што обраћам пажњу на идеје, посебно на филолошке идеје. По том приступу Срби не треба себе да виде само као објект неких пројекција. Исправније би било настојање да себи што више прилазе као одговорном субјекту своје историје. Другим речима да су и сами дужни да планирају своју историју.

Може ли се историја планирати, пројектовати?

Много пута сам и чуо и прочитао да је наводно негде Јован Цвијић рекао: Шта да радимо, кад смо саградили кућу на сред друма! Тој чињеници ја прилазим другачије. Кућа на сред друма може да буде и предност а не само невоља. А шта ће бити, то не зависи само од других, зависи и од Срба. У стварности, судбина српског народа не зависи само од довитљивости људи на власти. Зависи и од многих других Срба, пре свега од оних који се налазе у научном и образовном систему земље.

Колико видим и знам, такве људе ретко можете наћи међу онима који се баве националном историјом. Позитивистичка историографија, усмерена ка архивском раду, више се бави опи-

сом догађаја, а мање идејама које стоје иза њих. Имао сам срећу да сам, као професор метолологије проучавања књижевности, имао задатак да се превасходно бавим идејама. Верујем да ће се то показати као извесна предност.

У чему је та предност?

Она је, пре свега, у увиду у ризницу разних могућности које може да нам да нам пружи историја. Покушаћу да ове могућности илуструјем на познатим примерима.

На питање: Ко је највећи прозни писац модерног доба? Које је његово највеће дело? Не би требало да нас изненади одговор да је то Толстој, односно да је то његов роман *Рат и мир*. А на питање: Ко је највећи прозни писац старог света, одговор је већ извеснији. Искристалисано је мишљење да је то био Цицерон.

Лако је схватити да је основна разлика између та два писца у жанровској природи њихових текстова. Толстој је био аутор реалистичких романа, оних који описују догађаје. Већ посве је друга ситуација са Цицероном, писцем реторских текстова. У много случајева, овај познати беседник, који је био и политичар, догађаје унапред пројектује.

Главна разлика између ове двојице репрезентативних писаца је у односу према догађајима. Толстој приказује догађаје који су се већ збили; Цицерон смером својих беседа пројектује будућа збивања, на суду или у држави. Писцу Толстоју је политичка активност била у другом плану а историјским догађајима прилазио је накнадно, слично као и његови савременици историографи. Беседник Цицерон, адвокат по професији, био је политичар са високим амбицијама; досезао је до највиших места у Риму. Али је ипак био мање успешан од свог савременика и опонента Цезара. И сам беседник, Цезар је за политички успех имао, поред беседничке вештине, још једно значајније средство (продужетак): војничку вештину. За оба ова Римљана је карактеристично да су догађаје планирали и пројектовали. Али нису имали подједнаке продужетке. Цезар је имао јаче.

Не подсећам на реторику само из академских разлога. Чиним то и ради бољег разумевања доба у којем живимо. Римом, о којем говорим, владало се помоћу два главна средства: помоћу реторике и помоћу војске. У каснијем периоду све више помоћу војске. И војне победе и говорничке победе имале су јасне облике: биле су планиране.

Савремена демократска друштва имају нешто битно слично са демократским друштвима Старе Грчке, а поготово Рима. И данас се власт задобија освајањем гласова бирача. Победа Џона Кенедија на америчким изборима за председника државе пратила је анегдота по којој се победник хвалио на овај начин: писац мојих говора бољи је од писца твојих говора.

Ово анегдотско запажање о Кенедијевом политичком успеху изречено је почетком 60-тих година прошлог века. Тада отприлике почиње и појачано интересовање за реторику као дисциплину, нарочито међу француским структуралистима (Барт, Женет). Реторика је била дисциплина која за предмет изучавања имала како речима убедити или наговорити слушаоце на нешто. Да би се жељени циљеви постигли, ретори су се учили и како да се служе вештином употребе лажних речи. Појачано интересовање за реторику у савременим друштвима јача интересовање за моћ убеђивања и наговора језичким средствима. Али јача и интересовање за паралелна средства наметања политичке моћи, пре свега за војску и за обавештајне службе. У савременом свету Америка је испредњачила у све три области; била је супериорна над другим силама што није каскала за догађајима, што је могла да их планира.

Али ни сама Америка није имала монопол над тим моћима. Показаће се да и она сама може постати објект нечијих планова; што може постати објект за остваривање туђих циљева. Довољно је поменути случај са нападом Америке на Ирак који је уследио на основу информације америчке обавештајне службе да Ирак спрема опасно биолошко оружје. Неко је успео да велику земљу наведе да учини погрешан корак, да се заглиби у погрешне процене. Моја сазнања говоре да је Америка на такве кораке била наведена већ пре тога у догађајима око разбијања Ју-

гославије. Она има моћ, али још већу моћ имају снаге које велику силу користе као продужетак за остваривање властитих пројеката. То се нарочито јасно показало у односу Америке према Србима и Хрватима. У два светска рата Американци су били на истој страни са Србима; двадесети век завршили су као непријатељи Срба. Зато је однос Срба и Хрвата битан не само за разумевање њихових међусобних односа већ и односа у савременом свету. И то не само при крају Југославије, него и током 19. и 20. века.

Када је тај интензивнији однос Хрвата и Срба почео?

Неко сам ко се тим проблемом бавио у више књига. Зато верујем да са великом прецизношћу могу да одредим тачан датум.

Како сам највећи део живота проживео у југословенском периоду, знам и како је цео систем (образовни и политички) наметао став да су Срби и Хрвати одувек тежили јединству. О таквим настојањима посебно може да посведоче обимна књига Виктора Новака *Антологија југословенске мисли и народног јединства* (1930) са предговором краља Александра. Сведочи, такође, и Новосадски договор који је одржан у Покрајинском комитету Савеза комуниста Војводине (1954). Оба ова потеза имају нешто заједничко: била су у функцији легализације политичких пројеката да су судбине ова два народа нераздвојиве.

Историјске чињенице, међутим, нису у сагласности са оваквим легализацијама. Оне непобитно сведоче да Хрвати и Срби нису били одувек нераскидиво повезани. Срби су своју историју градили у променљивим односима са Грцима, Бугарима, Мађарима, Румунима, дакле са народима са којима су живели измешано. Дубље повезивање Хрвата и Срба на делу је тек од појаве Илирског покрета.

Пажљивији увид у бографију Људевита Гаја, идеолога и родоначелника Илирског покрета, омогућава нам да ово повезивање јасније ситуирамо. Гај је ступио у јавни живот објављивањем прве и једине књиге *Кратка основа хорватско-славенског*

правописања (1830) која има укупно 28 страна и објављена је упоредо на хрватском и немачком језику (готицом). По угледу на Вука Караџића, и Гај је у тој својој јединој књизи, тежио да установи хрватску језичку и графичку самобитност. Зато је његов хрватски био представљен као кајкавски, како се овај језик и до тада идентификовао. У овој књижици, предложена је реформа дотадашње хрватске латинице увођењем нових седам карактеристичних знакова. То је једина латиница коју је Гај створио, и којој стварно припада име гајица. Гај ће се ове латинице, коју је сам створио, одрећи неколико година касније у чланку *Правопис* из 1835. Тако да ову стварну гајицу практично нико никад није ни употребио, па ни он сам. Хрватски језик (у другој терминологији кајкавски дијалекат) којим *Кратка основа...* писана, био је јасно одељен од Вуковог српског језика (штокавског).

Да је тако како наводим тачно, читалац се може уверити на основу скенираног дела текста ове књижице само на хрватском језику који је објављен у мојој књизи *Српска писма* (у оба издања 2006, 2009) и у зборнику „*Српско питање и србистика*“, *документи и коментари*, 2007). Неодржива су зато настојања из југословенског периода, посебно оног испољеног у ставовима Правописне комисије формиране да изради правопис на основу Новосадског договора, да се легализује став да су Вук и илирци (Гај пре свега) деловали у истом духу, тежили истом циљу. То је било немогуће, јер је Вук Караџић (1787-1864) старији је од Гаја (1809-1872) равно 22 године, па је до Гајеве појаве већ обавио све главне послове свог филолошког програма. Да је сам Гај ишао путем зацртаним у овој својој књизи, односи Срба и Хрвата били би слични односима разних словенских народа, а никако нераздвојиво повезани.

Од када, онда, то интензивно повезивање почиње?

Тачно се може одредити датум рађања идеје која ће близу двеста година касније нераскидиво повезивати српску и хрватску историју. То је било годину дана после објављивања помену-те Гајеве књижице. Оно се десило у књижици Ивана Деркоса

Genius Patriae (1831). Одломке из те књиге објавио је Славко Јежић у књизи *Илирска антологија. Књижевни документи хрватског препорода* (1934). У мојој књизи *Увод у србистику* обрађена је пажња на Деркосову главну идеју у одељку који се зове *Заокрет Ивана Деркоса и Јанка Драшковића ка српском језику*. Заокрет се, очигледно, тицао пре свега смера којим је до тада ишао Људевит Гај. То је нужно истаћи да би се исправно схватила чињеница каква је стварно била Гајева улога кад неколико година касније (1835) буде стао на чело Илирског покрета. Као вођа овог покрета он ће се залагати за идеје, са којима није почео. Односно за идеје које су супротне од оних са којима је почео. Наводим одељак из моје поменуто књиге:

Млади адвокат Иван Деркос 1831. године објавио је једну књижицу на латинском језику која се зове *Genius Patriae*. У њој је изнео идеју како да се повежу три одвојене краљевине: Хрватска, Славонија и Далмација, у којима се различито говори, а и говор им се различито назива. Деркос је створио пројекат повезивања популације која настањује три краљевине на основу једног од наречја којима се у њима говорило. Изабрао је наречје штокавско, с образложењем да оно, наводно, повезује друга два наречја. “Тај се исти далматински дијалекат подудара исто тако с дијалектом Славоније и Хрватске у Војној Крајини (...) Та су поднаречја међу собом слична, кад су слична трећему, наиме српском”, каже Деркос (1934:98). Деркос, дакле, зна (и каже) оно што и други знају и казују: да је штокавско наречје српско. Укључивањем штокавског наречја у хрватски језик, Деркос, у ствари, обнавља панкroatистичку идеју Павла Ритера Витезовића. Без укључивања српског језика, панкroatистичка идеја ни у којем облику није била могућа. (2003:230)

Да би се разумела природа овог геста најбоље ће бити да из исте књиге, и из истог одељка, наведем тумачење Славка Јежића из његове књиге *Хрватска књижевност* (1944) која је, дакле, објављена још за време НДХ. Јежић је, у условима у којима је књига писана, откривао карте, односно откривао логику Илирског покрета.

Име илирско није у први мах изгледало ни противницима хрватских народних идеала опасно, јер је имало иза себе дуго-

трајну и неопасну употребу, изгледало је неутрално, а осим тога је, барем пролазно, уклонило и хрватско име из јавног живота. Али илирско име је имало и једну неслућену предност: од 650.000 Хрвата под банском влашћу, а свега 1.300.000 житеља Хрватске и Славоније, *постало је готово преко ноћи око дванаест милиуна Илира* што је био импозантан број према Маџарима, којих се број тада рачунао на три до три и по милијуна! (1944:209)

Текст из књиге Славка Жежића треба навести с разлогом. Он открива стварну позадину због којег је настао Илирски покрет. Другим речима, он открива и стварни мотив који стоји у основи идејне позадине да такав покрет настане. Представљена у окољеном виду, поткрепљена цифрама, ова позадина даје могућност да се разликује сама идеја од реторике у коју ће бити омотавана. Реторика је појаву Илирског покрета представљала као напор пробуженог дела хрватског народа да се што више приближе Србима, чак и да се са њима уједине, да постану једно. Само идентификовање мотива како је учинио Славко Жежић показује да је ипак по среди јасна рачуница. У докторској дисертацији Илије Мамузића (1930) о илирском покрету, забележено је реаговање Теодора Павловића на предлог илираца да Срби и Хрвати постану једно. Што бисмо се ми с вама уједињавали кад Срба има око пет милиона а Хрвата око 400 хиљада, било је резонување Павловића. Око 180 година после овог могућег разговора, бројчани однос између два народа битно се променио. Хрвати и Срби ни данас нису исто, али су и идеја и реторичке обланде одиграле своје. Апсолутни губитници у том односу постали су Срби. Нормално је зато што се, са квалификацијама које имам, бавим истраживањем о коренима и разлозима овог попра. Сва моја сазнања казују да су корени у самој идеји.

У чему је злоћудност те идеје?

Надам се да није спорно да је хрватска идеја везана за Илирски покрет и за ону Деркосову идеју. У деценијама које после Деркосове књиге буду следиле, идеја ће остајати иста. Мењаће се обланде, мењаће се реторика, али се стратегија, дакле

програм, неће мењати. Српски језик, српски народ, српска књижевност у тај програм су укључени, али само као објекти. Сасвим јасно какви објекти: као објекти који треба да послуже остваривању хрватске идеје. У томе је корен српске трагичне судбине, посебно у 20. веку. Главна је кривица српских првака што су се помирили са туђом идејом да у овим односима Срби више не буду субјект.

О резултатима српско-хрватских односа се углавном зна, поготово оним из 20 века. Али се не зна, и не размишља о томе, да им је судбина уписана већ у самој идеји. По тој идеји Срби и њихов идентитет, национални, језички и књижевни, сведени су сведени су само на објект остваривања пројекција које су долазиле са хрватске стране.

Шта значи тврдња да су Срби постали објект остваривања хрватске идеје?

Значи управо то што сам рекао. А ја сам само поновио оно што код Деркоса јасно пише: Да би се намере или жеље хрватских идеолога оствариле, да би се максималне амбиције испуниле, Хрвати се морају послужити српским језиком, или српским дијалектом (у ондашњој терминологији мисли се на исто). А то практично значи: од ступања на јавност илирске идеје, за носиоце ове идеје, српски језик више не постоји као нешто самостално, на начин на који постоје други језици, па и словенски. Српски језик је само дијалекат илирског језика, баш као што је дијалекат илирског језика и хрватски језик.

О илирском језику данас се више не говори, као што се не говори ни о Илирима као једном народу. Последњи велики научник који је о илирском језику говорио био је Јозеф Павел Шафарик. Учинио је то у својој чувеној књижици *Словенски народопис* (1842), у тексту *Илирски језик* (Преведен је у мојој књизи *Срби и њихов језик*, 1997, 2002). Тамо је и он илирски језик видео као целину, али целину подељену на три наречја: на наречје српско, хрватско и словеначко. Српско је наречје било штокавско (обухватало је и чакавско), а хрватско и словеначко наречје

биле су две варијанте кајкавског: словеначког и хрватског кајкавског.

Шафарик је био један од првака славистике тога времена. Био је по националности Словак, почео је и он по угледу на Вука да скупља словачке народне песме. У својој најчувенијој књизи, *Историја словенске књижевности према свим наречјима* (која је објављена у Пешти на немачком језику 1826) заступао је став да сви Словени имају један језик, словенски, али да имају и разне националне дијалекте. Шафарик је највише писао на немачком језику, а од словенских језика највише на чешком, јер је заступао став да Чеси и Словаци треба да изаберу једно наречје/језик да би имали заједничку књижевност. У Гајевом усвајању српског језика видео је нешто слично ономе што су чинили Колар и он прихватајући да пишу на чешком језику.

Накнадно, са историјске дистанце, моћи ћемо да закључимо да Шафарик ипак није добро оценио ток збивања којима је био присутан. По истраживањима Јана Кмећа, новосадског професора, објављеном у књизи *Југословенско-словачке славистичке везе* (1987) једно кратко време на тлу Аустрије паралелно и истовремено (1835-1843) делују два покрета: Илирски покрет и Покрет Људевита Штура. Илирски покрет доводи до тога да побеђује теза да Хрвати и Срби имају заједнички књижевни језик, а Покрет Људевита Штура доводи до тога се у то време језици Чеха и Словака издвоје у посебне националне језике и посебне националне књижевности. Испало је да су највећи Словаци тога доба, Шафарик и Колар, писали на чешком, па самим тим припадају чешкој књижевности (књижевности на чешком језику). Тако није било са Гајем и илирцима. А тако није било због оне Деркосове идеје по којој ће се хрватски језик изградити ако се српским језиком послужи као својим објектом.

Пошто ова два покрета, Покрет Људевита Штура и Илирски покрет, делују истовремено на тлу исте империје, с разлогом се може сматрати да оба имају исти извор. Ако пратимо њихове резултате кроз историју, можемо констатовати следеће: Оба ова покрета одразиће се у политичком смислу на крају Првог свет-

ског рата. На Балкану ће се образовати Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, а у Средњој Европи Република Чехословачка.

Обе ове државе престаће да постоје деведесетих година 20. века. Тада ће се мирним путем, на цивилизован начин, уз штампањак, распасти Чехословачка, тј. заједничка држава Чеха и Словака, јер су индивидуалитети, и језички и национални, ова два несумњиво блиска словенска народа, били јасно одељени и профилисани. На жалост, тако није било са Србима и Хрватима. Настанак и живот њихове заједничке домовине Југославије има корене у идејама, а идеје потичу од Илирског покрета.

Важно је зато да се тачно одреди порекло идеје. Идеја потиче од Деркосове књиге, а не од Гајеве. Гај ће касније само веома ефикасно служити као продужетак идеје изложене у Деркосовој књизи. Таква квалификација само прецизира Гајеву стварну улогу. У својој ауторској књизи Гај је полазио од истог изворишта у својој првој књизи као и Вук. Али ће он после тога прихватити да остварује другачији задатак од оног који су остваривали Вук и слависти његовог времена.

Зашто су се Срби определили за језичко заједништво са Хрватима?

Ствар је у томе што се Срби за тако нешто, бар пре стварања Југославије, и нису определили. Кад то кажем, мислим на српске прваке. Ставови Илирског покрета нису подржали, рецимо, Вук, Текелија, Сарајлија, Стерија; није их подржала Матица српска ни Друштво српске словесности, ни Српско учено друштво, поготово то није учинила Српска краљевска академија, основана 1886. Филолошки ставови српске стране, све до стварања Југославије, заснивали су се на спознајама слависта прве половине 19. века и Вука Караџића да је српски језик штокавски, свеједно да ли њиме говорили православци, католици или муслимани, свеједно у којим државама они живели.

Није, дакле, проблем био у српским филолозима и њиховим ставовима, већ са пројекцијама које су упорно наметане са друге стране, са хрватске стране. Већ од Илирског покрета по-

стоји јака струја међу хрватским идеолозима и филолозима која је настојала да српски језик легализује као хрватски језик. Чинила је како је Деркос пројектовао: да се хрватски дијалекти уједине преко српског језика. То је пројект који је требало спровести у дело.

Како се тај пројект остваривао?

Откриће Франсоа Лиотара о односу легализације и истине, олакшава нам да схватимо како је Деркосов програм ипак спровођен. Илирци, који су се јавили четири године после Деркоса, нису одмах изнели став да је српски језик у ствари и хрватски, већ су изнели да су балкански народи (Словенци, Хрвати, Срби, Бугари) један народ, Илири, који разуме се, говоре различитим дијалектима, али ипак једним језиком, језиком илирским. Такав став се ослањао на стварност тадашњег времена у којој су изрази Илири и илирски имали више значења. Тај израз се односио и на све Јужне Словене, поготово на становнике бише римске провинције Илирик. Званична Аустрија је углавном Србе доследно називала Илирима, а њихов језик илирским. Чувене привилегије Србима, рецимо, нису биле адресиране на Србе него на Илире; српски патријарси називани су илирским патријарсима, а српски народ илирским народом. Са појавом Илирског покрета нешто се битно у употреби ових израза мења. Пошто су илирци прогласили све Јужне Словена за један народ, Илире, онда су и Хрвати, на основу тако пласиране тезе, дакле као део тог илирског народа, имали право да узму српски дијалекат за основу заједничког илирског језика. Тако је учињено да прелазак са хрватског (кајкавског) на српски (штокавски) буде представљен као нешто нормално, што као нормално и треба легализовати.

Даља дешавања су позната. После седам година излагања Гајеве *Данице*, легализована је теза да је српски језик заједнички само за Србе и Хрвате. Да би ову легализацију учинила још чвршћом, Аустрија је 1843. године учинила важан гест: забранила је Илирски покрет, а истовремено забранила је помињање имена Илира и израза илирски. Ефекат овог геста имао је предвидљиве

последнице. Сама забрана је тумачена тако као да је Аустрија имала нешто против Илирског покрета, а не да га је породила. Главна последица је, међутим, да се израз илирски по правилу, после ове забране, замењује изразом хрватски. Тако је постигнуто нешто што је принципијелно немогуће: легализован је став да су два народа, Срби и Хрвати, створили исти језик који Аустрија и Хрвати називају илирски, а Срби српски.

Да је Аустрија била умешана у послове легализације овог става може се видети и на случају бечког „Књижевног договора“ (1850). Овакав Договор Србима није био потребан; био је, међутим, потребан Аустрији и хрватским идеолозима. У тексту Договора нема никаквих основа за тврдњу да је овај Договор био договор Срба и Хрвата о заједничком језику. У књизи разговора Бојана Радића са мном која се зове *О Новосадском скупу* (2008), изнео сам мноштво доказа које сведоче о неутемељености такве интерпретације. Али та неистина је ипак легализована. Њу је легализовао Јагић у књизи *Историја словенске филологије*, која је објављена у Петрограду на руском језику (1910). Лиотарево откриће о томе да је истина оно што се као истина легализује Јагић је већ у пракси примењивао. Он је већ пре тога био легализовао истину да Срби и Хрвати имају исти народни језик, иако нема Срба ни чакаваца ни кајкаваца. А радио је на легализацији истине да су Срби православци а Хрвати католици иако му је пуна истина била позната. Његов рођени зет Милан Решетар, рођени Дубровчанин, био је Србин католичке вере.

Идеја југословенства?

Идеја југословенства је следећи корак у развоју хрватске идеје која је почела са Илирским покретом. Израз Југо-Славјани потиче од првака Матице српске, Теодора Павловића и Јована Суботића, који су тврдили да Бугари, Срби, Хрвати и Словенци нису никакви Илири, већ Југо-Славјани. Идеју илираца је родоначелник идеје југословенства, бискуп Штросмајер, прилагодио још конкретнијим потребама и пројекцијама. Он више није имао у виду сва четири балканска народа на Балкану, већ само три на-

рода: Србе, Хрвате и Словенце који су већ живели у Аустрији и и који би могли у тој држави да чине једну федералну јединицу, Југославију. Бивши дворски каноник заступао је ову концепцију, разуме се, у интересу Аустрије.

Да би се Штросмајерова идеја југословенства озбиљније легализовала, посебно на филолошком плану, добила је значајног савезника у Ватрославу Јагићу, будућем шефу Института за славистику у Бечу (после Миклошича). Јагић је заступао тезу да су Југословени у ужем смислу само Хрвати и Срби, који су, у ствари, Хрвато-Срби, дакле један народ под два имена, који има један језик који се зове хрватски или српски језик, односно српскохрватски. Као шеф Института за славистику у Бечу, и уредник часописа на немачком језику, *Архива за славистику*, практично фаворит Аустро-Угарске, Јагић је имао значајне инструменте и моћ да легализује неодрживе тезе, па и да легализује целу једну неодрживу дисциплину као што је сербокроатистика. Јагић је, другим речима, био најефикаснији реализатор Деркосове идеје. А куда је та стратегија стремилa најбоље може видети из књиге *Путовима хрватског језика* (1978) Златка Винцеа: хрватски језик обухвата сва три дијалекта: чакавски, кајкавски и штокавски. Српски језик, и овога пута као објект, имао је да послужи да се такав став афирмише.

Даничић?

Даничић је у најдужем делу свог живота следио Вука Караџића. Али није одолео Штросмајеровом позиву да оде у Загреб да буде тајник Југославенске академије знаности и умјетности и да ради на *Рјечнику хрватског или српског језика*. А да је Даничићев боравак у Загребу употребљен у ваннаучне сврхе могу да покажу изрази „Даничићева школа“ и „хрватски вуковци“. Даничићева школа филолога у Загребу, послужила је, тобоже, да и међу Хрватима победе следбници Вука Караџића, дакле такозвани хрватски вуковци. Ко су били хрватски вуковци? Најистакнутији међу њима били су Ватрослав Јагић, Иван Броз и Томо Маретић. Писао сам о њиховом послу више пута. У овој књизи о

њиховом деловању говори се у тексту *Модели српског идентитета*. Правопис, граматика, речник, прављени на корпусу дела Вука и Даничића, могу да буду само правопис, граматика и речник српског језика, свеједно ко их правео. То, у нормалном научном свету не би требало да буде спорно. Као што не би требало да буде спорно ни да су аутори тих творевина Хрвати.

У чему је тајна успеха легализације неодрживих ставова, оних који су долазили од стране хрватских идеолога?

Нема тајне. Илирци су ишли отворених карата. Рекли су: узимамо српско наречје (језик), дакле језик Вука Карацића и српских народних песама, за књижевни језик Хрвата. А тај чин оправдавали су својом „великом жртвом“ ради братства и јединства са Србима.

Хрватски вуковци, које спомињем, понашали су се другачије. Третирали су српски језик као да је старно заједнички језик два народа, понекад као да је само хрватски. Тако су чинили са пуно уверења, ослањајући се на властиту реторику, а не на материјал којим су се служили.

Тек кад се прича одвила до краја, кад је хрватска страна од краја 20. века почела да заступа став са Срби и Хрвати имају посебне језике, биће јасно шта је по среди. Показаће се да су и преци данашњих хрватских филолога чинили нешто нелегално а представљали да је тако нешто и легално и научно оправдано. А да се може десити да се и не примети нешто што је свима на виду, о томе говори чувена прича Едгара Алана Поа *Украдено писмо*, која се узима као почетак криминалног жанра у књижевности. У књизи *Теорија белетристике* (1993) анализирао сам ту причу. Не видим да је другачије и са оним што се назива крађом српског језика. Српски језик није уопште покраден. Њему је само прилепљена етикета која му не одговара. А то је учињено потпуно јавно.

Како се према тој активности односила српска страна?

У мојој обимној књизи *Увод у србистику* (2002, 2003). постоји и део који се зове *Обнова србистике* (335-390). У њему се говори о томе како су се водећи српски филолози са краја 19. века дистанцирали од Даничићеве активности у Загребу и како су обнављана Вукова схватања (која стварно никад нису јавно напуштана). Главни догађаји у том процесу били су оснивање Српске краљевске академије (1886) и иницијатива да се почне са изградом *Речника српског књижевног и народног језика* (1888,1893). Затим је дошло до оснивања Српске књижевне задруге (1892), *Српског етнографског зборника* (1892) *Српског књижевног гласника* (1901). Прослава 100-те годишњице Првог српског устанка 1904. била је, такође, прилика да се на делу покаже и српска идеја југословенства. То се посебно манифестовало на конгресима југословенских књижевника у Београду и Софији и на изложбама југословенских уметника (бугарских, српских, хрватских и словеначких) у Београду. Увид у ове чињенице показује да Србима Први светски рат никако није одговарао. Он није одговарао ни Србији, ни србистици у успону, ни српској идеји југословенства, оној чији је експонент била Надежда Петровић. Могао је одговарати само снагама које су водиле ка стварању Југославије, односно снагама које су довеле до стварања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.

Захвалан сам историчару Момчилу Диклићу што ми је, на неки начин, изнудио прилог за симпозијум о Првом светском рату. То је текст који се зове *Историја и филологија*. Показало се да се десило као у оној Поовој причи. Разлози за припрему рата су сасвим видљиви и јасни. Ти разлози сасвим аболтирају и Србију и оне српске младиће разних вера која је окупљала Млада Босна да су они стварни узроци Првог светског рата. Стварне узроке за рат треба видети на другој страни. Они су у потреби Аустро-Угарске да припоји и Босну и Србију да би се остварила идеја. Сасвим је јасно која идеја: аустро-хрватско идеја југословенства.

После Великог рата престали су да постоје и Аустро-Угарска као држава, али и Србија као држава. Српска војничка победа, прикрила је српски пораз на другим пољима. У рату је стварно била поражена српска идеја југословенства (у значењу идеја које се тиче Јужних Словена); пораз је доживела и српска филолошка традиција и србистка. Исход рата показује да је победила је хрватска идеја југословенства и сербокroatистика. Придружујући се победничкој страни, хрватска страна је одиграла улогу у своју сепаратну корист: искористила је прилику да легализује своје идеје, а пустила низ воду Аустрију. Треба бити свестан природе таквог понашања. Хрватски идеолози ступили су у брак са државом Аустријом из рачуна, а кад је Аустрија пропала, опет су ступили у други брак из рачуна, овога пута са Србима. Успели су да се србијанској јавности прикажу као да су одувек радили на разбијању Аустрије. Имали су у тој трансакцији чист добитак. Већ у првој Југославији сербокroatистика је легализована; потиснула је србистику. Сам Белић је писао студију о томе како је нико други него Вук Карацић радио на заједничком језику Срба и Хрвата, што је потпуна неистина. У књизи *Срби и њихов језик* прештампао сам његов чланак о томе. Поред таквих неистина не треба се ни чудити што је заживела теза да је прво постојао српскохрватски језик, па су се из тог језика испилили оних пет или шест политичких језика. Хвала богу, па таква идеја не може да издржи историјску проверу.

А да ли је историјску проверу издржала аустро-хрватска идеја југословенства?

Већ сам полемисао идеолозима који кажу: да је идеја југословенства била добра; лоше је што је она у пракси изневерена. Мој став је другачији: сматрам да је била добра српска идеја југословенства, а да није била добра аустро-хрватска или ако хоћете само хрватска, дакле Штросмајерова. Кад правим разлику у изразима „аустро-хрватска“ и „хрватска“ чиним то намерно. Ова идеја је била заједничка идеја хрватских идеолога и државе Аустрије све до Првог светског рата. После стварања краљевине

Срба, Хрвата и Словенаца, после аустро-угарског пораза, та идеја је морала да се представља само као хрватска. Да је била представљана као аустро-хрватска, однос према њој би био другачији. Али на основу те идеје лоше је прошла и Аустрија, а не само она. То није тешко сагледати ако се имају у виду огромне жртве које је човечанству донео Први светски рат.

Треба зато јасно видети резултате на чворишту тог рата, на Балкану. На крају Првог светског рата нестале су две зараћене државе, Аустро-Угарска и Србија. А од рата је ипак неко профитирао. Не можемо да кажемо да су највише од рата профитирали Словенци, мада су и они са Југославијом много добили. Али се у новој држави њихов корпус није много увећао. У новоствореној држави прави добитници су били, у ствари, Хрвати. На легализованом ставу да имају заједнички језик са Србима, али да се од Срба разликују само по вери, они су битно увећали свој корпус; практично су легализовали право да све што је српско деле са Србима. Али и да Хрватима припадне све католичко, односно да се Срби католици убудуће третирају као Хрвати. Овај брак из рачуна је јасан. Хрватски идеолози нуде реторику о братству и заједништву, а Срби улажу, практично, све што имају. Требало је да се многе страхоте десе, па да се покаже погубност оваквог брака по српску страну. На жалост, Срби се још ни-су остварили од онога што их је у овом браку из рачуна снашло.

У чему је та погубност?

Погубност је у самој оној Деркосовој идеји да српски језик треба да буде средство да би се Хрвати језички ујединили. Погубност је у томе што је у том подухвату једној страни било намењено да буде субјект, а друга да буде објект. Докле год постоји такав однос, српској страни је намењено да буде губитничка. Српска страна стварно није била губитничка (већ је то била само потенцијално) докле год је Србија била самостална, дакле све до југословенског периода. А то значи све док се понашала као субјект. Са стварањем Југославије на основама Штросмајерове идеје југословенства и на основама Јагићеве сербократи-

стике, она је практично постала објект за реализацију пројекција садржаних у оној Деркосовој идеји. А кад кажем Деркосовој идеји, мислим на идеју на којој је заснован Илирски покрет. У самој тој идеји је било нешто нездраво, патолошко. То патолошко треба и спознати и осветлити.

Како?

Основна идеја Илирског покрета јесте у томе да су хрватски филолози прогласили да имају право да узму српски језик (српско наречје) и да га прогласе својим језиком. Већ следећа генерација, генерација југословенских идеолога, српски језик проглашава хрватским или српским, дакле заједничким језиком два народа. Самим тиме крше основно правило да је језик основно обележје сваког народа. А да би остварили своју стратегију они морају да подешавају тактику, да се прилагођавају новим условима. Само стратегију не мењају, али мењају начине и оријентације да је остваре. У свим случајевима Срби, њихов језик, њихова књижевност, само су објект.

Тако се, практично, од почетка одвија у основи једна прича. У 19. веку, на пример, делују две основне оријентације међу Хрватима, Старчевићева и Штросмајерова. Познато је да је Анте Старчевић био илирац, а познато је и да се усташки покрет надовезивао на Старчевића. И Старчевић и Штросмајер потичу из исте идејне матрице; као што и из исте идејне матрице потичу и Павелић и Тито. То је она матрица која Србе само узима као објект помоћу којег треба остварити хрватски програм. На истом програму раде и *Хрватска енциклопедија*, и *Енциклопедија Југославије* Југославенског лексикографског завода. Фрањо Туђман следи исту стратешку мисао и када је Павелићев и када је Титов генерал. То ће се показати посебно приликом разбијања Југославије. Србима остаје само да разабирају која ће им страна више штете нанети: она која отворено негира српски идентитет, или она која то чини околишно.

Има ли излаза?

Излаз је у томе да се поштују принципи, стандарди који важе за све друге европске народе и у области филологије. Европска унија ово не тражи од држава Западног Балкана које настоје да буду примљене у Унију. Али она им тако нешто не забрањује, нити може да им забрани.

Нико Србима не може да забрани да поштују своју традицију, Светог Саву, Доситеја, Вука. Нико Србима не може да забрани да имају и православце, и католике, и муслимане, и припаднике других вероисповести. Тј. да се у верском погледу понашају као и други европски народи. А то значи да нико Србима не може да забрани да се понашају онако како им следује: да буду субјект. А своју субјективност ће доказати тако што ће, баш као и други европски народи, имати научну дисциплину о себи, дакле србистику. Ништа друго.

Па ипак нема великих промена. Србистика у Србији још није институционализована.

Кад сам пре двадесетак и више година на мојој Катедри у Новом Саду покретао ова питања, мислио сам да се ради о некој лако решивој ствари. Ништа лакше него да се, поред катедара за англистику, германистику, хунгарологију, словакистику, румунистику, русинистику, јави и катедра за србистику. Показаће се да је баш то за неке снаге опасно, да баш тако нешто не желе. А зашто је опасно, зашто не желе србистику у систему других националних филологија, лакше ћемо схватити ако поставимо контрапитање: Шта би се десило ако би се у Србији институционализовала србистика? Таква институционализација морала би да изазове промене па и потресе. Да подесетим на чувену Спинозину максиму: *Omnis afirmatio negatio est*. Свака афирмација јесте негација. Легализација србистике значила би негацију политике која је у Титовом периоду вођена у Матици и Академији, у Српској православној цркви, у образовном систему, у националној политици уопште. Многе предрасуде, неговане деценијама, мо-

рале би да буду одбачене; многе истине, које су биле поготово у југословенском периоду легализоване, морале би да буду де-легаллизоване. Испливале би нове истине, легализовале би се неке старе вредности, али и неке нове вредности. Институционализација србистике, технички изводљива и потребна, ипак је прекретнички чин. Од Срба се тражи да буду субјект. А то ни многи Срби не желе. У питању је нешто што је Ерих Фром називао бекством од слободе. Многим Србима на важним местима и лакше је и лепше да кукумавче што су Срби постали објекти неправедне историје, него да се сами потруде да буду субјекти властите судбине.

Легализација србистике посебно би се тицала хрватске филологије. Самом легализацијом србистике кроатистика би изгубила основе. Нужно би се морало показати да је и језик којим се у хрватској говори као хрватским, у ствари српски језик; да је дубровачка књижевност настајала на српском језику; да је латиница којом се Хрвати служе, после прихватања српског језика за свој књижевни језик, израсла из српске традиције. Сама институционализација србистике морала би да као последицу има и прихватање става да су и Срби мултиконфесионалан народ, па према томе да има и Срба римокатоличке вере и Срба муслиманске вере. Цела зграда хрватске филологије би тим чином била уздрмана, изложена процесима делегитимизације. Опстали би ставови и идеје који могу да издрже проверу. Све што знам о историји филологије убеђује ме да схватим да хрватска филологија ову проверу не може издржати. Ето још једног објашњења зашто опстојава пракса да у Загребу може Факултет за кроатистику, а у Србији не може рецимо Институт за србистику. Чини се све да се ова делегализација не деси.

Па ипак, треба имати наде. Кад људи у Србији, али и Срби у целом свету, схвате о чему се ради, надам се да ће идеју о обнови србистике подржати. То је нешто што се тиче њиховог опстанка.

У сукобима Хрвати – Срби, међународна заједница је стајала на страни Хрвата.

Треба одмах нешто да рашчистимо. Популација која се осећа Хрватима – то је једно. Идеје које се пласирају као хрватске, уиме Хрвата, то је нешто друго. Сасвим јасно: имам против филолошких ставова ставова Ивана Деркоса, Ватрослава Јагића, Ивана Броза, Томислава Маретића, и имам против политике коју су водили Гај, Старчевић, Штросмајер, Јагић, Виктор Новак, Крлежа, Јосип Броз. Та је политика читаву популацију која говори једним језиком довела у веома лоше стање. Надам се да је у лоше стање довела бар део популације која се осећа Хрватима.

Али идеје које су они заговарали не тичу се само популације која говори српским језиком (другим речима: истим језиком којим говоре они који се осећају Србима). У тексту *Историја и филологија*, који је објављен на почетку ове књиге, заступа се став да је главни узрочник Првог светског рата била аустро-хрватска идеја југословенства. То је теза која се може проверити.

Патолошке идеје, које су уграђене у аустро-хрватску идеју југословенства, нису биле делотворне само у случају Првог светског рата. У мојој књизи *Филологија и геополитика* анализирана је књига Самјуела Хантингтона *Сукоб цивилизација*. Моје анализе ставова водећег америчког геостратега показале су да су идеје о сукобу цивилизација пласирале сепаратистичке снаге у Хрватској између два светска рата. Нарочито у тексту *Велики механизам* (објављен је у књизи *Српско питање и србистика*, 2007) показао сам и како се Америка, као Велики механизам, користи за обрачунае на Балкану. Што значи да је и ова велика земља доживела да буде третирана као објект. Оно најлошије што се десило Србима, десило се и великој земљи као што је Америка. Нађени су начини да и Америка буде употребљена да се обруши на свог дојучерашњег савезника, Србе. Већ се јасно показује да је Америка направила велику грешку и кад је увучена да бомбардује Србију 1999, а посебно да приликом бомбардовања употреби осиромашени уранијум. Постаће то јасно бар неким Американцима кад су схватили да се ово зло злим вратило две године касније када је рушењем највиших зграда у Њујорку побијено око 3000 људи. Размишљања у овом смеру потврђују да се баш Америка, употребљена као објект,

олако упустила у реализацију туђих ставова о сукобу цивилизација. А то је сукоб који чини неизвесним и судбину ове велике земље. Наравоученије из ове анализе јесте: као што су Немци и Аустријанци у Првом и Другом светском рату лоше прошли зато што су ишли за лошим идејама, тако у новије време лоше чине и Американци а чине и други. Српска народна пословица каже: Ко с ђаволом тикве сади о главу му се лупају.

Не треба очекивати да ће се свет и у будућности олако окретати против Срба, као што је било у случајевима када су хрватски идеолози водили игру. Има више разлога да се се од земаља и народа очекује да се понашају и разложно и принципно. А за такво понашање треба се мало и потрудити.

(Из књиге *Историје и филологија*, Матица српска у Дубровнику, Београд 2014)

ИСТОРИЈА И ФИЛОЛОГИЈА

Увод у проблем

Речи у наслову овога рада, *Историја и филологија*, из грчког су језика. Улазећи у расправу о тој теми, потребно је видети шта оне стварно значе.

Израз *историја* има два основна значења: значи и догађај и прича (о догађају). У употреби тих израза, између та два значења, обично нема пуне сагласности. Догађај се може збити, а да прича о њему не постоји; или да прича о догађају буде измишљена. Прича, дакле, може да буде истинита, или лажна, или нешто између. Са становишта човековог идеала да се о догађајима причају истините приче, велики је проблем како то учинити. У филозофији постоји једна значајна теорија која се зове теорија адекватације или теорија кореспонденције која промишља о томе како да истина која се саопштава буде адекватна стварности, односно како да са њом кореспондира. Ако кажемо да је родоначелник те теорије Аристотел, рекли смо и колико је она стара и колико је проблем велики.

Српски израз прича на грчком има адекват у изразу митос. На латинском тај израз гласи наратија. Проблемима причања приче бавио се, такође, још Аристотел, посебно у својој *Поетици*. Он је у том делу правио разлике између песничких прича и историографије. Али се тек крајем 19. и у 20. веку почела развијати једна дисциплина која се бави проблемима приповедања, а зове се наратологија. Мада је посвећена изучавању литературе (а не историографије), ова дисциплина је оставила доста трага и у осветљавању природе историјских прича. Са тог становишта значајан је један израз који је увео француски филозоф Франсоа Лиотар: израз метанаратија. Овај се израз обично односи на проблеме из области историје. Тада се он понекад замењује изразом

велика прича. Велика историјска прича, то је она прича која надраста много мањих прича. Односно: много мањих прича има сврху да поткрепи неку велику историјску причу. Проблем ће се боље разумети ако се има у виду чувено откриће Томаса Куна да се мисли у парадигмама. То откриће тиче се и природних наука, као што је физика, а посебно је примењиво у историји уметности. Успешно се може применити и на област изучавања опште историје. На један су се начин историјске приче причале, на пример, у време социјализма у Совјетском савезу и Југославији, а на другачији после његовог пада.

Проблем: како учинити да се дође до истине, односно да приче учинимо што истинитијим, стално је питање. Мој одговор на то питање формулисан је и примењен у многим мојим књигама. Своди се на став да се до истине најпоузданије може доћи путем установљивања кореспонденције међу чињеницама у духу дијалектике конкретног тоталитета. Читалац кога баш тај проблем интересује може потпуније одговоре да нађе у мојим књигама *Методологија проучавања књижевности*, *Логос и парадигма*, *Обнова логоцентризма*.

У *Лексикону страних речи и израза* Милана Вујаклије филологија се дефинише као љубав према учености и књижевности, и као наука о језику. У основи се, дакле, ради о појави која се заснива на љубави или склоности према нечему што је означено речју логос. А што се другог дела ове сложенице тиче, дакле саме речи логос, превод је њено значење одвећ сузио. Међу многим значењима које реч логос има, једно се заиста односи на реч или језик. Али се њено значење односи и на ред, поредак, закон. Ако израз филологија сведемо само на науку о језику, прогресићемо. Јер се љубав према учености и књижевности не може свести само на језичке вредности, већ се тиче и других страна, пре свега оних које се односе на ред и закон. О томе сведоче и две дисциплине које смо већ поменули: методологија проучавања књижевности и наратологија. А може да посведочи и читав низ дисциплина које бисмо могли да поменемо: социологија, психологија, генологија, граматологија, екологија итд. Па чак

могу да посведоче и дисциплине које у називу немају реч логос, али га садрже у садржају, као што су, на пример, медицина, економија, астрономија, историја итд.

Доводећи у везу историју и филологију, у наслову овога рада, и подсећањем на проблеме којима се ове дисциплине баве, хтео сам да скренем пажњу и на оно што ове дисциплине повезује. А повезује их логос: (а) логос у догађајима, (б) логос у причама о догађајима, (в) логос у дисциплини којој је у основи језик, и (г) логос у тумачењима догађаја.

Закон реда у историји

Кад смо већ почели да прецизирамо изразе, добро је подсетити и на могуће разликовање изрази историограф и историчар. Израз историограф значи описивач (историјских) догађаја. Израз историчар би садржавао сложеније, али истовремено и неиздиференцирано значење. Означавао би и историографа, али и ствараоца прича о догађајима из историје; означавао би, такође, и коментатора и тумача обе димензије овог сложеног посла.

Више светла у овај велики и значајан посао уноси још један израз у употреби: филозофија историје, односно филозоф историје. Осветљавањем и тумачењем прошлости бави се велики број људи обучених за тај посао, а међу њима је и много вредних и цењених. Али је ипак мало филозофа историје. Поменућу тројицу незаобилазних: Руса Николаја Данилевског (1823-1885), Немца Освалда Шпенглера (1880-1936) и Енглезе Арнолда Тојнбија (1889-1980).

Срби се по броју историографа и историчара не могу мерити са великим народима. Па ипак у области филозофије историје имају једну драгоценост: Божидара Кнежевића, филозофа историје, који по својим мислилачким донетима заслужује да се нађе у кругу најбољих у овој области.

Божидар Кнежевић (1862-1905), за свог кратког живота учинио је неколико ствари вредних памћења: превео је са енглеског књигу *О херојима* филозофа историје Томаса Карлајла, об-

јавио само две властите филозофске књижице а углавном, од њихових делова сентециозне природе, саставио књигу *Мисли*. На *Мислима* је и стекао широку популарност. Оне две оригиналне књиге, сличног су обима. Прва се зове *Закон реда у историји* (1898) а друга *Закон пропорције у историји* (1901). Оне се обично заједно објављују у једној књизи од око 300 страна која се зове *Принципи историје*. Филозоф Душан Недељковић, који је писао о Кнежевићу, окарактерисао је његову филозофију као спој класичног спинозизма и модерног еволуционизма.

Ову Кнежевићеву књигу превео је на енглески Џорџ Вид Томашевић и пласирао је у Америци. Не треба, међутим, веровати да је она имала и ширу рецепцију. Њена стварна рецепција је сведена на српски језички простор, али и ту међу књижевном публиком. Није ми познато да је Кнежевићева филозофија битније утицала на начин мишљења српских историчара. Спадам међу ретке ауторе који су се његовим делом бавили (у студији која је прештампана у књизи *Други ток српске књижевности*, 2012). Постојали су битни разлози да се бавим Кнежевићем. Његово схватање „закона реда у историји“ уграђено је у становиште које заступам од своје докторске дисетације о Настасијевићу (1974) да је логос у основи свега што је предмет човековог мишљења и испитивања. Његов „закон пропорционализације у историји“ такође одговара схватању које заступам да се процеси промена одвијају у виду деструктуризације-структуризације. Испало је да сам велики дужник овом филозофу чије књиге сам читао већ у раној младости.

За овог мислиоца је веома битно да се има у виду да је тражио и видео ред у историји; другим речима да је видео да у историји делују неки неумитни закони. Он је законе тог реда представљао помоћу односа које обележавају изрази *пре* и *после*; *раније* и *касније*. А саму логику промена међу појавама представљао је ставом да - оно што је пре настало то ће касније нестати. Пре је, на пример, настала природа од човека, па ће и нестати после нестанка човека; култура је касније настала у човековом свету; она ће раније да нестане из света људи.

Кнежевић се, као историчар, превасходно бавио процеси-ма. Покретачку снагу за промене које се дешавају у свету Кнежевић је видео у потребама. Нове потребе, по њему, налажу и нове промене. А промене се дешавају у виду процеса диспропорционализације и пропорционализације. Обраћање пажње на процес промена одваја га од мислилаца 20. века који су опседнути више изучавањем структура него процесима промена.

Сматрам да филозофија историје Божицара Кнежевића може да буде важан ослонац за разумевање историјских промена, нарочито оних које се у Европи одвијају у новије доба. Није исто бавити се историјским дешавањима са увидом у Кнежевићеву логоцентричку мисао или без тога увида. Историографи се, на пример, труде да верно опишу збивања којима се баве. Али се од тако усмерених истраживача не тражи да у приказиваним збивањима откривају неки закон реда (логос). Закон реда се и-споставља накнадно, у метанарацијама. А истраживачи великих прича, метанарација, обично се не баве самим логосом збивања.

После ових објашњења биће јасније и зашто ће закон реда у историјским догађајима, какав ћу у следећим поглављима изложити, у великој мери да се разликује од метанаративних прича које обично пласирају историчари. Ове разлике почиваће пре свега на теоријским основама, дакле, онима на основу којих прилазимо историјским процесима.

Пошмање народа, рађање националне свести

Кнежевићева филозофија историје није у несагласности ни са најновијим истраживањима у области генетике чији је главни репрезентант чувени харвардски научник руског порекла Анатолиј Кљосов. Ова истраживања тичу се, углавном, далеке прошлости, а дају релевантна генетска сведочанства о заједничком пореклу појединих данашњих народа. Истраживања Кљосова убедљиво су показала да више народа има сличну генетску основу као и Срби. Што значи да посредно потврђују старост и укорененост Срба као народа. Српских гена има, речено обич-

ним језиком, и у знатном делу Индуса, Немаца, Румуна, Молдаваца, Мађара, а поготово словенских народа. Са пуном научном објективношћу ова истраживања потврђују и многе чињенице познате из класичне историје. То се нарочито може показати на примеру Мађара.

Мађари су, као етничка заједница, из азијских степа стигли тек у деветом веку у област Паноније. Иако малобројни, они су популацији словенског порекла, коју су затекли на овом простору, наметнули своју власт али и свој језик. На превасходно словенском (ништа не мења ако кажемо и српском) генетском материјалу настао је мађарски народ. Генетско порекло, бесумње много помаже да се осветли прошлост овог народа. Различито генетско порекло делова тога народа, међутим, не пориче језичко-етничку самобитност идентитета Мађара. Да би се о Мађарима могло конкретно говорити, потребно је правити јасну разлику између два одређења: генетског и језичко-етничког. Треба се бојати да открића Кљосова код многих Срба данас изазива нереалну представу да она иду у прилог проширења српског корпуса. То се посебно показује у тврдњама да су Немци, Молдавци, Румуни, Мађари, а поготово словенски народи, у ствари, бивши Срби. Поготово такав закључак постаје штетан ако се иста логика прошири и на Црногорце и Бошњаке. То би значило да Срби треба да се односе према Црногорцима и Бошњацима као што се односе према Молдавцима, Румунима, Мађарима. Јер се сугерира став да као „бивши Срби“ ни Црногорци и муслимани српског језика више нису Срби. Као што то нису Молдавци, Румуни, Мађари...

Да би се питање националног идентитета коректно схватило, потребно је разликовати субјективно осећање од објективних датости. Није спорно да стварно постоје као посебни народи Молдаваци, Румуни, Мађари, иако имају доста генетских сродности са Србима. Јер, није спорно оно најбитније за њихово етничко одређење: да они имају и своје посебне језике. А такве разлике већ не постоје између популације која се данас изјашњава као Срби и оних популација која се изјашњава као Црногорци или Бошњаци. Не само да ове популације имају исте гене, већ

говоре и истим језиком. Различито им је само субјективно осећање да њихов идентитет није исти као и код других истојезичника. Такво осећање је однеговано тек последњих деценија, у Титовој Југославији или касније. Ако прихватимо став о закону реда у филозофији Божићара Кнежевића, добићемо и јасан одговор шта ће пре нестати. Пре ће нестати оно што је касније настало; несташе, дакле, неприродно однеговано субјективно осећање, какво је стварано у Титовој Југославији, а слично се није чинило и код других европских народа.

Са стварањем и одржавањем језика ствар је озбиљнија него са арбитрарним режимским проглашавањем нација. Знамо како су нације у Титово време биле проглашаване. Супротно од тога: Немци, Румуни, Молдавци, Мађари, као и Руси, Пољаци, Чеси, Словаци, Словенци, Хрвати, Срби, Бугари, јесу стари народи. За њихово конституисање као народа, од неког значаја су сигурно и гени које носе. А пошто ови народи живе на релативно малом географском простору, за њихово међусобно разликовање и идентификовање, од посебне важности нису били гени, већ нешто друго. То друго је језик којим говоре. Ова карактеристика, дакле језик, чини и основу њиховог етноса. То је резултат још античких и средњовековних спознаја, које су прихваћене тек у 18. веку.

Европски народи су постојали и пре 18. века. Јер су и далеко пре тога времена постојале језичко-комуникационе заједнице које су се разликовале једне од других. У старим словенским текстовима се уместо речи народи по правилу употребљавао израз језици. То се најбоље може видети у једном класичном делу српске књижевности, у *Житију св. Симеона*, чији је аутор Свети Сава. Из тог чувеног дела израз језици се, у преводу/преносу на савремени српски, преводи обично речју народи.

Не треба, међутим, губити из вида да је комуникација међу људима тих времена била углавном усмена. Шира употреба писма утицала је битно касније на смер развоја појединих народа. Језик западне цркве био је латински, па је обично и језик државе и образовних институција у којима је ова црква била доминантна био латински. Језик источне цркве је био је црквенословенски

па је на том језику настајала и књижевност у разним редакцијама. Али је и међу народима источне и западне цркве, упркос религијског идентитета, говорни језик остао главна карактеристика етничког идентитета, основ њиховог разликовања.

У 18. веку се десило ипак нешто кључно што је оставило трајне последице. Овај догађај најбоље може да се илуструје на примеру антологије немачког филолога Јохана Готфрида Хердера (1744-1803) која је позната под називом *Гласови народа у песмама* (1778-9). Ова антологија садржи песме разних народа. Смисао јој је био да покаже да у Европи има више народа и да сваки од њих има свој особити језик и звук. Гете који је био Хердеров савременик и пријатељ, творац је идеје о светској књижевности. Светску књижевност чинила би репрезентативна дела појединих националних књижевности, али таквих које би најбоље представљале њихове националне, тј. језичко-етничке карактеристике. Није случајно што је Гете био заинтересован за српске народне песме и за делатност Вука Караџића. Такође, није случајно што је идеју о светској књижевности изнео у разговору са Екерманом поводом српске књижевности.

Хердерове идеје, које су најпластичније представљене у поменутој антологији, биле су елабориране на дискурзиван начин у његовим чланцима, посебно у књизи *Идеје о филозофији историје човечанства* (1774-91). Ове идеје, по последицама које су оставиле, вероватно спадају у најделотворније идеје откако је света и века. То се најбоље може илустровати на судбини немачког народа, судбини италијанског народа, али и словенских народа.

На простору где се данас простире Немачка држава било је у средњем веку (то се може прочитати у разним енциклопедијама) око 300 разних државица. А негде на крају 18. века било их је само око 40-так. Хердерове идеје су показале да популација на тим просторима има нешто заједничко: то заједничко јесте немачки језик и на том језику изграђена немачка књижевност. На основу Хердерових идеја изграђена је свест која је потврђивала праксу да се у овом случају ради о једној језичко-етничкој, али и комуникационој заједници. Отуда се испоставила потреба да се

та језичко-комуникациона заједница и политички уједини. Пруски канцелар Бизмарк показао се као успешан реализатор те потребе. Слично се десило и на подручју Италије где је живела популација једног језика раздвојена на више градова и држава. Тамо је улогу ујединитеља имао Гарибалди.

О Словенима је Хердер веома мало писао. Видео их је као велику популацију која има „већи удео у простору који настањује него у историји“. Словенски филолози су се према овом запажању односили као према виђењу популације која није постала свесна своје величине и своје мисије. А оно што ће ускоро почети да се дешава може се најбоље илустровати на основу биографије једне кључне личности, Јозефа Добровског. Млади Добровски је имао жељу да буде мисионар Римокатоличке цркве у Индији, па је зато почео да учи разне језике. Тако је почео да обраћа пажњу и на властити матерњи језик. Ово интересовање учинило је да се његов живот преоријентише. Није отишао у Индију, али је постао граматичар чешког језика и систематизатор знања о разним дијалектима/језицима Словена. Још за живота (1753-1829) сматран је оснивачем славистике, научне дисциплине о Словенима, односно „патријархом словенске филологије“. Идеје које је он заступао биле су, у ствари, Хердерове идеје примењене на Словене.

Хердерове идеје о особитостима појединих националних језика показале су своју делотворност и на геополитичком плану. То се може приметити ако се обрати пажња на политиколошку страну овог проблема. Концем 18. и почетком 19. века у Европи и Азији постојала је само једна словенска држава: Русија. Током 19. века створено је и признато још неколико држава: Србија, Црна Гора и Бугарска, дакле још три. Али, на крају Првог светског рата појавило се три државе: Пољска, Чехословачка и Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца. Сам чин стварања ових држава може се схватити као резултат процеса остваривања Хердерових идеја. Процеси су водили ка томе да се, за нешто више од једног века, у именима националних држава, поред Руса, јавља и име следећих словенских народа: Пољака, Чеха, Словака, Словенаца, Хрвата, Срба и Бугара. Сви ови народи имали су

своје државе или неке облике државности још у средњем веку. Али средњовековне државе нису стваране по истом моделу као националне државе новијег времена када је обично народ истицан као главни политички субјект. Нећемо погрешити ако тврдимо да су управо филолошке идеје стајале у основи ових процеса, да су баш оне имале крупне политичке рефлексије.

Хердерове идеје и судбина Аустрије

Идеје о језичком, етничком, комуникационом јединству имале су плодотворне последице на подручју Немачке и Италије. Али исте те идеје имале су другачији улогу у одређивању судбине Аустрије. Аустрија, као држава, једноставно се није уклапала у процесе које су доносиле Хердерове идеје о језичко-етничким и комуникационим заједницама. Аустрија, какву су ови процеси затекли, по структури свог становништва, била је мултиетничка. Обухватала је део немачког народа, цео мађарски народ, део Пољака, све Чехе, Словаке, Словенце и Хрвате и део Срба и део Румуна. Хердерове идеје, или идеје времена које наступа, водиле су ка разбијању несавремено устројене Монархије. Да је њена судбина била под ударом нових идеја сведоче и два конгреса који су у јуну 1848. била одржана: пангермански конгрес одржан у Франкфурту (у мају) и Словенски конгрес одржан у Прагу (у јуну). Ако би се, следствено Хердеровим идејама, аустријски Немци ујединили са другим Немцима, на принципу формирања једне језичко-етничке-комуникационе заједнице, то би се негативно одразило по судбину Монархије. Из ње би морао да изостану други народи овога пространог царства. Ако би прихватили идеје Словенског конгреса, опет би дошло до растурања Аустрије као творевине која је одговарала другим временима. Пресудну улогу у тим преломним временима одиграо је аустријска хабсбуршка династија. Она је одлучила да сачува државу у својим границама. А то значи и да се Немци не прикључе Немачкој, и не дозволи формирање словенских националних држава на територијама Хабсбуршке монархије.

Бизмарк и интеграција Срба

Постоји једна раширена прича о томе да је последња реч ујединитеља Немачке, Бизмарка, на самртном одру била: Србија. Да ли се и стварно тако десило, то спада у подручје истраживања и тумачења историчара. Пошто сам ја по струци теоретичар књижевности, сматрам да је тако нешто (по Аристотелу) било могуће да се деси или да се, вероватно, десило. А ево и зашто: Бизмарк, као велики државник, морао је знати на крилима којих идеја је остварио своју велику историјску улогу. А могао је знати и да је могуће да се на подручју Балкана и Средње Европе деси нешто слично ономе што се већ десило на подручју немачке етничко-језичке заједнице. Србији је, по природи, било дато да одигра сличну улогу оној коју је имала Пруска у уједињењу Немачке, односно оној коју је одиграо Пијемонт у уједињењу Италије.

Није сасвим јасно како се Бизмарк према тој могућности односио. Постоји, међутим, један историјски догађај који је вредан пажње. То је његова улога на Берлинском конгресу 1878. Те године је Србија добила признање државне самосталности, добила је значајна територијална проширења у виду оних пет округа (топлички, нишки, пиротски, лесковачки, врањски). Последица тога чина је проглашење Србије за краљевину 1882. године. Берлински конгрес је истовремено донео и неповољна решења за Србе: Босну у Херцеговину је ставио под аустријску окупацију, а оставио Санџак као тампон зону између двеју српских држава: Краљевине Србије и Краљевине Црне Горе. Потези у корист Србије тумаче се тако што је улогу Бизмарковог саветника у овом случају одиграо тада највећи немачки историчар Леополд Ранке, аутор књиге *Српска револуција* (1829) коју је, као млад човек, писао у сарадњи са Вуком Караџићем. Бизмарк је, дакле, преко Ранкеа, са којим је у контакту био његов студент Јован Ристић, могао бити добро обавештен о Србима, а могао је знати и да решење постигнуто на Берлинском конгресу треба схватити као привремено. Није зато без основа прича да је и на самртном часу морао мислити на Србију.

Аустрија и српско питање

Ранке је у историографији познат по томе што је инсистирао да се историјска истраживања и тумачења заснивају на документима, превасходно на писаним изворима. На таквом методу израсла је немачка школа историчара. А кроз такву школу прошли су и многи српски историчари, па и чувени Иларин Руvaraц. Ранкеов налог да се поштују документи упућивао је његове следбенике ка архивским истраживањима. Ако се ово има у виду, јасно је и зашто се филозофија историје Божицара Кнежевића разилази са овом концепцијом. Она није предност давала документима који се могу наћи (али и не наћи) у архивама, већ је предност давала логосу историјских збивања. Другим речима, акценат је померала ка осветљавању закона реда у догађајима. А самим тиме је и тежиште историјских осветљења померала ка херменеутици. Ако тако приђемо проблемима које је Аустрија, као држава, имала да решава пред најездом филолошких идеја иза којих су стајали највећи немачки духови - а које су водиле ка формирању националних држава - онда се српски проблем јавља у новом светлу. Показује се као посебно важна чињеница то што је главни српски филолог Вук Караџић деловао у Бечу и из Беча, доследно прихватајући идеје немачких и других филолога онога времена. Његов је став: Срби у свему треба да се понашају као Немци. Ако се Немци језички, књижевно и духовно интегришу на основу језика којим говоре, тако треба да чине и Срби. Ако Немаца има три вере, слична ситуација и у Срба. И Срба има „три закона“: закона грчког, турског и римског. Ако Немци могу да имају и готицу и латиницу и Срби могу да имају два писма: ћирилицу и латиницу. Ствари се развијају тако да се и Срби интегришу на принципима који важе за друге европске народе, па и за саме Немце.

Аустрија, као многонационална земља, морала је да почиња на вештини владања. Она је имала способне људе којима није могла да промакне чињеница да су на делу и интереси и процеси који су усмерени против опстанка Аустрије. Посебно је то било осетљиво кад су у питању Срби. Процес језичко-етничког интегрисања Срба морао је само да води ка дезинтеграцији Аустрије.

Ова држава, у првој половини 19. века, али и касније, била је толико моћна да је, практично, могла да контролише све виђеније Србе не само у Аустрији него и на Балкану. Али ни тако добро организована држава није била толико моћна да може да контролише и саме процесе језичко-етничке индивидуализације. Процеси се одвијају по некој логици која је ван државне контроле. Али се и у том погледу нешто може учинити: процеси се могу успорити, али и преусмерити. Овим се могу објаснити две историјске појаве: појава Илирског покрета и појава идеје југословенства. Обе појаве су политичке природе, а обе имају и привид филолошких, односно културно-препородних идеја.

Српско питање и идеје илирства и југословенства

Да су се процеси језичко-културне интеграције српског народа нормално развијали, не би уопште дошло до појаве илирства и из њега произашле идеје југословенства. Те појаве су неспорно хрватске, мада би тачније било казати да су аустријско-хрватске. Овај други назив би требало употребљавати да би се скренула пажња на природу њиховог деловања које се одвијало у складу са аустријским и хрватским интересима. Заједнички циљ био је да се спречи језичко-етничка, духовна и политичка интеграција Срба. Сада, пошто су се ови процеси одвили до краја, јасније се види начин на који се то десило. Актери ових процеса учинили да се они одвијају на један начин а на други представљају.

Кад кажемо да су појаве илирства и југословенства биле, у ствари, аустро-хрватске, онда се сукобљавамо са нечим што нам је познато. Деценијама се код нас наметало уверење да илирци нису имали подршку Аустрије. Та тврдња је, по правилу, образлагана чињеницом да је званична Аустрија забранила Илирски покрет (1843). То је, међутим, могао да буде само привид стварних дешавања. Иза овог привида је стајала једна идентификована појава: метанарација, тј. велика историјска прича о природи идеје илирства и југословенства. Велика историјска прича, преношена генерацијама, водила је убеђењу да су илирци

и родоначалници идеје југословенства све чинили ради братства и јединства Хрвата и Срба. У такву причу се евентуално могло веровати све до Другог светског рата, односно до разбијања Југославије. После свега што се збило, природно је да се погледају стварни догађаји, значајни по себи, а изван велике приче, односно метанарације.

Реконструкцију ових догађаја већ сам учинио у књизи *Увод у србистику* (2002, 2003) и у другим књигама. Логос збивања у односима здружених аустријских и хрватских интереса може се илустровати и преко неких детаља. Један од тих детаља јесте чињеница да је идеје Илирског покрета прихватила и Анка Обреновић, ћерка Јеврема Обреновића, брата кнеза Милоша. Та се чињеница може једноставно објаснити. Конзул Аустрије у Београду био је (1835) Антун Михановић, творца текста хрватске химне *Лијепа наша домовина* и један од главних актера у Илирском покрету. Анка је са њим била у блиским односима. Тај детаљ показује да је чиста бесмислица тврдња да Илирски покрет нема везе са званичном Аустријом. Поготово кад је у новије време откривено (добрим делом и заслугом Иве Вукчевића) када се и у којим приликама Гај састајао са Метернихом. У метанарацији која је обликовала став о негативном односу Аустрије према Илирском покрету испадало је да је Аустрији Илирски покрет толико сметао да га је на крају забранила. Аустрија јесте стварно забранила Илирски покрет. Дубља интерпретација тога геста, међутим, показује да је суштина забране у овоме: све до тога чина, израз илирски је у Аустрији превасходно значио српски. Тек у ширем значењу он се односио на нешто што може важити и за друге Јужне Словене; дакле, никако не само на Хрвате или на нешто искључиво хрватско. Међутим, од „забране“ израз илирски се по правилу замењује изразом хрватски. Другим речима, држава Аустрија је „набацила“ хрватским интересима да је српски језик, дакле онај језик који су Хрвати преузели од Срба током седам година трајања Илирског покрета (1835-43), у ствари и хрватски и српски. Тобожњом забраном Илирског покрета постигло се то да је један језик уместо једног имена добио два национална имена. То је опет био део планиране метанарације по

којој је испадало да су два народа стварали исти језик. (Што је немогуће!).

Рађањем славистике, као подсистема у систему европске филологије, сви словенски језици добили су своје место у том подсистему – слично као и природни елементи у Менделјејевом систему. И Срби су, са својим језиком, том подсистему добили сасвим одређено своје место. А самим тиме, добили су и свој филолошки, односно национални програм који је био у пуном складу са сличним програмима других европских народа. Вук Караџић је био само генијални реализатор српског националног програма у систему словенских и европских националних програма. Метанарација о томе да су Вук и илирци деловали заједно је прича без покрића. Гај је имао само пет година кад је Вук почео да објављује (1814) своје прве књиге. А пре него што се Гај појавио на сцени (1830), а поготово пре него што се на сцени појавио Илирски покрет (1835), Вук Караџић је већ био објавио главни део свог стваралачког рада.

А кад се Илирски покрет појавио са ставом да су Словенци, Хрвати, Срби и Бугари један народ – Илири, који говори један језик, илирски - двојица првака Матице српске, Теодор Павловић и Јован Суботић, изнели су став да поменута четири народа нису никакви Илири већ да су Југо-Славјани: тј. да су посебни али блиски словенски народи, који као такви и треба да сарађују. Њихово виђење је и данас неспорно, у складу је са науком и са европским филолошким системом. Међутим, ђаковачки бискуп Штросмајер, бивши аустријски дворски каноник, који се јавља на историјској сцени половином 19. века, преусмерио је ову здраву идеју и понудио је нову пројекцију идеје југословенства. Штросмајерова идеја, која има готово исто име као и она прва, у основи је потпуно различита од идеје о Југо-Славјанима (Јужним Словенима) Павловића и Суботића. Штросмајерова идеја југословенства под Југословенима подразумева само три народа (Словенце, Хрвате и Србе, дакле без Бугара), а то значи да оне народе који већ живе у Аустрији. Југославија би, у федерализованој Аустрији, требало да ова три народа представи као један, тј. као Југословене. Срби, као најбројнији међу Ју-

жним Словенима у Аустрији, требало је тако да изгубе свој национални идентитет. То је био и стратешки циљ Штросмајерове идеје југословенства.

Историчари који причају штросмајеровски засновану велику причу настоје да своје тврдње документују. И њима је, на основу многих писаних докумената, успевало да аргументовано покажу да је крајем 19. и почетком 20. века на простору бивше Југославије атмосфера била набијена идеологијом југословенства. То уопште није спорно. О југословенству се тада заиста много говори. Па ипак историчари немају прецизне методолошке инструменте да унутар тога говора о југословенству уоче неке битне разлике. А то је могуће учинити релативно лако: довољно је обратити пажњу на разликовање бројева 3 и 4. Кад Надежда Петровић, на пример, у Београду од 1904. до 1912. организује изложбе југословенских уметника, онда на тим изложбама постоје четири посебна салона за четири балканска словенска народа: Словенце, Хрвате, Србе и Бугаре. Ова четири балканска народа имали су представнике и на конгресима југословенских књижевника 1904. и 1905. у Београду и у Софији. То се увек чинило у духу српске, односно словенске и европски утемељене идеје југословенства. А кад се појам југословенски сведе само на три народа (тј. на Србе, Хрвате и Словенце) онда израз Југословени (без Бугара) означава практично други појам. Јер овај појам има други обим, па самим тиме и други садржај. Израз остаје исти, али му је садржај други. Нови садржај је скројен у духу аустријско-хрватске идеје. Опет је кључну улогу одиграла пласирана метанарација. Функција те метанарације била је да разлике између ових двеју идеја прикрије. Па испада да су и Срби пред Први светски рат били опседнути Штросмајеровом идејом југословенства, што, разуме се, није било тачно.

Да национални програми могу да буду подметнути, а метанарација унапред испланирана, показује случај са Гарашаниновим *Начертанијем* (1844). Стварни аутор овог документа несумњиво је Фрањо Зах (а можда још неко ко је иза њега стајао). Овај документ је министар Илија Гарашанин редиговао, показао кнезу Александру Карађорђевићу, и ставио га у фиоку. Сам до-

кумент није могао битно да утиче на српску националну политику; он је био, практично, непознат јавности. На њега је указано тек кад је требало рушити идеју српског уједињења, односно српску идеју југословенства. За разлику од Вуковог српског националног програма, који је био у складу са европским националним програмима и славистиком, овај документ је заиста имао неке карактеристике аустријско-хрватске идеје југословенства. У накнадним тумачењима овог документа испадало је да су Срби имали неке тајне југословенске програме, израсле на темељима хрватске идеје југословенства. Уосталом, познато је да је Фрањо Зах био у честим контактима са Људевитом Гајем, да су се они и у Београду више пута састајали.

Тумачење по којем је Југославија била од Срба давно планирана, одговара потребама унапред припремљене метанарације.

Зашто је избио Први светски рат?

Кад се, поводом 100-годишњице Првог светског рата, интензивније почело говорити о несрећама које је овај рат проузроковао, чула су се и оваква мишљења: „Е, Гавро, шта учини!“ Сасвим је тачна чињеница да је Гаврило Принцип, 18-годишњи Србин, извршио атентат на аустро-угарског надвојводу. Тако јесте ако се гледа само површински.

Ако се, међутим, на овај догађај гледа дубински, ако се тражи логос тога чина, онда се добијају другачији резултати. Показује се да овај догађај има везе са укључивањем Аустрије у решавање српског питања. То уплитање сеже бар до Илирског покрета и аустро-хрватске идеје југословенства. Велики део Срба који су живели у Аустро-Угарској већ је био део пројектоване Југославије као једне од федералних јединица у Монархији. Да би се опасност од уједињења Срба отклонила, требало је да се таквој Југославији, која је постојала само у идеји, прикључе још само Срби из Србије. То се сигурно не би могло учинити мирним путем, већ само путем рата. А за рат је требало наћи и повод и одабрати повољан тренутак. Најповољнији тренутак наступио

је када је Србија била у стању исцрплености, после два балканска рата (1912. и 1913). Требало је за покретање механизма рата још само наћи повод. За Аустрију је, природно, свеједно било да ли ће повод за рат дати Чабриновић или Принцип; или неко трећи; важно је да то буде Србин. То казује логика. Документи се могу подешавати.

Победници Првог светског рата и резултати

Исход рата донео је нешто чега се Аустрија бојала почев од 30-тих година 19. века и због чега је предузимала кораке да ту неминовност одгоди. Она је из рата изашла не само као побеђена држава, већ и као разбијена држава. Разбијање Аустрије десило се углавном на принципима Хердерових идеја. На њеним рушевинама створено је више малих држава. Држава Аустрија сведена је на популацију немачког језика. После овог распада створена је Мађарска, као држава Мађара. Остало су биле словенске државе: Пољска, Чехословачка и Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца. Кад се све сабере, испада да су Хердерове идеје, у процесима који су довели до Првог светског рата, више служиле Словенима него другима.

Познато је да се Хердер мало бавио Словенима. У мојој хрестоматији *Теоријска мисао о књижевности* (1991) пренесен је главни његов текст који се тиче Словена под насловом *О словенским народима*. Он укупно има само преко две стране. О овој популацији, која „заузима више пространства него што је присутна у историји“, Хердер очигледно није много знао. Али су, после њега, главне Хердерове идеје и принципе разрадили његови следбеници, слависти. Тако је испало да је славистика, која је настала на тлу Аустрије, битно утицала на промене које ће се десити у Европи, разуме се и шире.

Ако се каже да у основи промена на тлу Аустро-Угарске стоје Хердерове идеје, то је тачно. Али ако се каже да су се етно-политичке промене као главни резултат Првог светског рата тичале углавном словенског света, онда уз оно што се десило треба дати и нека додатна објашњења.

Хердерове идеје подстакле су у првој половини 19. века, више делатника међу Словенима да и сами учине нешто слично ономе што су претходно већ учинили Немци. Као што су Немци нашли филолошку основу свог духовног уједињавања, тако нешто су хтели да учине и словенски филолози и идеолози. Више деценија они су се носили са идејом да се установи један књижевни језик за све Словене, тј. да се постигне нешто слично ономе што су некад учинили Ћирило и Методије. А да је то била стална њихова опсесија сведочи и најважнија књига најважнијег слависте тога доба и свих каснијих времена, Павела Јизефа Шафарика *Историја словенског језика и књижевности према свим наречјима* (1826). Ову књигу је Шафарик написао на немачком језику у Новом Саду, а објавио у Пешти. Али се идеја о једном словенском језику није одржала; победиће, добрим делом и Вуковом заслугом, друга идеја: да словенски народи имају своје посебне али и посве блиске језике.

Да би идеју о словенском јединству учинио што функционалнијом, један од првака у славистици, Словак Јан Колар, смислио је ново решење, представљено у тексту *О литерарној узјамности* (1835-36). И његово решење је, такође, имало своју логику. Ако је немогуће договорити се за један словенски језик, треба изабрати четири главна словенска језика, око којих ће се окупљати мањи језици. Та четири главна језика су: руски (за руски, малоруски и белоруски); пољски (за пољски, померански и кашупски), чешки (за чешки и словачки) и илирски (за српски, бугарски, хрватски и словеначки).

Филолошка решења која су се десила на исходу Првог светског рата више подсећају на идеје Јана Колара, него на идеје других слависта, а поготово на Хердерове идеје. Оне су се у највећој мери оствариле у Пољској. У тој држави се у пуном смислу наметнуо пољски језик. Словак Јан Колар, као и Шафарик, писао је чешким језиком као заједничким књижевним језиком Чеха и Словака. У царској Русији је руски језик био главни и доминантни језик у односу на малоруски (украјински) и белоруски. Бугари су још у време Илирског покрета испали из пројектованог заједништва илирског језика. У Краљевини Срба, Хрва-

та и Словенаца, ситуација је посебно сложена, тако да јој се мора посветити посебно разматрање.

Први светски рат имао је као последицу два крупна идејно-политичка пројекта који ће обележити 20. век: комунизам и фашизам. Комунизам је најпре победио у Русији, током Октобарске револуције. Један од главних резултата ове револуције је претварања Руске монархије у Совјетски савез. Поделом царске државе на 17 република омогућиће у перспективи да се афирмишу национални језици бројних националности у овој великој евро-азијској држави. Али и да се два словенска језика, белоруски и малоруски (украјински), статусно изједначе са руским језиком практично тек кад Белорусија и Украјина постану самосталне државе. Бар на теоријском плану, ови процеси су водили остваривању идеја раније насталих од Коларових: дакле, идеја првих слависта, принципима Хердеровим.

Фашизам, својом расистичком и сегрегационистичком теоријом, на филолошком плану, у пуној мери, одступао је од Хердерових идеја које су се заснивале на равноправности и језика и народа. Хитлеров нацизам нудио је нешто сасвим супротно од главних идеја немачке филологије; нудио је, у суштини, нешто патолошко. Сматра се да појава фашизма има везе са поразом Аустрије и Немачке у првом светском рату. Не треба заборавити да је Хитлер, као аустријски Немац, потицао из оног дела немачког народа који је био усмерен ка наметању неприродних решења пре свега у филологији, а затим и у другим областима. Појава нацизма и у Немачкој била је велики пораз цивилизације, али и пораз Запада, посебно пораз идеја и културе у којима се био уградио немачки народ. Корени тога патолошког покрета у својој највећој дубини имају везе са филологијом.

Филолошке основе прве и друге Југославије

Збивања на пољу филологије пратила су судбину популације на тлу Југославије, посебно судбину Срба.

Пре почетка Првог светског рата, национални језик Срба звао се српски, а српском књижевношћу се сматрало оно што је

писано на српском језику. У основи таквог схватања стајала је европска филологија, и славистика, и Вукове идеје као њихов легитимни изданак.

Са стварањем Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, у уставима нове државе (1921, 1931) језик се званично звао српскохрватскословеначки, а српска књижевност се утопила у предмет који се предавао под именом Југословенска књижевност. Али током кратког трајања прве Југославије (1918-1941) било је неких дубљих промена на филолошком плану. Већ од проглашења Југославије (1929) и покушаја да се наметне једно име за све становнике ове државе, опстала је само идеја да постоји југословенска књижевност. Све више и све чешће се тронационално именовани језик делио на два језика: на словеначки и на српскохрватски (односно хрватски или српски). У оваквом називању језика можемо препознати две антивуковске концепције које су водећи Хрвати пласирали у 19. веку. Практично, од стварања нове државе, Штросмајеров назив југословенски језик замењен је називом српскохрватскословеначки. А подела тог језика на словеначки и српскохрватски уклапа се у језичку концепцију и политику Ватрослава Јагића. Сама Јагићева концепција стављала је политичке интересе изнад филолошких принципа. По томе је Јагићева идеја о српскохрватском језику била сагласна са Штросмајеровом концепцијом југословенства. Обе су биле подређене хрватским интересима по принципу: национални интереси изнад свега. Најгласовитији српски лингвиста тога времена, Александар Белић, који се представљао као Вуков следбеник, фактички је следио Јагића (који се, такође, из других разлога, представљао као Вуков следбеник). Али је Белић чинио и нешто што је у научном погледу фалсификат: проглашавао је Вука Караџића за творца заједничког књижевног језика Срба и Хрвата. Другим речима, из политичких разлога, гурао је србистику под шатор сербокроатистике. Тако је национална филологија престајала да функционише као наука; постала је слушкиња политике.

Друга Југославија је рођена у крви. Владајућа комунистичка партија је од исте популације коју је чинила прва Југославија (она која је настала као Краљевина Срба, Хрвата и Сло-

венаца) промовисала пет народа; Србе, Хрвате, Словенце, Македонце и Црногорце. Стварање македонске нације пратило је и промовисање мекедоског језика. Један од дијалеката у говорима ове популације у Македонији узет је за књижевни језик, а затим је тако створен књижевни језик средствима државе и просвете постао обавезан књижевни језик у овој Републици. Тако нешто није ни покушано да се чини на терену Црне Горе.

Појава новог језика, македонског, на скоро непромењеном простору Југославије, морала је да остави последице. Постало је скоро немогуће вратити се на називе језика из прве, односно „труле“ Југославије. Све до Новосадског договора (1954) важила је оваква пракса. У Словенији је језик називан словеначки, у Македонији македонски, у Србији и Црној Гори – српски; у Босни и Херцеговини – српскохрватски, а у Хрватској – хрватски или српски. Није без значаја чињеница да је у Србији у периоду од 1944-1954. био враћен и стари назив: српски језик. Тако је било и у образовном систему у Србији и у Уставу Републике Србије од 1947. Са повратком старог назива језика, била је враћена и концепција српског језика која је у прејугословенском периоду грађена у свим српским институцијама на вуковским схватањима. А то значи, враћен је у живот и став да овај језик има три дијалекта (екавски, ијекавски и икавски), да књижевни језик има два правописа (екавски и ијекавски), и два писма; ћирилицу и латиницу.

Уочљиво је да су два назива језика (словеначки и македонски) одговарали европским стандардима по којима сваки народ има свој језик, који се разликује од других језика.

Уочљиво је, такође, да је у четири републике Титове Југославије, један те исти језик имао различите називе; српски (Србија и Црна Гора), српскохрватски (Босна и Херцеговина), хрватски или српски (Хрватска). Требало је назив истог језика у ове четири републике уједначити. Тај проблем се могао решити само „одозго“, са становишта политичке концепције постојеће државе. Питање је било само како извести поступак изједначења у називима истог језика.

Регулисање језичких питања у ове четири Титове републике требало је неко да изведе. Иницијативу је (разуме се из политичких разлога) формално требало да има Матица српска, а да то учини у братској сарадњи са Матицом хрватском. Ради сваке евентуалности, овај чин је обављен у згради Покрајинског комитета Савеза комуниста Војводине. Промена назива али и третмана српског језика извршена је, дакле, на терену Србије где се тај језик традиционално одувек звао српски. На Новосадском договору тај језик је од једнонационалног постао двонационални: српскохрватски/хрватскосрпски. А каква је промена била у питању најбоље се може видети по два правописа, оба објављена 1960: по *Правопису српскохрватског језика* који је објављен екавицом и ћирилицом у Матици српској у Новом Саду и по *Pravopisu hrvatskosrpskog jezika* који је објављен латиницом и ијекавски у Матици хрватској у Загребу. Имплицитно је онај „један и јединствен језик“ већ на Новосадском договору био подељен: ијекавица и латиница су (разуме се имплицитно) испале хрватске, а екавица и ћирилица српске.

О томе шта се после тога десило више пута сам писао и своје ставове више пута поткрепљивао дијалектолошким картама. По мојим објашњењима, Југославија је практично на том Договору већ почела да се растаче да би дошла у стање које је наступило почетком 90-тих година 20. века. А стање је такво да се онај „један и јединствен језик“ из Новосадског договора данас назива: српски, хрватски, бошњачки, босански, црногорски, бугњевачки, српскохрватски. Ови налази се не слажу са налазима политичара и историчара да је Југославија главни ударац добила у Уставним променама 1974. Они воде ка ставу да се нешто битно о њеној судбини преломило још на Новосадском договору 1954. године. А то што се тада збило већ има корене у идејама које су биле пласиране око средине 19. века.

У документима Новосадског договора речено је да је овај Договор наставак Бечког договора из 1850. Та два договора заиста имају нешто заједничко: оба су направљена под политичким притиском са циљем да се среди језичка политика која се тиче Срба и Хрвата. Политички притисак је долазио и у једном и у

другом случају од државе; у првом случају то је била Аустријска монархија, у другом случају Федеративна Република Југославија. Разлика је у томе што је Бечки договор ипак остао озбиљан научни документ (дакле документ чији су ставови и данас одрживи) а Новосадски договор се одвио у знаку политичких пројекција тада владајућих снага на чијем је челу био један бивши поданик Аустро-Угарске. Нема никакве основе да се тврди да је Бечки договор био договор Срба и Хрвата о заједничком језику. Има основе да се тврди да је то био договор о уједињењу правописа и писама једног мултиконфесионалног народа. Новосадски договор је, међутим, настао у духу политике коју је водио Тито. А Тито је, по мојим налазима из књиге *Титаник* (2012), био реализатор хрватског филолошког програма. Да не буде забуне: корени тога програма су су Илирском покрету и у хрватској идеји југословенства.

Титоносталгија и југоносталгија

Пошто се процес разбијања Југославије 90-тих година одвио, постало је већини грађана са њеног простора белодано јасно да је стање до којег су доведени битно лошије него што је било док је постојала заједничка држава. У расположењима грађана на разним странама констатована је појава која се понекад назива титоносталгија и југоносталгија. Те две појаве су повезане, али се ипак могу и разликовати.

Титоносталгија је жал за Титовим временима. Она подстиче сећање на године када је Титова Југославија почела да тражи, а добрим делом и налази властити пут. Тај пут није био ни пут социјализма совјетског типа (којим је била кренула), ни пут капитализма, већ нешто треће. У тражењу тог трећег, или средњег пута, били су ангажовани и политичари, и научници и грађани разних струка и способности. Обично се тај пут називао „социјализам са људским ликом“. С поштовањем се треба односити и према политичарима и према научницима и филозофима који су настојали да осмисле тај трећи пут. Али и према свим људима који су улагали много позитивне енергије у раду и стварала-

штву. Резултати тог трећег пута осећали су се највише на спољнополитичком плану када је Југославија, практично, била најистакнутија земља трећег света.

Веровало се веома дуго, и говорило и писало, да је Тито био човек изузетних политичких способности. Од таквих ставова пошао је и Перо Симић у књизи која се зове *Тито – феномен 20. века* (2009). Али је он ипак открио нешто битно: Тито је освојио власт у Комунистичкој партији Југославије као обавештајац НКВД-а тако што је на нечастан начин ликвидирао све своје конкуренте. Истим методом служио се и касније у настојањима да одржи своју власт.

У мојој књизи *Титаник* прављена је разлика између краља Александра и Тита. Александар је био политичар који се служио обавештајним службама. А Тито је био у основи обавештајац који се служи политиком. Тито је имао предност над својим претходником. Прави политичар ради оно што говори; јер настоји да реализује своју концепцију. Обавештајац у политици говори и представља се како би најбоље успео, а спроводи неке своје тајне планове и намере. Десет година после Тигове смрти Југославија се у крви разбила. Чињенице кажу да је сам Тито припремио механизме за њено разбијање, а не механизме за њено опстајање.

Међу различитим тумачењима Титове личности издвојио бих два. Једно је моје тумачење, изнето у књизи *Титаник*: да је Тито радио на остваривању хрватског филолошког програма, оног који је био на делу већ од Илирског покрета. Друго је тумачење Стипе Месића које сам чуо у једном филму Лордана Зафранића из 2011. Тито је, по Месићу, највећи хрватски политичар свих времена. Својом партизанском борбом он је спречио да се обнови стара Југославија. Господина Стипу Месића у овом тумачењу треба схватити озбиљно. Као бивши председник Председништва Југославије, он је, у неку руку, био и легитимни Титов наследник. Аутор је и књиге *Како сам разбио Југославију*.

Нема двојбе: Титове (скривене) и Месићеве јавне пројекције су се оствариле. Предратна Југославија, ни са династијом Карађорђевић, ни без ње, није заиста обновљена. А Титов пери-

од није протекао само у релативном благостању, какво нам се данас привиђа, већ је једно време текао је и у знаку насиља, црвеног терора, колективизације и присилног откупа, Голог отока. У 21. век, са простора бивше Југославије, ушло је шест држава. Све су осиромашене, уназађене, а све се такмиче ко ће више да буде веран западним принципима, онима којима је већ Краљевина Југославија била привржена. С те тачке гледишта период са Титом од 1941-1980. био је за целу ову популацију велики промашај. И Месић и ја сагласни смо у оцени да је Тито био велики преварант. Примећујем да ни Месић ни ја израз преварант нисмо употребили.

Израз југоносталгија се, по свом значењу, преплиће са изразом титоносталгија. Између те две носталгије, међутим, постоје разлике. Ако је то жал за Титовим временима, то је једно, а ако је жал за великом и лепом земљом, то је већ нешто друго. Она велика и лепа држава, за којом и сад жалимо, настала је 1918, а на њеном челу је био Александар Први Ујединитељ. Она је обухватала ужи простор него што је предвиђала српска идеја југословенства, али и шири од оног који би припадао превасходно Србима. Простор остварене Југославије био је по мери хрватске идеје југословенства. Пошто народи не трају само деценијама, већ трају вековима, вреди се поново подсетити оне неостварене, али и непоражене српске идеје југословенства, која је била на делу све до Другог балканског рата, а која није подразумевала заједничку државу Јужних Словена.

Срби пред Европом

Сада је година 2014. Политичке снаге у Србији придају велики значај чињеници да је Србија на почетку те године и официјелно почела преговоре за улазак у Европску унију. А Европска унија испоставља будућој чланици непрегледно мноштво услова, обично из области права, економије, социјалних односа. Држава Србија и обећава, и труди се, да све те услове испуни.

Европска унија, међутим, Србији не испоставља ниједан од услова који се тиче језика, књижевности, филолошких дисциплина. То свакако није без разлога. Друге европске земље су те услове давно, у прошлости, апсолвирале, па се подразумева да тај критериј није битан за придруживање земљама Уније.

Међутим, управо тај услов је за Србију и за српски народ најбитнији. Управо зато што ниједан други стари европски народ није доживео судбину да му се језик и књижевност и народ распарча; да има институције које и саме у тим распарчавањима учествују, и појединце који су високо котирани управо због те неприличне улоге.

У Србији, међутим, постоје и филолози који су свесни стања у којем јесмо. Они су, углавном, окупљени око Покрета за обнову србистике. Реч србистика подсећа на дисциплину која је први пут поменута, тачно пре 200 година, 1814. Израз *serbica* употребио је родначелник славистике Јозеф Добровски, у зборнику *Slowanka*, који је посвећен Словенима, поред израза *russica*, *polonica*, *bohémica*, *croatica*. Те године је и највећи српски филолог Вук Стефановић Караџић ступио на сцену тако што је објавио две своје прве књиге: *Писменицу сербског језика* и *Малу прстонародну славеносербску песнарицу*. Заслугом првих слависта (Копитар, Добровски, Шафарик), Срби су, тако, на почетку рађања славистике ушли у систем словенских и европских филологија. Престали су практично да постоје у том систему чим је он био поремећен наметањем сербокроатистике; тј. кад је филологија постала слушкиња накарадној политици. Израз *обнова* у имену Покрета за обнову србистике казује да Срби само треба да обнове филолошке ставове које су некад имали да би се поново нашли у систему европских филолошких дисциплина. Без тога ни у Европи не могу бити ни равноправни, нити опстати као народ.

Ова идеја није пука апстракција. Иза ње већ стоје бројне књиге, текстови, научни скупови присталица Покрета за обнову србистике. На жалост, ова идеја није добила подршку од политичких снага које српски народ воде из несреће у несрећу, нити од националних институција чије ставове из предјугословенског

периода Покрет настоји да обнови. Као припадник овог Покрета чиним што могу и што треба да чини филолог који види шта се збива, а хоће да до промене парадигме дође на научним основама.

Закон реда у историји и српска ситуација

Ово је прилика да се садашња ситуација српског народа у области филологије преиспита у складу са идејама закона реда у историји Божицара Кнежевића. По Кнежевићу, да подсетимо, оно што је настало касније, нестаће пре него оно што је настало раније.

На филолошком плану, у складу са овим принципима, требало би очекивати да најпре нестану појаве које су најкасније заживеле. А најкасније су се, на пример, на простору средишњег дела Југославије, усталили следећи називи за исти језик: буњевачки, црногорски, босански, бошњачки, хрватски, српски. Отпадање назива ових језика свакако би требало да буде по реду који је овде исписан. У складу са правилима која важе у Европи мораће да победи један назив који има разлога да постоји по истом закону као и други европски језици.

Хрватска идеја југословенства одбачена је приликом разбијања Југославије. Југославија би, као држава, сигурно још опстајала да су је подржавали Хрвати. Пошто је хрватска идеја југословенства нераздвојно везана са сербокороатистиком, онда је и сербокороатистика најпре била одбачена у самој Хрватској. И једна и друга идеја су, тако, и теоријски, постале мртве. Процеси који по природи следе још се нису одвили до краја.

Тачно је виђење да су из процеса разбијања Југославије Хрвати изашли као политички победници. Ради те победе морали су да жртвују и главне своје идеје (југословенство и сербокороатистику), али и да покажу право лице Титове прокламоване политике „братства и јединства“. На хрватску победу деведесетих година треба зато гледати као на Пирову победу. Погрешно је мислити да се та победа тиче превасходно Срба. Она се тиче и других европских народа, али и ширих историјских догађаја које

је свет имао да искуси да би се оствариле противприродне амбиције неких филолога.

Природом ових амбиција бавио сам се у разним својим књигама. Овом приликом скрећем пажњу на Новосадски договор, на којем су постигнути највећи успеси хрватске филологије од 19. века и то баш на простору где је традиционално важио израз и појам српски језик. У Титово време било је могуће да се баш у Српској Атини наметне нови назив језика српскохрватски/хрваткосрпски. Од тог чина промењен је однос Хрвата према језичком и културном заједништву са Србима. Тринаест година после Новосадског договора (1967) 18 хрватских институција је одбацило Новосадски договор, а 1971. то је учинила и Матица хрватска. Према томе, Новосадски договор је и стварно постао мртав; нестало је. Само се ваннаучним разлозима може објаснити и зашто га Матица српска ни до данас није одбацила, иако се прихватила да изда обиман *Речник српскога језика* (2007) и зашто САНУ и даље издаје *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. За тако недолично стање одговорност носе филолози и политичке власти у Србији. Вероватно се боје суочавања са стварношћу. Уколико би и српске националне институције одбациле овај Договор, морале би се суочити са националном традицијом. А то значи да би и оне морале да прихвате један од кључних ставова Покрета за обнову србистике, онај о потреби обнове српске и европске филолошке традиције.

По закону реда у историји, процес обнове србистике, односно српског народа, требало је већ одавно да буде успешно окончан. А што се то још није десило можемо да објаснимо уз помоћ израза вештачки. Знамо да се живот неког бића, које је клинички мртво, вештачки може још дуго одржавати. Организоване силе, које могу да држе у власти и државе и народе, показале су да могу вештачки да одржавају и неприродна стања у институцијама. Резултати таквог делања су познати и регистровани. Филозоф Жан Бодријар је за тако нешто употребљавао израз симулакрум.

Треба очекивати да ће се у Србији појавити и политичке снаге које ће схватити неопходност институционализације србистике, као научне дисциплине о Србима. Од њих се очекује да кажу: нећемо симулакрум језика, симулакрум филологије, симулакрум образовног система, симулакрум националних институција. Хоћемо да, као и други народи, имамо у тим областима оно што нам следује. А то што нам следује, такорећи, на дохват је руке.

ТИТО – РЕАЛИЗАТОР ХРВАТСКОГ ФИЛОЛОШКОГ ПРОГРАМА

Тито је владао Југославијом од 1945. до 1980, дакле 35. година. Десетак година после његове смрти, Југославија је разбијена (1991-92) тачно по шавовима (границама) које је он исписао. То су чињенице које се не могу негирати.

Такође, не могу се порећи ни неке друге важне чињенице. Свима је видљиво да је то Титово дело, Титова Југославија, такође одмах после његове смрти, претворено у прах и pepeo. Не само да нема више југословенске државе, него нема ни трага организацијама и институцијама које су ту државу чиниле. Нема ни Савезне скупштине, ни Савезне владе, ни Југословенске народне армије, ни југословенске УДБЕ. Остало је само сећање код старијих да се у Титовој Југославији живело боље. Ти старији људи, који подсећају на стара времена, у Титовој Југославији су били млади. А они које су Титова времена као старије затекла одавно више не постоје. Тако да је на историчарима да са разлиците дистанце дођу до истине. За оно што нам се десило обично се кривица тражи у онима који су Тита наследили. *Наследници, проклетe вaм душе!*

Тито је тако и даље остао велика енигма иако је деценијама био пред очима јавности. Пошто је по струци био радник, металац, бравар, а одлично се сналазио у политичким пословима, и даље се доживљава као феномен 20. века. У књизи Пере Симића *Тито – феномен 20. века* (1912) и представља се као феномен. Приказује се као бонвиван, који је уживао у женама, у лагодном животу, у путовањима. Државу којом је владао претворио је у свој приватни посед. Владао је по моделу: После мене потоп! Безмало се представља као успешан политичар без стратегије и концепције.

Мој приступ другу Титу ипак је у основи другачији. А такав приступ потиче отуда што на појаве из наше историје ипак гледам са друге тачке гледишта. Као филолог по струци, са тачке гледишта аутора књиге *Увод у србистику* и десетак других књига из исте области, склон сам да на период Титове владавине гледам са становишта србистике и славистике. А са те тачке гледишта, држава којом је Тито суверено владао, види се и другачије. Види се да Титова Југославија није била само земља присилне колективизације или земља Голог отока, већ и земља у којој је србистика била практично задављена. Кад износим такву оцену, морам да кажем и да је газ којим ходи један филолог дубљи од газа којим ходи један политичар или новинар.

Са филолошког становишта, а посебно са становишта србистике, испада да је олако потцењена парола која се често могла чути после Титове смрти а која је гласила: И после Тита – Тито! Та парола је, колико се сећам, тумачена као да ће и после Тита, његово највеће дело, Титова Југославија, наставити да постоји. Данашње политично стање на терену бивше државе је такво да су излишна и очекивања и бојазни да ће се обновити Титова Југославија. Бар са српске тачке гледишта, треба се бојати нечега што се као опасност недовољно јасно види. То су резултати хрватске филологије легализовани баш у Титово време.

На судбину српског народа не утичу, бар непосредно, филолошки програми многих других народа. Не утичу, на пример, мађарски, словачки, словеначки, шиптарски програм. Али се инсталирање хрватског програма битно тиче судбине Срба. Јер, без укључивања Срба у игру његовог инсталирања, овај програм никако се и не може спроводити. Зато баш присуство хрватског филолошког програма у данашњој судбини Срба никако не треба потцењивати. У тексту *Метанарације и геноцид*, који је објављен у књизи *Блок за српску идеју* (2012), показао сам да узроци геноцида над Србима који су Хрвати учинили у 20. веку имају основа у филологији.

Бављење филолошким идејама – то је посао за стручњаке. Према томе, у послове пропасти Титаника и бродолома који је после тога настао, ја се не упуштам као политичар, већ као

стручњак за филологију. Кад као стручњак треба да одговорим на питање шта је остало после бродолома Титаника, мој одговор гласи: остала је на делу хрватска филолошка стратегија. Односно: остале су институције које ту стратегију спроводе. И остале су снаге које ту стратегију настоје да очувају. На жалост, српски политичари и српски историчари не виде, па и не разумеју, то о чему говорим. А баш то је имало и може да има тешке последице и по онај остатак српског народа који показује спремност да и даље живи. Не би била истина казати да то што ја видим виде и сви други људи моје струке, дакле српски филолози. На жалост, систем образовања и систем медија у којем деценијама живимо, филолозима су ставили преко очију програмиране наочари. Или да то исто кажем другачије, служећи се другом терминологијом: створене су им предрасуде којих не могу да се отарасе. И због којих ни не могу да виде стварност у којој живимо. Такво невиђење, на жалост, не може остати без последица.

Феноменом Тито ја сам се почео бавити још у раној младости: најпре у тексту *Крлежијанство* из 1959. године, када сам, као и многи други из мога покољења, био и титоиста и крлежијанац. У то време се још мислило да је Крлежа био у немилости друга Тита, због сукоба на левици пре Другог светског рата, када су и истакнути комунисти били искључивани из Партије због подршке Крлежи. Ја сам у овом тексту, који је био објављен на насловној страни часописа *Поља*, на основу чињеница које су ми стајале на располагању, доказивао другачије: доказивао сам да су Тито и Крлежа у политици били иста линија. Та иста линија се наставила и после рата када је Крлежа, својим рефератом на Љубљанском конгресу књижевника Југославије (1952) изложио антидогматске ставове карактеристичне за правац Титове борбе против стаљинизма.

Да су Крлежа и Тито блиско повезани показао је још један крупан догађај који се десио управо у време борбе против Информбироа. То је било стварање Југославенског лексикографског завода у Загребу 1952. године са Крлежом на његовом челу. Крлежа није могао да добије место челника у тој југословенској институцији без подршке Тита. Пред јавношћу је Крлежу за та-

кво место препоручивало његово југословенско опредељење, а препоручивали су га још и антистаљинизам и антидогматизам. Али га је препоручивао још један крупан догађај: југословенска изложба у Паризу исте године, чији је генерални комесар био Крлежа. Тада је у Француској био амбасадор Марко Ристић, Крлежин пријатељ из предратних сукоба на левици. Догађај у Паризу је Крлежу легитимисао и као човека богате културе. Управо такав нас је могао репрезентовати и у земљи и у свету, али и у енциклопедистици коју је најављивао. Номинално, Југославенски лексикографски завод који је он оснивао требало да допринесе прокламованој Титовој политици учвршћивања Југославије. Сви смо знали да Тито није био ни филолог, ни културни стваралац. Али се легитимисао као политичар који је знао које идеје и које људе је требало подржати.

У време кад сам писао текст *Крлежијанство* у пуном смислу сам позитивно мислио и о Крлежи и о Титу. Да нешто са Крлежиним понашањем није у реду схватио сам тек нешто касније кад сам чуо, усменим путем, да је Крлежин заменик у Југославенском лексикографском заводу, Мате Ујевић, био главни уредник Хрватске енциклопедије из времена Павелића. То су ми рекли они који су у феномен односа Тито-Крлежа били више упућени. У двострукост Титове политике посумњао сам у време смене Ранковића (1966). Видело се да све са екипом која је на челу Партије и државе није било чисто. Затим је дошла *Декларација о хрватском књижевном језику* (1967), па Масовни покрет, па *Изјава* Матице хрватске да се одриче Новосадског договора (1971), па уставни амандмани 1974. Бродолом Титаника почетком деведесетих нисам доживљавао као нешто потпуно неочекивано. Много је било сигнала да се он спрема. А кад је до бродолома дошло, и нисам га примио са великим изненађењем.

Данас се све јасније види да Титова двоструко кодирана политика има и своје лице и своје наличје. Вероватно се Тито и није разумевао у филолошки програм једног Јагића. Из његових речи се могло осетити да није био човек из културне сфере, а из неких његових поступака се то и јасно видело. Али се веровало и да, преко свога пријатеља Крлеже, у свету културе учествује.

Бар накнадно се може схватити да му је Крлежа могао бити и спона са хрватском филологијом и амбицијама у области енциклопедистике. А Крлежин углед у југословенским срединама, могао му је бити одлична залога да ће тај програм бити прихваћен.

Обично се каже да су за бродолом Титаника криви највише они који су се нашли на кормилу централних република Титове Југославије: Фрањо Туђман, Алија Изетбеговић, Слободан Милошевић. Тако може да изгледа кад се гледа по површини. А кад се загледа дубље, мора се схватити да се нешто битно десило бар 1952. када је формиран онај Југославенски лексикографски завод. Тада је направљен један потез који ће бити кључан за разумевање титовске политичке стратегије. Споља је то била политика под југословенским именом, а изнутра једна сасвим друга политика. Партизанском борбом је склоњена са историјске сцене и усташка Независна Држава Хрватска, али не и сама идеја *Хрватске енциклопедије* која је у тој држави грађена. Тада је посредно, преко Крлежиног савеза са Матом Ујевићем, екипа која је правила *Хрватску енциклопедију* добила да приређује југославенску енциклопедистику и лексикографију: ону која је требало да филолошки утемељи југословенску државу, југословенско идејно и национално заједништво, укупан смисао борбе снага на чијем је челу био Тито. Указујући на смисао тога двоструко кодираног потеза, верујем да смо дошли и до корена одговора на питање зашто нам се десило све што нам се дешавало четрдесетак година касније.

Тито је почетом педесетих био на таквом месту, и са таквим ауторитетом, да је читав партијски и државни апарат могао да употреби за спровођење идеја политике коју је заговарао. Догађај са Југословенским заводом открива да је свој ауторитет ставио у службу хрватског филолошког програма. У том програму била су садржана сва решења која се тичу језика Срба и Хрвата, односа српске и хрватске књижевности, националног идентитета, не само Срба и Хрвата, већ и нација које је Тито створио као резултат партизанске борбе. Главни инструмент Титове Ју-

гославије у филолошким пословима био је у хрватским рукама, па чак и у рукама екстремних снага.

Управо са тачке гледишта филологије, посебно србистике, испада да је управо у Титово време обављен један крупан посао за хрватску политичку стратегију засновану на њеној филологији. У тексту *Феномен Тито*, који је објављен у мојој књизи *Блок за српску идеју* (2012) замерио сам Симићевој књизи да је управо филолошку димензију проблема запоставила. У мојим књигама из циклуса о обнови србистике пажња се поклања следећим личностима из хрватске историје и филологије: Људевиту Гају, Јосипу Јурају Штросмајеру, Ватрославу Јагићу, Ивану Брозу, Томи Маретићу, Виктору Новаку, Мирославу Крлежи. Редак сам међу Србима који се овим ауторима бавио приступајући њиховим идејама пре свега као филолог. Отуда и могу да тврдим да је Тито, који се одлично користио моћима метанарације, могао у овим претходницима да нађе читаву једну школу од које је много шта могао научити. То виђење је водило ка закључку да је Тито био стварни реализатор ставова али и праксе ових хрватских идеолога и филолога. Према томе, неисправан би био закључак који води ка томе да се у Титу види пре свега бонвиван који влада по моделу: *После мене потоп!* Исправније је мислити да је Тито искористио свој положај да би инсталирао неодрживе хрватске идеје илирства, југословенства и сербокроатистике. На такав закључак упућује анализа стања до којег смо дошли.

А закључак је посве природан. Читава метанарација са југословенством и Југославијом, братством и јединством, на којој је Тито деценијама инсистирао, била је тактичка игра да би се остварила хрватска филолошка стратегија. На ватри те метанарације грејало се више генерација. Сада, пошто је од те ватре остао пепео, не види се јасно и шта је остало испод пепела. Испод пепела је могло да остане оно што је ту ватру подгревало. А то су саме идеје, које су, и после пропасти Југославије, остале да живе превасходно у српској средни.

Не треба крити да је хрватска идеја југословенства била привлачна и многим Србима. Али и да је међу Србима, такође, увек било доста разумних људи који су били спремни да бране

идентитет српског језика, српске књижевности и српског народа. Тако нешто показало се нарочито у време прве Југославије. Ни ставови да су сви становници Југославије Југословени, ни да се у Југославији говори српскохрватскословеначким језиком, ни да три народа који чине Југословене (Срби, Хрвати и Словенци) могу имати једну књижевност, књижевност југословенску, нису битно угрожавали српски национални идентитет. Јер би се ови ставови у демократској атмосфери лако могли вратити у нормално стање. У суштини демократски систем прве Југославије давао је увек могућности и појединцима и установама да се боре и евентуално изборе за истину. Тачно је да су са идејама југословенства и сербокроатистике кокетирале српске националне институције као што су Матица и Академија, али је исто тако тачно да су оне, упркос томе, остајале при својим изворним ставовима.

Куда Титаник иде показало се годину дана после смене Ранковића (1966). Да се односи Срба и Хрвата дубоко ремете посебно је показивала *Декларација о хрватском књижевном језику* (1967). Иза ње је стајало 18 хрватских институција. Најугледнији потписник те декларације био је Мирослав Крлежа. Пошто је у јавности на ову *Декларацију* било негативних реаговања, а о њој се тамо „горе“ доста дуго ћутало без реаговања, било је гласова да је иза декларације стајао сам Тито. Очи југословенске јавности су зато биле усмерене ка двојцу Тито-Крлежа. До јавности је и допрла прича да је на Крлежу извршен притисак. Крлежа се повукао корак уназад и изјавио је, опет у духу хрватске филолошке стратегије, да Хрвати и Срби говоре једним језиком. Па он тај свој језик одувек назива хрватским, као што га и Срби називају српским. (Што не може да буде истинито. Јер Крлежин матерњи, кајкавски, никад ниједан озбиљан Србин није називао српским. Али је тачно нешто друго: да су и Крлежа и други етнички Хрвати српски језик називали хрватским на шта по природи ствари нису имали право).

Тито је био на челу комунистичког и партизанског покрета који је окупљао највише Србе. Треба имати у виду да у врху Титове екипе није било ни једне једине значајне личности која

би водила рачуна о очувању српског филолошког програма. Чак је и најчувенији српски лингвиста Александар Белић био присталица Јагићеве концепција српскохрватског језика и идеје југословенства. Судбина Југославије је, у идејном смислу, била препуштена хрватској страни: и при стварању прве Југославије и при разбијању друге. И у једном и у другом случају Срби су, у идејном смислу, имали потпуно инфериорну улогу.

ТЕХНИКА СПРОВОЂЕЊА ХРВАТскоГ ФИЛОЛОШКОГ ПРОГРАМА

Пре архивских налаза Пере Симића који потврђују да је Тито био обавештајац НКВД, пласирана је слична идеја у књизи Момчила Јокића *Тајни досије Јосип Броз* (2004). У њој се износи другачије виђење: бројним аргументима се доказује се да је Тито био обавештајац западних сила. Ни такво виђење не треба занемарити, мада изгледа да су аргументи које наводи Симић неспорнији.

Да ли је Тито био и чији обавештајац, то није предмет ових разматрања. Велико разумевање имам за порив ових некадашњих Титових следбеника, какви су били и Јокић и Симић, да одгонетну зашто нам се са Титом и уз Тита десило све ово што нам се десило. Разумем зато и мотиве ових истраживача да дођу до извора Титовог програма. Главни покретачки мотив њиховог труда је у изневереном очекивању следбеника на Титовом путу. Борили су се за једно, а испало је нешто друго. Један од првих српских партизана, песник Танасије Младеновић, јавно је изјавио 1990. на Филозофском факултету у Новом Саду: „Ми српски комунисти, издали смо свој народ. Учинили смо то објективно, мада субјективно нисмо хтели“. И у овом случају став који се изриче има везе са природом Титовог деловања. Али у сва три случаја, као и у много других, овим људима измичу филолошке основе политичке стратегије чији је Тито био главни реализатор. Ови људи се, очигледно, критички односе према Титу. Али они не виде филолошке последице политике коју је он водио. А те

основе остале су присутне у стварности и после напуштања социјалистичког модела и после бродолома Титове Југославије.

Битна дешавања у сфери филологије обично нису била у центру пажње шире јавности. Такође, готово нико Тита са филологијом не доводи у везу. Али да се Титова главна активност после преузимања власти 1945. почела да одвија баш у овој сфери може се видети на примеру судбина главних српских националних институција: Матице, Српске академије наука, Српске књижевне задруге.

Опште је познато да је нови режим све контролисао, или могао да контролише, па је могао да контролише и српске националне институције и споља и изнутра. Може се тачно реконструисати и како су нове власти ставиле Матицу српску под своју контролу. Ова најстарија српска научна и културна институција, већ од свог оснивања, живела је од прилога својих чланова. Чланови Матице су путем чланарине, поклонима, материјалним прилозима и другим начинима ангажовања, могли посредно или непосредно да утичу на политику ове институције. Нови режим је, одмах по усвајању власти, решио да ствари у овој институцији промени, па је Матицу ставио под контролу државе. Убрзо после освајања власти нови режим је организовао уписивање нових чланова Матице. Тако је у једној акцији 1945, поред 2.000 затечених, нова власт учинила да се упише још око 5.000 нових чланова. Гарнитура која је дотле управљала Матицом схватила је шта тај гест значи и дала је колективну оставку. Тако је на челу Матице дошла нова управа. Први председник Матице српске после смене власти постао је Васа Стајић. И та личност је посебно изабрана, јер се уклапала у смер будућих промена које је нова власт планирала. Васа Стајић је је био један од ређих војвођанских Срба који су 1918, приликом присаједињења Краљевини Србији, заступали став да се Банат, Бачка и Барања прво прикључе Хрватској па заједно са њом да уђу у Југославију. Тада је, познато је, победио став да се ове покрајине прво прикључе Србији. Стајић је и пре Другог светског рата био један од виђенијих делатника у Матици српској. Познато је и да је сарађивао са Омладинским покретом (ОМПОК) који је деловао под окриљем

комуниста а чији је руководиоца био Живан Милисавац. У првој послератној гарнитурџ Стајић је био председник Матице, а Милисавац њен секретар. Показаће се као веома значајна чињеница да је први Управни одбор Матице српске, после доласка комуниста на власт 1945, предложио Бошко Петровић. Бошко Петровић је у то време био писац са свега неколико објављених текстова. Тек после тога ће израсти у значајног писца. Све до краја живота водио је кадровску политику у Матици. Последњи пут је предложио Управни одбор 1999. године када је за председника Матице изабран Божидар Ковачек. Том приликом сам Петровић је изабран за почасног председника Матице. Када је умро две године касније, сахрањен је по својој жељи на петроварадинском гробљу, у гробници свог деде по мајци, хрватског књижевника Мијата Црнка. Не може се избећи утисак да му је на почетку додељена улога која ће овој старој српској националној установи променити карактер.

У дугој историји Матице српске руководеће гарнитуре су се више пута мењале. Али је Матица, упркос свих промена, остала српска национална институција, институција која традиционално спроводи српски филолошки програм. Промена извршена 1945. била је дубинска. Она је водила крупнијем заокрету. Смиао ове промене био је да старој српској институцији наметне хрватски филолошки програм. То је учињено уз помоћ новог режима. Не треба мислити да су тадашње присталице народноослободилачке борбе, које су се учлањивале у Матицу, уопште имале представу у шта се упуштају. Прави смисао тих промена многимима ће заувек остати недоступан. А шта се у ствари десило, могло се схватити тек накнадно. (Као што су многе Титове присталице тек накнадно схватиле кога су и шта следиле). Пошто је у Матици српској био припремљен терен, било је могуће да се „одозго“ повуку конци у смеру још фундаменталнијих подухвата. Један од главних потеза новог режима било је оснивање Југославенског лексикографског завода у Загребу (1952). Тек после тога ће новоуспостављена руководећа гарнитура Матице имати да одради свој посао. Имаће да повуче два крупна потеза у корист српске штете: да приреди Новосадски договор и да објави

едицију *Српска књижевност у сто књига*. Оба ова потеза биће учињена на линији хрватског филолошког програма, а на штету идентитета и интегритета српског језика и српске књижевности, па и самог српског народа.

Промене у Српској академији наука нису могле да се изведу на исти начин. Једноставно зато што представници нове комунистичке власти нису могле да покупе присталице новог режима, и да их упишу у чланство Академије, као што је учињено у Матици. Нове власти су тај потез учиниле много деликатније. Битне промене извршиле су помоћу једног угледног научника, Александра Белића.

Белић је још пре тога, још приликом стварања прве Југославије, од 1916. године, прихватио стратешки смер хрватске филологије да се српски језик преименује у српскохрватски. Такав став ишао је у прилог снагама које су, на основама хрватске идеје југословенства, стварале прву Југославију, тј. Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца. Упркос изневеравању Вукових ставова, Белић се, баш као и Јагић, упорно представљао као следбеник идеја Вука Караџића. Понашао се као оно умиљато јагње које сиса две сисе. Имао је, дакле, нешто слично и блиско носиоцима хрватског филолошког програма. Умео је политички да се прилагођава. Још пре Другог светског рата изабран је за председника Српске краљевске академије. Ово високо место захтевало је од њега да и у току Другог светског рата игра улогу која се од човека на том месту очекује. Белић се тако нашао на челу делегације угледних Београђана који су ишли да умоле генерала Милана Недића да се прихвати места председника Владе националног спаса (1941). Нашао се, такође, и међу онима који су потписали *Апел српском народу* (1942) против комуниста. У промењеним политичким околностима, на крају рата, такви гестови могли су му пред новим властима предодредити лошу судбину. Секретар Српске књижевне задруге у време Другог светског рата, књижевник Светислав Стефановић, на пример, био је због много мањих грехова од нових власти осуђен на смрт стрељањем. Нове власти су знале да им такав човек, као што је био Стефановић, више уопште није био потребан, па су и са њим посту-

пиле као са многим другим српским интелектуалцима. Али нове власти су са Белићем имале друге планове.

Приликом успостављања нове власти Белић је наименован за једног од тројице намесника краља Петра Другог Карађорђевића до коначног избора о судбини Југославије. И после промене власти у земљи остао је на месту председника Српске краљевске академије. А био је на њеном челу и кад је ова стара традиционална српска национална институција, одмах после Другог светског рата, променила име у Српска академија наука и уметности. Ако се ново име упореди са именом Југословенска академија знаности и умјетности, видеће се да је она своје старо име променила не само да би избегла реч краљевска, већ да је своје ново име добила у складу са моделом оне загребачке академије. Касније се није стало само на тој промени. У Белићево послератно време Академија је променила и душу. Српска академија наука и уметности (САНУ) у овим процесима, од самосталне српске институције, постала је огранак ЈАЗУ (данас ХАЗУ). То се лако може видети по овим, свима доступним чињеницама, нарочито по судбини главног Академијиног пројекта, Академијиног речника.

Академијин речник почео је да се ради на иницијативу Стојана Новаковића из 1888. и 1893. године у Српској краљевској академији. У Лексикографском одељењу СКА за овај *Речник* скупљала се грађа деценијама. Огледна свеска коју је урадио Лексикографски одбор СКА објављен је 1944. (дакле у Недићевој Србији) под називом: Огледна свеска *Речника српског књижевног и народног језика*. Године 1953, дакле годину дана после формирања Југославенског лексикографског завода, Белић објављује нову огледну свеску са новим именом за исти језик. Сада се исти језик преименује у српскохрватски. Тако ће се овај језик звати све док буде постојала Југославија.

Ово преименовање српског језика било је тек увертира за предстојећи Новосадски договор. Њиме је, практично, припремљен и терен за преименовање оног *Речника српског књижевног и народног језика* који је концем 19. века засновао Стојан Новаковић. Под Белићевим уредништвом године 1959. појавиће се

први том *Речника српскохрватског књижевног и народног језика*. У међувремену је и Академијин Институт за српски језик (основан 1947) преименован у Институт за српскохрватски језик. Тиме је наметање ставова хрватске филологије било у пуном смислу обављено.

Са становишта нових власти (тј. оних којима је главни смер одређивао Тито), било је потребно преломити нешто битно у оријентацији у главим српским националним институцијама: Матици и Академији. Та промена је дубинског карактера. Ове институције су, са колосека служења српском националном програму, пребачене на колосек служења српскохрватском, односно југословенском програму. Што други речима значи: на колосек служења оном програму који је на свим пољима симболизовао друг Тито. Природно ће бити да се све друге српске институције, па и цео образовни систем, прилагоде овим променама. Као ни све друго битно што се у Југославији дешавало, ни те промене се нису могле десити без Титовог знања. Односно без знања екипе коју је он симболизовао.

НОВОСАДСКИ ДОГОВОР

Новосадски договор је један од најкрупнијих догађаја у новијој српској историји. То је и један од најбитнијих чинова који су се десили у Титовој Југославији; бесумње најважнији чин у процесу њеног разграђивања.

Више пута сам превртао по својим сећањима, али и по својим ђачким сведочанствима. Кад сам пошао у основну школу, у ослобођеној Топлици, 1944, мој први предмет се звао Српски језик. Тако се звао у свим сведочанствима све до последњег разреда у Гимназији „Светозар Марковић“ у Новом Саду (1957). Тек тада је, као име првог предмета, уписивано Српскохрватски језик. Да је до промене имена овог предмета дошло, то су ваљда сви тадашњи ђаци приметили. А да је та промена од огромног значаја бар ја сам схватио тек много касније. А још касније сам схватио да је та промена кључна за разумевање трагичних збива-

ња која ће се десити у времену потонућа Титаника. Званично преименовање језика Срба није извршено на папиру на којем су штампана ђачка сведочанства, већ је извршено је на Новосадском договору. Пре тога се језик у Србији и Црној Гори звао српски језик. После тога ће се звати српскохрватски; све док се Југославија не разбије. А шта је после тога било – то је посебна прича.

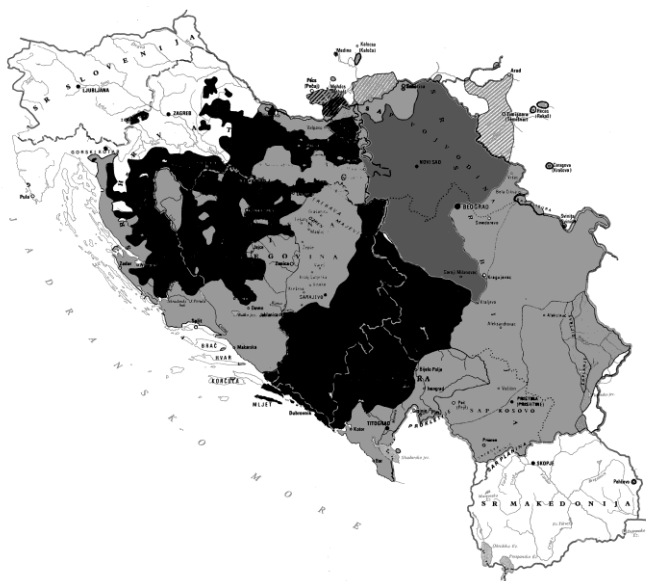
Новосадски договор одржан је 8-10. децембра 1954. године у Новом Саду као договор двеју националних институција: Матице српске и Матице хрватске о заједничком књижевном језику Срба и Хрвата. Однегована је предрасуда да се овај историјски догађај одиграо у згради Матице српске. Тој предрасуди је кумовала једна наметана метанарација, која се заснива на сугестији, али се не заснива на истини. Овај Договор је имао укупно 25 учесника, па се сасвим сигурно могао одржати у Матичиној згради. Око 40-50 људи може да стане у Малој Сали Матице српске. То знам по томе што сам 10 година био члан Редакције Летописа Матице српске (1969-1979), а састанке су чланови ове Редакције редовно одржавали преваходно у тој сали. Ова сала је за скупове какав је био Новосадски договор најпогоднија у Матичиној згради. Тек кад сам се касније озбиљно бавио овим историјским чином, суочио сам се са другачијом истином. Непорекљиво је истина да је овај Договор стварно одржан у згради Поткрајинског комитета Савеза комуниста Војводине. То се може сасвим јасно видети највише у јануарском броју Летописа Матице српске из 1955. који је цео посвећен овом Договору. Проверавао сам, накнадно, код других Матичара, оних моје генерације или оних млађих од мене, какве су они представе о месту одржавања овог Договора имали. Показало се да су и њихове представе биле блиске мојима. Сви смо, дакле, имали исту предрасуду. А та предрасуда има везу са сугерираном метанарацијом о овом догађају. На Новосадском договору учествовали су филолози и књижевници које су у оквиру својих тимова довели у исту салу организатори скупа из двеју матица. Тачније је, међутим, мислити да је иза целог овог аранжмана стајала политика државног врха.

Овај историјски догађај пратила је такође једна још битнија метанарација каква се једино могла пласирати у Титовој Југославији. Сви битни ставови који су у тексту Договора уграђени заснивали су се на пројектима хрватске филологије, поготово оним чији је гласноговорник био Ватрослав Јагић. То се релативно лако може утврдити. Вук је увек доказивао да Срби и Хрвати имају различите, мада блиске језике. Никако није пристајао на став да Срби и Хрвати имају један језик, а то значи да није пристајао да у један језик, језик српски, улази и чакавско и кајкавско наречје. Поготово није пристајао на предлог да се српски језик преименује у српскохрватски, односно хрватски или српски језик. Сведочење о таквом Вуковом ставу учесника у *Књижевном договору* у Бечу Словенца Франца Миклошића пренео је Ватрослав Јагић, а ја сам цитирао у књизи *Срби и њихов језик* (1997, 2002) у одељку *Напомене и коментари* који се тиче Вука. Аранжерима Новосадског договора очигледно је била потребна другачија истина: она на којој је кајкавац Ватрослав Јагић инсистирао. Па је у документима и у јавности пласирана метанарација посве без основа: да је Новосадски договор остварење заједничких циљева Вука и илираца. По тој метанарацији испада да су Бечки и Новосадски договор у основи исто само мало другачије. Истина је да се ради о грубом фалсификату ставова најзначајнијег српског филолога.

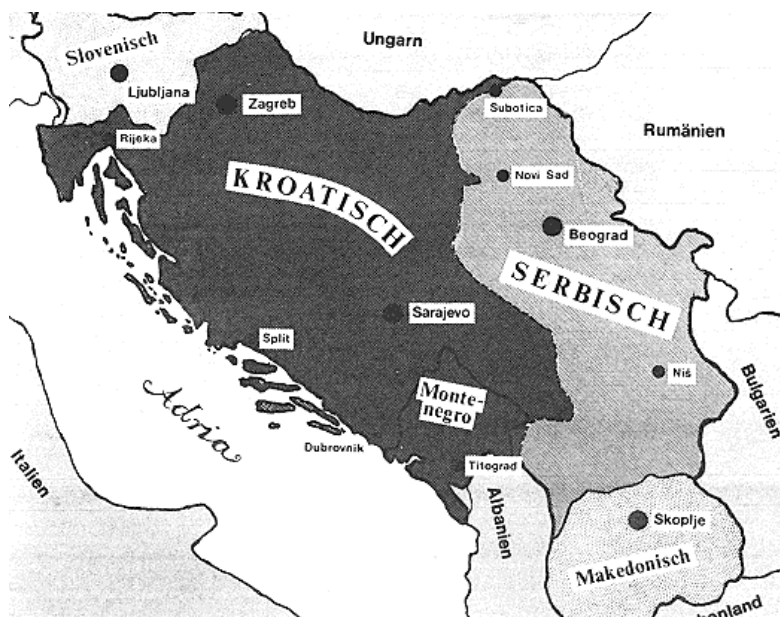
Имам разумевање за нас ондашње младе људе што смо у ту метанарацију веровали. Јер је тада већина нас веровала и политичким и научним ауторитетима. Нисмо се понашали у томе ни недолично ни мимо света. Али не смо тим *предрасудама* заувек да будемо верни, поготово после искустава са Титаником. О Новосадском договору износио сам открића и ставове у више својих текстова, посебно у књизи разговора Бојана Радића са мном *О Новосадском скупу* (2008). Такве анализе могу да имају смисла превасходно за оне који јесу (или који су бар донекле) посвећени у језикословне проблеме. Читаоцима ове књиге обратићу пажњу само на нешто што се може илустровати сликом: на геополитичку позадину, односно на поседице Новосадског дого-

вора. Учинићу то, и овога пута, помоћу две карте: једне чији је аутор Павле Ивић и друге чији је аутор Томо Матасић.

Став који је званично важио у Србији и Црној Гори, да се у овим републикама говори српским језиком, заснивао се традиционално на концепцији Вука Караџића, који је српски језик изједначавао са штокавским наречјем. А како је штокавско наречје изгледало и како сада углавном изгледа може да илуструје *Карта штокавског наречја српскохрватског језика* коју је сачинио Павле Ивић а објавио Југославенски лексикографски завод из Загреба 1988. заједно са картама чакавског и кајкавског наречја, које је, за исто издање, урадио Далибор Брозовић.

А како су изгледале последице Новосадског договора може се видети на другој овде приложеној *Карти хрватског језика са додатком српског*. Саму ову карту нису графички представили учесници Новосадског договора. Она је објављена у књизи Томе Матасића, у Минхену (1981, 1984) која се зове *Добар дан* а намењена је хрватској деци, која уче на немачком језику. То је ова карта:

На овој Карти се посредно може видети оно што се стварно десило на Новосадском договору. На њој је јасно језик српскохрватски/хрваткосрпски представљен као хрватски са додатком српског. Кад сам 1998. на БК телевизији показао ову Карту у разговору са Браниславом Брборићем и Слободаном Реметићем, неко од њих је рекао да је то усташка карта. Таква примед-

ба није без основе. Она илуструје куда стварно води хрватски филолошки програм. Као и усташки покрет и овај програм води остварењу геноцидних циљева.

Стратегија овог програма може се боље схватити ако се примети да се његова реализација одвија у два чина: У првом се чину настоји да се помешају или изједначе српски и хрватски језик, односно да се легализују као један језик, свеједно да ли под именом српскохрватски или под именом хрватски или српски језик. А у другом чину се тај тако прокламовани заједнички језик, према Јагићевом пројекту, дели на његову источну и западну половину. На који начин ће се та подела учинити показује Матасићева карта.

Новосадски договор био је први чин овако замишљене трагедије. У првој тачки овог Договора стоји реченица: *Народни језик Срба, Хрвата и Црногораца један је језик*. Та констатација се не заснива на истини. Нема Срба, укључујући ту и Црногорце, који говоре чакавски и кајкавски. Национални језици Срба и Хрвата и у овом документу су најпре помешани да би се омогућиле нове поделе.

Све што после у тексту следи, у ствари је пројекција за разрешења која треба да се десе у другом чину. Куда то трасирање води, показате се јасније у *Декларацији о хрватском књижевном језику* (1967). Тамо је од оног дводелног имена језика, хрватскосрпски/српскохрватски, као хрватски језички израз проглашен само један део језика проглашеног за заједнички, дакле хрватскосрпски. У том документу је и номинално најављено одбацивање Новосадског договора. Овај Договор је неколико година касније, 1971, безрезервно одбачен у *Изјави* Матице хрватске. Она ће оно парче језика које јој је легализацијом путем Договора обезбеђено у једном Покрајинском комитету Савеза комуниста убудуће називати именом хрватски језик. У име какве стратегије је то учињено? Учињено је тачно у име стратегије које показује Матасићева *Карта*.

Какве последице та стратегија има може се видети на једној изјави глумца Радета Шербечије. Овај глумац, који је у Винковцима рођен као Србин, а играо по целој Југославији, за себе

јавно каже да је ипак хрватски глумац, јер га језик разликује од српских глумаца. За разлику од својих српских колега, који говоре екавски, он каже да ипак више воли ијекавски. (Тако испада као да су његови преци свој ијекавски изговор преузели од Хрватата, а не да је било обротно).

Показаће се као значајна чињеница како се према овом документу из Покрајинског комитета однела Матица хрватска. Она је одговор као целину одбацила, али је истакла право да из штокавског наречја, дакле језика српског, који је, у Договору постигнутом у Покрајинском комитету, легализован као двонационални, издвоји део који у први план истиче хрватско име и да га прогласи као хрватски језик.

То је био тренутак који је давао шансу и Матици српској да и она направи сличан гест. Природно би било да је Матица српска изјавила: пошто сестринска установа из Загреба одбацује Новосадски договор, њој не остаје друго него да се понаша као да Договора није ни било. Никакве ставове не жели да намеће другој страни. Због тога ће и даље остати при ставовима којих се Матица српска држала током своје историје и које су јој обезбавале лепо место у науци и у словенском свету. Супротно од тога, Матица српска је изјавила да ће Договору (склопљеном у Покрајинском комитету) и даље остати остати верна. Она исти договор ни до данас није одбацила. Договор није одбацила ни Српска академија наука. Што значи да га је одбацила само хрватска страна, а не и српска.

Шта би конкретно значео потез одбацивања Новосадског договора са српске стране може се лако схватити ако се опет погледа на оне две карте. То би значило да се Матица српска и Српска академија наука враћају својим схватањима српског језика (у другој терминологији штокавског наречја) које обухвата сва три дијалекта: екавско, ијекавско и икавско. Самим тиме би потез Матице хрватске био обесмишљен. Она не би добила легитимитет да хрватским проглашава западну половину српског језика (односно, у Вуковој терминологији, јужно и западно наречје). Са неког природног становишта, тадашњи потез руководства Матице српске и Српске академије наука се може оценити као

изузетно неодговоран. Али тако може да изгледа само ако се немају у виду конкретне политичке прилике. Снаге које су тада руководиле овим институцијама сигурно не би добиле дозволу да се тако понашају. Њима је, по сценарију, било писано да и даље раде у корист српске штете. Одговорно понашање српских националних институција, штетило би амбицијама хрватске стране, а снаге које су заступале интересе те стране у земљи су биле владајуће. Ове снаге нису биле инсталиране само у органима власти, већ су биле инсталиране и у српским националним институцијама. Руководиоцима и Матице и Академије било је намењено само да симулирају да традиционално следе политику ових институција из прошлости.

Српска академија наука и уметности није изјавила јавно оно што је учинила 1971. Матица српска: да ће Новосадском договору остати верна. Али се у пракси понашала као и Матица: и она је овом Договору остала верна. Кад је Југославија била разбијена, тј. кад је Титаник престао да постоји, Српска академија 8 година није објавила ниједан том *Речника српскохрватског књижевног и народног језика*. А непуна два месеца пре бомбардовања СР Југославије (Србије и Црне Горе) ова Академија изјавила је да ће наставити са издавањем речника под именом под којим је и до сада овај *Речник* издавала (а не под именом под којим се од 1893-1953. на овом капиталном издању у њој радило). То је практично значило да је главни пројект најзначајније српске институције задржао назив који је добио у Титовој Југославији а не онај који је добио у славистици и у самосталној Србији. Не треба прећи преко ових чињеница. Оне сведоче да се главне српске националне институције не понашају одговорно ни према језику ни према народу који их је основао.

На жалост, ту није било дно неодговорности до којег су ове две српске националне институције спале. Да неодговорност може да буде још дубља, показује још једна скорашња изјава (из 2005) која гласи: „Предложићу српским политичарима да наш језик преимнују у бошњачко/хрватско/српски“. То је став сада актуелног председника Одбора за стандардизацију српског језика академика Ивана Клајна који је први језикословац и у Матици

и у Академији. Последице тог његовог предлога виде се лепо и на карти Србије. У западном делу Србије, у Новом Пазару и околини, говори се језиком који је прозван бошњачким језиком. Овим језиком се, неспорно, говори и у Чачку одакле потиче и патријарх Српске православне цркве господин Иринеј. На основу ставова који су у српским националним институцијама некад важили, могло се сматрати да се српски патријарх родио у крају где се говори Вуковском ијекавицом. По најновијим ставовима лингвиста из Српске академије испада да се у том подручју говори бошњачким језиком. На жалост, у Србији су на власти људи који појма немају о томе шта значи то што се у српским националним институцијама отворено ради.

Слична ситуација оној у Рашкој области пројектује се и у другом крају наше државе. На северу Војводине говори се, по Војвођанској телевизији, хрватски. Ни то није необично. Потенцијално је тако протумачен израз хрваткосрпски језик из Новосадског договора којег се Матица није одрекла. Пошто се израз хрваткосрпски језик из Новосадског договора тичао и језика Срба у Хрватској, а њега су хрватске институције прогласиле само хрватским, онда ни Војвођанској телевизији не остаје ништа друго него да прихвати конзеквенце недоговорног понашања Матице српске и Српске академије из титовског и посттитовског периода.

Да је на делу распарчавање Србије и српског народа, то је већ деценијама актуелна тема. То је и нешто о чему се јавно говори. Обично се представља да иза тога распарчавања стоје неки политичари. У демократским друштвима сепаратистичке идеје не би требало да буду забрињавајуће уколико друге институције функционишу. Зато и не прећуткујем истину да иза тога распарчавања стоје две српске националне институције: Матица српска и Српска академија наука и уметности. За разлику од политичара, оне само симулирају да воде политику у другом правцу. Чињеница је да су обе ове институције у југословенском периоду, а посебно Титовом, погубиле оријентире. Погубиле су оријентире јер су у то време биле окупиране од снага којима је био задатак да спроводе туђу политику. Национална реторика која се чује из

ових институција не треба да завара. Симулирање да би се прикрило стварно стање, обележје је Титовог периода. У мојим студијама о Матици и о САНУ каже се да је Матица постала продужена рука хрватске филологије, а за САНУ се каже да је постала огранак ЈАЗУ. По ставовима које годинама заступам, све би и у српском народу и у Србији ипак било другачије да се ове институције понашају како треба. А то значи: у складу са својом традицијом из предтитовског доба.

На жалост, ситуација је још тежа него што се стиче представа кад се обраћа пажња на националне институције. Мора се постати свестан да су оријентире у српском народу погубили и политичари. Они виде да је ситуација тешка, па нуде своју власт као спасење, а не нуде никакав озбиљнији национални програм. Па ипак се мора знати и да оријентире у српском народу није погубио Покрет за обнову србистике. Овај Покрет, којем и ја припадам, од свог проглашења 1997, има став да данашња српска филологија, после Титаника, треба да се врати изворним ставовима српске филологије, а то значи ставовима и Матице и Академије. Однедавно, од почетка 2012, овај филолошки Покрет има и своју ванстраначку али и политичку димензију. На основу идеја изнетих у мом тексту *Блок за српску идеју* и формиран је Иницијативни одбор Блока за српску идеју. У тексту овог одбора (који је штампан као додатак мојој истоименој књизи) постоји и одељак о практичним корацима које треба предузети. Цитирам одељак који се тиче потребних промена у Матици српској.

„Блок за српску идеју, исто као и Покрет за обнову србистике, подразумева да треба да дође до промена у самој садашњој оријентацији Матице српске.

1. Подразумева, пре свега, да се напусти оријентација која је наступила са доласком комуниста на власт 1945. године и да се обнови оригинална Матичина филолошка традиција из предјугословенског, посебно из предкомунистичког периода. То конкретно значи да Матица српска треба да се врати властитим ставовима о српском језику, српској књижевности, српском народу,

дакле својим изворним филолошким ставовима које је имала у предјугословенском периоду.

2. Ова промена у оријентацији подразумева и одлучно одбацивање Новосадског договора. Једна од страна, Матица хрватска, одрекла се овог Договора још 1971, а Матица српска то никад није учинила. Мора се, макар накнадно, јавно признати, да је и овим чином српској страни приређена још већа штета него што је учињено самим Договором. После овог раскида, некада српски језик постао је хрватски (за хрватску страну), а српскохрватски (за српску страну). Последице неодговорног понашања званичника са српске стране постале су катастрофалне. Израз српски језик не одговара више некадашњем појму српског језика. У току су настојања да се сада институционално исти језик именује као српски, хрватски, бошњачки, босански, црногорски, буњевачки. Преко неодговорног понашања филолога распарчава се и српски језик, али се и распарчава и српски народ.

Мада се сама Матица српска не ангажује да нађе излаз из ћорсокака, не треба превидети да има филолога који то чине. Један важан чин у том правцу збио се у згради новосадске гимназије „Јован Јовановић Змај“ 2007. године када су присталице Покрета за обнову србистике (у сарадњи са Владом Републике Српске Крајине) организовали Међународни научни скуп „Српско питање и србистика“. На овом дводневном научном скупу, непосредно или прилозима, учествовало је 59 филолога. Они су акламацијом усвојили *Закључке* који су у пуној сагласности са српском филолошком традицијом, а то значи пре свега са традицијом Матице српске из предјугословенског периода. Они су, такође, сагласни са системом ставова који карактеришу филологије других европских народа. На жалост, строго контролисани медији овај скуп су углавном прећутали. Ако чланство Матице српске хоће да превазиђе грешке начињене у комунистичком периоду, има основа да се стара институција врати на пут своје некадашње традиције.

(Из књиге *Титаник*. Матица српска у Дубровнику, Београд 2012)

ДВЕ ИДЕЈЕ ЈУГОСЛОВЕНСТВА: СРПСКА И ХРВАТСКА

Крајем септембра 2001. године у интервјуу Телевизији Пинк председник Црне Горе господин Мило Ђукановић, питан о могућности опстанка Југославије, одговорио је да је идеја југословенства потрошена. На питање: који је његов матерњи језик? – он је одговорио да је, по Уставу Републике Црне Горе, то језик српски, али да је пре српског постојао српскохрватски језик који се потом разбио на српски, хрватски, бошњачки... језик. Одговори господина Ђукановића нису само лични јер имају упориште у образовном систему и Црне Горе и Србије. Али ти одговори нису тачни. Моја истраживања проблема југословенства и српског језика, у области филологије, дају друкчије одговоре. На питање: да ли је идеја југословенства потрошена, мој одговор је: Потрошена је хрватска идеја југословенства, али српска идеја југословенства није потрошена. А на питање: да ли је Ђукановићев и мој матерњи језик прво био српски или српскохрватски, мој одговор је: прво је био српски. То су филолошка питања која траже тачне одговоре и из научних и из политичких разлога. Тачни одговори на ова питања воде нас на пут изласка из кризе. Погрешни одговори гурају нас даље у пропаст.

Српска идеја југословенства

Српска идеја југословенства је старија од хрватске. Она се јавила из отпора према илирском покрету. Илирски покрет је напустио са ставом да су сви Словени, који живе на Балканском полуострву, један народ: народ илирски (тј. да су сви Илири), и да говоре једним језиком, језиком илирским. Двојица челних људи у Матици српској, тридесетих година 19. века, Теодор Павловић и Јован Суботић, схватили су да је идеја илирства непри-

хватљива, јер је унитаристичка: брисала је разлике између јужнословенских народа и оспаравала њихову посебност. Зато су истакли једну другу идеју: идеју југословенства. Најпре је то учинио Теодор Павловић (1804-1854) у тексту објављеном 1837. године у његовом Српском народном листу бр. 23. под насловом *Име рода*. Павловић каже:

...ми браћу нашу молимо, нека се илиризирања ману, чим и тако друго ништа учинити неће, него баш противно намјеренију, тј. између једноплеменика неслогу ће подићи. Сваком је своје најмилије, сваком своје дакле нека и буде, то је и право и нужно: зовимо се сваки својим рођеним именом; Крањци нек буду Крањци; Хорвати Хорвати, а Србљи Србљи по особ, кад је пак о свима заједно реч, зовимо се сви онако, како се по природи зове-мо и звати морамо: рођена, једноплемена, мила браћа Југославјани, Југослав! (Видети у: Виктор Новак, *Антологија југословенске мисли и народног јединства*, 1930:78-79)

Још прецизније од њега, и на више простора, исту идеју је елаборирао млади Јован Суботић (1817-1886) у тексту *Неке мисли о сојузу Књижевном Словена на југу и тога сојуза имену* који је објављен у Летопису Матице српске 1839. године. Суботић каже:

При имену „Илир“ нестаје имена Србин, Хорват, Бугарин, и при имену „Југо-Славен“ није тако; у овом имену већ је по природи и Србин, и Хорват, и Бугарин, и свакиј онај Славенскиј народ, који на Југу живи. Како се назовемо у сојузу Илирима нисмо више Србљи нити смо Хорвати; ако се назовемо „југославенима“ остајемо заједно онога имена, које за себе имамо. (1839, част трећа: 111-112)

Концепција југословенства Павловића и Суботића је јасна. Они су сматрали да треба сачувати посебност сваког од јужнословенских народа, али неговати и њихово заједништво. Они су одбацивали илирско име, иако Срби, како Суботић каже, „име 'илирическиј народ' у дипломатији австријској имају“ (121). Суботић је у оно време јасно знао оно што је данас заборављено: да су у Аустријској царевини само Србе, и католике и православце, називали Илирима, а њихов језик илирским. Аустријски цареви

привилегије нису давали српском већ илирском народу. У 18. веку постојали су Илирска дворска канцеларија и Илирска депутација које су се бавиле државноадминистративним питањима поклаја Срба у Монархији.

Павловић-Суботићева идеја југословенства, у значењу јужнословенства, зато што је била природна, имала је дубоке корене у српском народу. Она је носила обележје и политичког и друштвеног живота Срба. Тој идеји је нарочито био привржен кнез Михаило. Али и други Обреновићи стално су рачунали, и морали рачунати, на сарадњу, нарочито са Бугарима. Рачунао је са тим и Никола Пашић, деценијама.

Српска идеја југословенства почела је да добија манифестни облик на почетку 20. века. Приликом прославе стоте годишњице Првог српског устанка, на иницијативу српских књижевника, био је у Београду (1904) одржан први конгрес југословенских књижевника. Други је одржан већ следеће године, 1905, у Софији. На конгресима су учествовали представници Словенаца, Хрвата, Срба и Бугара, а конгреси су се називали југословенским, јер се израз југословенски тада односио на све Јужне Словене. О тим конгресима писао је Скерлић. Његови чланци прештампани су у његовим *Сабраним делима (Писци и књиге, IV)*. Конгресима књижевника следили су и скупови ликовних уметника. Њих је, са српске стране, организовала Надежда Петровић. Све до Другог балканског рата (1913) међу јужнословенским народима била је на делу превасходно српска идеја југословенства у значењу које су јој дали Теодор Павловић и Јован Суботић. Она је, поред уметника, занимала и филологе и политичаре. Највише података о томе, а на једном месту, има у текстовима које доноси поменути *Антологија југословенске мисли* Виктора Новака. У њој је, између осталог, пренесена и белешка из листа Пијемонт о посети српског краља Петра Југословенској изложби 1912. У белешци пише:

За време док је Краљ на спрату разгледао изложбу, на доњем спрату свирала је музика. Кад је Краљ био у словеначком одељењу, музика је интонирала словеначку химну; кад је био у бугарском, бугарску химну; кад је био у хрватском одељењу, хр-

ватску, а у српском одељењу српску народну химну. (В. Новак, 1930: 624)

Овај сликовит опис казује о карактеру српске идеје југословенства. Она је подразумевала савез свих јужнословенских народа. Развој те српске концепције југословенства пресекао је Други балкански рат (1913) у којем су Бугари, без објаве рата, напали Србе, своје савезнике из Првог балканског рата (1912). На челу Бугарске тада је био цар Фердинанд I Кобург, владар немачког порекла. У томе рату су Срби тешко поразили Бугаре. Али је у рату тешко страдала и српска идеја југословенства јер је створен јаз између Срба и Бугара који је још више продубљен у Првом светском рату. Од Првог светског рата, тачније: од Нишке декларације (1915), Срби ће бити доведени у ситуацију да прихвате хрватску идеју југословенства која је решавала питање положаја јужних Словена у Аустроугарској; Србија је на себе преузела да се бори “за ослобођење неослобођене браће: Срба, Хрвата и Словенаца”. Своју победу у рату Срби ће ставити у функцију те идеје којој ће остати верни све до распада Југославије 1991. Павле Поповић, један од главних организатора оних конгреса југословенских писаца са почетка века, објавиће 1918. у Кембриџу (Енглеска) утицајну књигу под насловом *Југословенска књижевност*. Из ње ће потпуно бити изостављена књижевност Бугара. Тиме је напуштена српска идеја југословенства.

Српска идеја југословенства оставила је значајан траг у славистици. До илирског покрета и Павловић-Суботићеве идеје југословенства, слависти су Словене делили на две групе: на југоисточне и северозападне. Тако су их, на пример, делили Добровски, Копитар и Шафарик. После појаве илирског покрета и појаве Павловићевих и Суботићевих текстова, преовладао је став да Словене треба делити на три групе: на источне, западне и јужне. На Словенском конгресу у Прагу (1848) јужни Словени имали су заједничку секцију, илирску. На предлог српске делегације, ова секција је променила назив у Југословенска секција. Практично од тога конгреса, словенски народи се деле на источне, западне и јужне Словене.

Хрватска идеја југословенства

Хрватска идеја југословенства и по пореклу и по природи је другачија од српске. Њену појаву су обележиле три личности из три различита доба: Павле Ритер Витезовић, Људевит Гај и Јосип Јурај Штросмајер. Ова тројица истакнутих Хрвата су по пореклу били Немци и њихова идеја југословенства везана је за политичке интересе Аустријске монархије.

1. Павле Ритер Витезовић (1652 – 1713) рођен је у Сењу, а највише живота провео је у Загребу. Он је живео у време преломно за судбину Балкана. После сламања турске опсаде Беча 1683. Аустрија је све дубље потискивала Турску ка источним просторима Балканског полуострва. Аустријски двор затражио је од свога поданика Ритера Витезовића да направи пројект ослобађања балканских простора од турске власти. Ритер Витезовић је тражени пројект објавио у спису на латинском под насловом *Croatia rediviva* (Оживела Хрватска, 1700). У њему је доказивао да на простору Балканског полуострва, од Јадранског до Црног мора живи један народ, народ хрватски, који говори једним језиком, језиком хрватским. Ваљда сви хрватски извори тај пројект називају великохрватским, јер је пројект предвиђао стварање Велике Хрватске састављене од Беле Хрватске (Словенија, Хрватска, Славонија, Истра, Далмација) и Црвене хрватске (Босна, Херцеговина, Србија, Македонија, Бугарска). Таква Хрватска, разуме се, историјски никада није постојала па није ни могла да буде оживљена. Али је овај пројекат обелоданио претензије Хрвата и Аустрије. И Бранко Водник у својој *Повијести хрватске књижевности* (Загреб 1913) овај Ритер Витезовићев пројект назива великохрватским. За овај пројекат сигурно би требало употребити и тежу квалификацију, јер је брисао са лица земље читаве јужнословенске народе: Словенце, Србе, Бугаре, третирајући их као Хрвате.

Само мало пре Витезовића са српске стране је потекла иницијатива за обнову српске државе, „попут хрватске“, која је правила разлику између Срба и других јужних Словена. Била је то иницијатива грофа Ђорђа Бранковића из седамдесетих година 17. века, конзистентно изложена у његовом Мемоару аустриј-

ском цару (1688). Тек после тога Витезовић је постао идеолог великохрватства. Интересантно је да су све српске личности које су имале јасне и принципијелне погледе на националну идеју и на јужне Словене, и онда и касније, доживеле, попут грофа Ђорђа Бранковића, извесну дифamacију и у животу и у историјској науци.

Водников поглед на Витезовићев пројект значајан је јер осветљава и ону страну која се тиче филологије; још конкретније – питања језика.

Питање јединственога књижевнога језика и правописа није с ову страну Велебита до тога времена нитко тако далеко помакао као Витезовић. Подријетлом Нијемац, измијенивши своје породично име Ritter у свим хрватским дјелима у Витезовић, рођени сењски чакавац, одгојен у средишту кајкавштине, у Загребу, он први одлучно истиче, да је најчистији хрватски језик штокавско нарјечје. (1913: 299)

Витезовићев пројект стварања велике Хрватске у оно време није био остварљив. А што се тиче језика, све до појаве илирског покрета у Аустријској царевини под хрватским језиком сматрало се само кајкавско наречје. На том наречју и неговали су Хрвати своју књижевност. У службеној Аустрији, илирско наречје, тј. штокавски, сматрано је српским наречјем. Тим именом називан је, на пример, и језик Доситеја Обрадовића. Тек са појавом илирског покрета стварају се услови да се реализује Ритер Витезовићев пројект у домену језика. На ту опасност благовремено су указали српски интелектуалци на челу са секретаром Матице српске Теодором Павловићем.

2. Ваљда у свим релевантним хрватским изворима наглашава се да су и илирци и Анте Старчевић (који је почео као илирац) имали свога претодника у Ритеру Витезовићу.

За Старчевића (1823-1896) постоји раширен став да је имао великохрватске ставове; да је претеча усташког покрета. Није тешко показати да су његови ставови о Хрватима и хрватском језику изворно били блиски Ритер Витезовићевим ставовима. У духу тих ставова Старчевић је порицао да постоје Срби и да постоји српски језик; Срби су, по њему, Хрвати а српски је-

зик је хрватски. Он је, дакле, у новим историјским околностима, само понављао Ритер Витезовићеве ставове, доводећи их до крајњих конзеквенци.

Тако нису чинили илирци, мада су се и они често позивали на Ритер Витезовића и признавали га за свога претечу. Илирци, са Људевитом Гајем на челу, нису више доказивали да од Трста до Црног мора живе Хрвати. За више од стотину година, после Ритера Витезовића, на историјској сцени се пуно тога променило. Афирмисали су се као народи и Срби, и Словенци, и Бугари, па и сами Хрвати. А нарочито је у деценијама који је претходио илирском покрету, био јак препородитељски покрет међу Србима. Тај покрет је, највише преко Вука Карацића, јасно предочио свету да су Срби и бројан народ и дуге историјске прошлости и признате културе. У новим околностима постало је неприхватљиво тврдити да сем Хрвата на Балкану не постоје други јужнословенски народи. Хрватски илирци су имали другу стратегију: они су настојали да покажу да су сви ти народи једно: тј. да су Илири. А пошто су сви заједно Илири и хрватски илирци су истакли своје право да узму најразвијеније илирско наречје, тј. штокавско наречје, за свој књижевни језик. То је значило да су се они понели слично Ритер Витезовићу. Али они су то чинили еластичније. Штокавско наречје они нису проглашавали чисто хрватским већ илирским. На основу тако схваћеног права и они су почели да пишу штокавским, као главним наречјем илирског језика. Таква њихова пракса наишла је на отпоре међу јужнословенским народима. Пројект илираца није имао готово никаквог одјека међу Бугарима. А одупрли су му се и сви словеначки писци сем Станка Врза; одупрли су му се и српски прваци: Вук, Текелија, Сарајлија, Павловић, Суботић, Стерија и други. У неколико година деловања илирског покрета, мало шта се остварило од јавно прокламованог. Као што није остварена Витезовићева Велика Хрватска, није настала ни Гајева Велика Илирија. Али су илирци остварили нешто битно за Хрвате у стратешком смислу. Остварили су онај део Ритер Витезовићевог пројекта који се тиче језика. Од илирског покрета, бар међу Хрвати-

ма, прихваћен је став да је, поред чакавског и кајкавског, и штокавско наречје хрватско.

Зна се да је кајкавац Људевит Гај (1809-1872) своје *Новине хорватске, славонске и далматинске* и њихов подлистак *Даницу* почео 1835. да објављује на хрватском језику, тј. кајкавски, и да је тек после неколико бројева 1836. постепено прешао на нов језик, илирски, тј. штокавски. Такође се тачно зна и да је кајкавац Иван Броз свој *Хрватски правопис* (1892) радио на корпусу Вукових и Даничићевих дела и да је у њему дефинитивно усвојио за Хрвате не само Вуков источнохерцеговачки ијекавски већ и Вукова правила за јужно наречје. Није било сумње да су и овај илирски и овај источнохерцеговачки штокавски један те исти српски језик. Па ипак, каснија језичка наука ће непринципијелно тврдити је и штокавско наречје хрватско.

3. Илирски покрет није успео да учини прокламовано: да уништи идентитет јужнословенских народа, да све Јужне Словене претвори у Илире. Али он је ипак умео да унесе забуну у оно главно што се народа тиче: у идентитет српског и хрватског језика, у идентитет и српског и хрватског народа. Пошто је илирски покрет обавио своју функцију уношења забуне, Аустрија га је забранила (1843). И та забрана је имала важну функцију. Од тога чина, илирско име, које се пре илирског покрета односило превасходно и на Србе и на српски језик, почиње да се односи превасходно на Хрвате и да означава хрватски језик. Готово све што је било прозвано илирским именом отада ће бити преименовано у хрватско. Институције мењају имена: Илирска читаоница ће постати Хрватска читаоница, а Матица илирска ће постати Матица хрватска.

Крајем 40-тих, кад је илиризам већ отслужео своје, јавља се Штросмајер (1815-1905) са својом идејом југословенства. Штросмајерово југословенство само је по имену исто са Павловићевим и Суботићевим. Та појава је у језику позната као хомонимија: кад исти израз означава различите садржаје. Пре него што је постао ђаковачки бискуп, Штросмајер је био бечки дворски каноник. Супротно од Павловића и Суботића, он није пошао од природног стања Јужних Словена и њихових интереса. Он је

пошао од аустријских државних интереса. Сматрао је да Аустрија треба да се реорганизује као федерација разних народа и да је дан од тих народа буду Југословени које чине три племена: Словенци, Хрвати и Срби (Бугаре је морао да искључи јер нису били у саставу Аустријске царевине). Центар тако остварене заједнице Југословена, тј. Словенаца, Хрвата и Срба, по њему је требало да буде Загреб. На основама Штросмајерове идеје југословенства, иза које су стајале јаке политичке снаге пре свега међу становницима Аустрије, и створена је у одговарајућем моменту прва Југославија. Она се звала Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, а била је проглашена државном заједницом „једног троплемног и троименог народа“. У тој дефиницији Југословена садржана је и Ритер Витезовићева великохрватска, и илирска унитаристичка, и Штросмајерова идеја југословенства. Али је садржана чак и Старчевићева идеја порицања Срба и српског језика. Није случајно да је у Новаковој *Антологији југословенске мисли* нашао место Старчевић, а није нашао места његов опонент Суботић. (Под Вуковим именом дат је само бечки *Књижевни договор*, чији су ставови већ били криво интерпретирани).

Хрватска идеја југословенства, у Старчевићевој или Штросмајеровој варијанти, у варијанти интегралног југословенства, чији су заговорници били и Александар Карађорђевић, и Виктор Новак и Владимир Дворниковић, увек је била унитаристичка. Она је подразумевала или да су сви Јужни Словени Илири, што је већ било преведено као Хрвати, или да су Југословени, што је још даље замућивало ситуацију. Српска идеја југословенства је, напротив, подразумевала и посебност и јединство јужнословенских народа, без обзира на њихов државноправни статус и верско опредељење.

Јагићево филолошко оправдање хрватске идеје југословенства

Филолошко оправдање за Штросмајерову идеју југословенства дао је највећи хрватски филолог Ватрослав Јагић (1838-1923). У обимном чланку *Југословени*, објављеном у чешком *Научном словнику* (1864), он је износио став да су Хрвато-Срби, од-

носно Југословени, један народ, јер говоре једним језиком који је састављен од три наречја: чакавског, кајкавског и штокавског. Пошто и Словенци говоре кајкавски, и они су Југословени. Јагић је, међутим, истицао да Срби и Хрвати, иако су по језику један народ, у ствари чине два народа, који се разликују по вери, па су сви католици Хрвати, а сви Срби су православци. Он је дакле српско и хрватско национално име прогласио ознаком верске припадности, јер је то било у интересу Хрвата. Тај његов изум, са којим Српска православна црква нема никакве везе, дубоко се укоренио у свести и образованог и простог света (јер је долазио од “велике науке”) и нанео је српству велике штете. По Јагићевом пројекту требало је да се заједнички књижевни језик Срба и Хрвата, српскохрватски, односно хрватски или српски, односно штокавски, подели по линији екавица (српски део) и ијекавица (хрватски део). Ови Јагићеви ставови су оживотворени су у Титово време Новосадским договором (1954). На основама Новосадског договора направљена су два правописа: *Правопис српскохрватскога књижевног језика*, објављен екавицом и ћирилицом (Матица српска 1960) и *Правопис хрватскосрпскога књижевног језика*, штампан ијекавицом и латиницом (Матица хрватска, Загреб 1960). Тим правописима је штокавско наречје, фактички, подељено на две половине: на српску и на хрватску, са разграничењем на линији Лозница-Краљево-Дечани. Та подела је више деценија касније потврђивана тезом да постоје две варијанте српскохрватског језика: источна и западна, београдска и загребачка, српска и хрватска. Узалуд је Лазо М. Костић у емиграцији (1964) писао књиге о крађи српског језика. Њега српски лингвисти или нису чули или нису хтели да чују. Па ипак, Јагићеви следбеници на Другом конгресу српских интелектуалаца 1994. нису успели да поделе српски језик по линији: екавица – српска, ијекавица – хрватска. Преовладао је затим став да Срби у књижевном језику имају два изговора (екавски и ијекавски) и два писма: ћирилицу и латиницу.

Југославију, засновану на хрватској идеји југословенства, разбили су потомци твораца те идеје у историјском смислу. Последњи председник Председништва Југославије Стипе Месић за-

памћен је по изјави која гласи: „Ја сам свој задатак извршио. Југославија више не постоји“. После разбијања Југославије остало је, међутим, нерешено крупно питање: питање језика. Ако је хрватски језик кајкавски, чакавски и штокавски, онда српског језика нема, као што је и тврдио Анте Старчевић. Српски језик не може да буде исто што и хрватски језик, јер Срби не говоре и не пишу ни чакавски ни кајкавски, као што су то чинили и чине Хрвати. Зато је историјски и научно једино исправно да из језичке заједнице Срба и Хрвата, која више номинално не постоји, свако изнесе оно што је у њу и унео: Срби штокавски, а Хрвати чакавски и кајкавски. Као што Србе не треба терати да се односе према чакавском и кајкавском као према свом матерњем језику, тако ни Хрватима нико не може забранити да говоре и пишу и штокавски. Али се при том мора знати да је тај штокавски, у ствари, српски језик, на онај начин на који је енглески енглески, па макар колико се света њиме служило. Хрвати се данас служе српским језиком, као што су се некада служили немачким језиком. Било би у реду да Срби почну да изучавају чакавски и кајкавски као хрватске дијалекте (језик), као и бугарски и остале јужнословенске језике. То би било сасвим у духу српске идеје југословенства, која није потрошена, и у интересу је укупне јужнословенске популације и сваког од словенских народа на Балкану посебно. Било би то и у интересу одбране имена и идентитета српског језика као основног националног спецификаума.

(Из књиге *Идеје југословенства и српска мисао*, Логос – Ваљево, 2007)

СРБИСТИКА И ВЕЛИКИ МЕХАНИЗАМ

Српско питање се током 20. века толико усложило да је постало један од најзамршенијих светских проблема. Срби као народ су се нашли у неприродном стању да, прогоњени, буду осуђивани за прогоне и, сатирани, буду оптуживани за геноцид. Та парадоксална ситуација намеће питање: ко су, шта су и какав су народ ти Срби? Одговор на то питање може да да наука која се зове србистика. Али та наука је била скоро цео један век спутана и потиснута од науке која се звала сербокроатистика и југославистика. Да би се србистика ослободила и да би поново заузела своје место које јој припада у славистици и у систему европске филологије, није довољно то само прокламовати и желети. Треба савладати силе зла које су и народ и научну дисциплину, која се тим народом бави, довели у незавидно стање. Те силе ће у овом раду бити осветљене у неколико тема а то су: а) Српски народ у свету без Бога, б) Српски народ у сусрету са великим механизмима; в) Српски народ у раљама хрватског лобија, г) Српски народ у перспективи обновљеног логоцентризма.

СРПСКИ НАРОД У СВЕТУ БЕЗ БОГА

За свет у којем живимо важи широко прихваћени став да је то свет без Бога. До те спознаје дошао је прво један махнити Ничеов јунак (1872), а затим и главни јунак његове књиге *Тако је говорио Заратустра* (1883). Ова објава смрти Бога, међутим, није одмах у свету била прихваћена, а поготово није одјекнула међу Србима. У балканским ратовима и у Првом светском рату команданти и командири поздрављали су војнике речима: „Помози Бог, јунаци!“. Следио би гласан одговор: „Бог ти помогао!“ С Богом и на Бога се све до Другог светског рата рачунало у свему. Краљ је владао „по милости Божјој“; пред Богом се венчава-

ло, крштавало и сахрањивало. Бог је био присутан и у свакодневном животу. Православни верници и сад помињу Бога на почетку обеда или на почетку пута. На спавање и сада многи иду с молитвом и помињањем Божјег имена.

Од данас нема Бога!

Бог је за Србе умро тек у Другом светском рату, и то на победничкој партизанској страни. Тада су богоборци певали: „Носим капу са три рога, водим војску против Бога“. Један од бораца партизанског покрета, а аутентичан писац, Бранко Ћопић, на свој начин је представио смрт Бога у приповеци *Обрачун с богом* објављеној у збирци *Доживљаји Николетине Бурсаћа* (1956). Садржај те приповетке овако би се најкраће могао парифразирати:

„Мајко, од данас нема Бога!

„Како, црни сине!

„Тако, рекао је друг комесар.

Према идеји о смрти Бога, коју је објавио Ниче, било је отпора већ међу његовим великим савременицима. „Ако нема Бога, све је дозвољено!“ тако је говорио Достојевски. Али је овај мислилац и у својој Русији привремено био побеђен и маргинализован. После Велике октобарске револуције у Русији све је некима било дозвољено. Све је, затим, било дозвољено некима и у комунистичкој Југославији. Како су Руси и Срби прошли у комунистичком периоду, познато је.

Реч Бог и у хришћанској религији, али и у филозофији, вишезначна је, нарочито када се схвати као Логос. Логос може да значи и Бог, али и поредак, и ред, и истину, и правду, и реч. И још много шта друго. Ако нема Бога, нема реда, нема логике, нема права, нема правде, нема морала, нема ни речи са стварним значењем. Ако нема Бога, дозвољено је да светом владају надљуди, а њима је дозвољено да раде шта хоће. Поготово то могу да раде комесари. Њима је историја почињала „од данас“.

Од данас, рекли су народни комесари, влада нова власт, па влада и нова правда, комунистичка. Нову власт чини олигархија, али она тврди да представља народну власт. Нова власт је успостављена уиме диктатуре пролетаријата, а назива се демократском. Онима који имају власти, а немају Бога изнад себе, све је дозвољено. Од доласка комуниста на власт у српском народу све се променило. Они који су били владајући постају потлачени. Многи од оних који су имали куће постали су бескућници.

Од Карађорђа и Милоша, бар у Србији, Србима се владало уиме српских националних интереса. Српски владари понашали су се у основи слично владарима других европских нација. Са доласком комуниста на власт, нови систем је владао противно интересима српског народа.

Од данас, објављује нова власт, власт Титова, у Југославији нема више само три народа: Срба, Хрвата и Словенаца. Од данас (тј. од 1945) има пет народа: поред она три, из српског корпуса се изузимају и проглашавају за народе Македонци и Црногорци.

Од данас, Срби и Хрвати се деле по вери. Па су православци Срби, а католици су Хрвати. Муслимани српског језика имају се сматрати као Неопредељени (неопредељени су између Срба и Хрвата).

Од данас, тј. од Новосадског договора (1954), српски језик се преименује у српскохрватски/хрватскосрпски. Ко не прихвата ову истину огрешује се о политику братства и јединства.

Од данас се књижевност дубровачких римокатолика има сматрати делом хрватске књижевности, а не српске, као што је било у ненародним режимима. Од данас се војвођански Буњевци имају сматрати делом хрватског народа.

Од данас, тј. од 1967. неопредељени муслимани имају се сматрати посебним народом, па се име овог народа има писати са великим М.

Од данас се у грб Југославије умеће још једна бакља, шеста. Не три, и не пет, него Југославија „од данас“ има шест народа.

И тако то иде док се Југославија сасвим не разбије. Комесар на челу Југославије Стипе Месић каже: „Ја сам свој задатак извршио. Југославије више нема!“ Онда се појаве нови комесари који кажу: Од данас више не постоји српскохрватски језик; постоје посебни српски и посебан хрватски језик. Тако је рекао комесар Туђман.

Од данас не постоје само српски и хрватски; постоје три језика (по абecedном реду): бошњачки, хрватски и српски. (Рекао комесар Холбрук). То је 2007. на чистом српском језику поновио комесар Иван Клајн.

Опет неки комесар проглашава: Од данас се као посебан термин уводи и црногорски језик. (Рекао комесар Јеврем).

Много шта се популацији која говори српским језиком десило са предзнаком „Од данас“. То је била последица оне страшне одлуке да „Од данас нема Бога“ која у преводу на други идејни систем значи: „Од данас је све дозвољено“.

Постоји битна разлика између „смрти“ Бога у Ничеовој мисли и у причи Бранка Ћопића. Смрт Бога се, у изјавама Ничеових јунака већ десила; она се, кроз њихова уста, само објављује. У причи Бранка Ћопића, Бог (Логос) укида се на основу речи (тј. по наређењу) Николетининог комесара.

Николетинин комесар, који је пренео наредбу, да „Од данас нема Бога“ један је од најнижих од комесара. Изнад тог комесара постоји још већи, па још већи, па још већи. Најзад постоји и највећи комесар. То је друг Јосип Броз Тито, који стоји на челу свих партизанских комесара. Друг Тито је ту власт стекао као један из колегијума комесара који чини Коминтерну. Над Коминтерном је још већи комесар: друг Стаљин.

Механизам по којем се делује у овом свету је познат. То је Велики механизам. Велики механизам је деловао најефикасније у два тоталитарна система: у стаљинистичком и у хитлеровском. Садашњу српску политичку ситуацију можемо сагледати у једном од тих тоталитарних система: стаљинистичком - у његовој посебној варијанти, у титоизму.

СРПСКИ НАРОД У СУСРЕТУ СА ВЕЛИКИМ МЕХАНИЗМИМА

О Великом механизму

Израз и појам Велики механизам конститuisао се највише у књизи Јана Кота *Шекспир наш савременик* (у преводу на српски, Београд 1963). Његова књига настала је у време кад се у Пољској, преко неспорног Шекспира, настојало да проговори о тадашњој (стаљинистичкој) савремености. Овај чувени пољски шекспиролог посветио је цело поглавље Великом механизму који стоји иза крвавих смена енглеских владара. То поглавље носи име *Краљеви*. Оно се тиче историјских хроника које се зову: *Краљ Џон, Краљ Ричард II, Хенри IV, Хенри V, Хенри VI, Ричард III, Хенри VIII*. У основи Великог механизма је борба за енглески престо од краја 14. до краја 15. века. Краљеви се смењују, а Велики механизам остаје исти. „То је борба за круну, борба живих људи, који имају име, племство и оружану силу“, каже Кот (11). Најизразитији представник тог Великог механизма у борби за краљевски положај јесте Ричард III. О њему Кот овако сведочи:

Убијен је Хенри VI, убијен војвода од Кларенса, краљев брат, умро је Едвард IV. Једанаест дугих година сажео је Шекспир у прва два чина Ричарда III као у једној великој задушној недељи. Ту је само Ричард и степенице које га раздвајају од престола. Сваки од степеника је жив човек. Остала су још два сина умрлог краља. Они такође морају умрети. Шекспирова генијалност је очишћење историје од живописности, од анегдоте, готово од фабуне. То је историја без празних места. (21).

Та трагедија има „једну од највећих сцена које је написао Шекспир, и једну од највећих које су икад написане“ (46-47). То је сцена у којој Ричард леди Ану „доводи дотле да она, којој је убио мужа, оца, и свекра, добровољно пође у његову ложницу“ (47). На жалост, цела ова кратка а блистава анализа не може се овде кратко препричати. Наводим само место из Котовог текста, раздвојено прекидом, а које гласи:

То је тренутак прве Ричардове победе. Док је лагао, обманивао, порицао злочин – признавао је постојање моралног поретка. Сад га је смрвио. Сами су на сцени. Али сами су не само на сцени. Сами су и у свету убистава, насиља, угњетавања и окружности.

Већ у том тренутку леди Ана је изгубљена. Ричард јој је измакао тле испод ногу. Дакле, цео окрутни механизам, смрт најближих, убијање највеће господе у држави, борба за власт и круну – била је за њу и само за њу. Свет је лишен привидности, морални поредак је згажен, сад историја престаје да постоји. Постоји само жена, човек и море проливане крви. (49)

Зашто је та сцена посебно значајна? Зато што осветљава начин функционисања Великог механизма. Леди Ана би се, сигурно, и по цену највеће жртве, одбранила од Ричарда у свом систему вредности. Али она не може да се брани у другом систему вредности, оном који је наметао Ричард III.

Тито је, у свом историјском тренутку, учинио нешто слично Ричарду Трећем. И он је успео да смрви поредак грађанског друштва, да од значајног дела својих поданика направи леди Ану. О томе сведочи и једна шекспировска сцена из његове биографије. На жалост, ту сцену не могу да цитирам. Њу сам непосредно доживео у некој давној телевизијској емисији. Књижевница Јара Рибникар, супруга Владимира Рибникара, директора Политике, причала је о томе како је у њеном дому 1941. боравио Јосип Броз Тито. Неко из њене породице почео је да говори о лешевима Срба који плове Савом. Друг Тито не прихвата да осуди оно што би било природно да се осуди у постојећем систему вредности. Он говори о политици братства и јединства коју ће његова Партија водити током предстојеће борбе. У систему те борбе, усташки злочини ће бити маргинализовани. Тито никад није отишао у Јасеновац да би злочине осудио. А најхрабрији синови српског народа, комунисти и партизани, постаће нешто

као Титове конкубине. Пристаће, ради братства и јединства у Титовој интерпретацији, да изједначе профашистички усташки и антифашистички четнички покрет. Идеал његових следбеника био је: да се за њих може казати да су били „блиски сарадници“ или „саборци“ друга Тита.

„Јесмо ли људи или каплари?!“ сећам се да је у једном старом италијанском филму рекао популарни филмски комичар Тото Еспозито. У ситуацији у којој јесмо, исправније би звучало питање: „Јесмо ли људи или шрафови?!“ Сасвим јасно чији шрафови: шрафови у механизму Великог мајстора.

Шрафови, дошрафови, подшрафови Великог механизма иду дотле да онемогућавају било какав разговор о њему самом. На томе почива логос Великог механизма. Све је дозвољено, али непослушност није.

Како објаснити ову појаву? Велики механизам је темељно загадио српску сиву материју. У другој терминологији: упропастио је људима мозгове, обезљудио многа људска бића. Од људи је правио шрафове. Шрафови су морали да функционишу као преносници политичке воље „одозго до доле“, како је говорио творац југословенског (дакле и српског) Великог механизма, друг Тито.

Велики Механизам у представи Јана Кота делује као слепа и моћна сила зла. Онако како су се смењивали енглески краљеви, тако су се у Совјетском савезу смењивали Стаљинови доглавници. Сви су били у ситуацији да буду објекти Великог механизма. Треба, међутим, имати у виду да је Кот своју идеју о Великом механизму писао у време његове пуне стабилности. Али и да је тај Велики механизам, и у виду стаљинизма и у виду титоизма, доживео свој крај.

Расплет ове шекспировске драме на нашем тлу је познат. Од братства и јединства није остало ништа. Само десет година после Титове смрти средишњи део Југославије претворио се у ратну кланицу. Један од Титових првобораца, Танасије Младеновић, негде почетком 90-тих, покајнички је и јавно признао: „Ми српски комунисти нисмо субјективно издали свој народ. Али смо то учинили објективно.“

Велики механизам као контролисана сила

Појам Великог механизма Јана Кота имао је у виду само једну страну комунизма и стаљинизма: његову спољашњу страну. Изнутра се Велики маханизам може и другачије сагледати.

Главна снага Великог механизма у Совјетском савезу је Комунистичка партија. Она је имала и назив Комунистичка партија (бољшевика). Израз у заградама, бољшевици, има смисла само у односу на израз супротног значења: мењшевици. Бољшевици (бољшој= велики) и мењшевици (мењшиј = мањи) представљали су две оријентације међу комунистима у царској Русији.

Као младић, био сам у уобразиљи створио представу да је до поделе на бољшевице и мењшевице дошло на неком великом скупу комуниста царске Русије. Показало се да је моја представа била различита од онога што се десило у стварности. До поделе комуниста у царској Русији стварно је дошло на Другом конгресу Руске социјалдемократске партије који је одржан у Бриселу и Лондону 1903. године. На Конгресу је учествовало 12 делегата. У сукобу двеју фракција, око Лењина и Мартова, победила је Лењинова. За њу је гласало 7 делегата; то су били бољшевици. За фракцију Мартова гласало је 5 делегата. То су били мењшевици. Она два гласа одлучила су о стратегији Партије, тј. у чијим ће рукама бити Велики механизам.

На сукоб бољшевика и мењшевика на овом Конгресу још се може гледати као на сукоб двеју концепција. У каснијој историји ове Партије на те сукобе треба више гледати као на сукобе кланова око тога ко ће у Партији имати власт. Кад је умро Лењин, дошло је до борбе између два клана: оног око Стаљина и оног око Троцког. Кад је умро Стаљин, опет је дошло до борбе између кланова око тога ко ће држати Комунистичку партију Совјетског савеза у својим рукама. У тој борби је победио је клан око Хрушчова; затим је клан око Брежњева сменио Хрушчова. Све до рушења комунизма у Совјетском савезу борили су се кланови око тога ко ће у својим рукама држати Велики механизам.

Историјска улога Јосипа Броза Тита не може се у пуном смислу схватити мимо те велике комунистичке приче о борби кланова (фракција) око тога ко ће у својим рукама држати Велики механизам (тј. Партију). И међу југословенским комунистима који су између два светска рата деловали у Совјетском савезу било је борби фракција (у другој терминологији: кланова). Једну од фракција је представљао Јосип Броз, чије је тада илегално име било Валтер. Он је у Комунистичкој партији Југославије представљао хрватско-словеначку фракцију. Ликвидирао је, на најгрубљи и најперфиднији начин, стаљинистичким методама, све своје конкуренте, док Партију није добио у своје руке. Од тада, па надаље, све до његове смрти, он ће задржати овај Велики механизам у својим рукама.

СРПСКИ НАРОД У РАЉАМА ХРВАТСКОГ ЛОБИЈА

Кланови и лобији

Израз клан је пореклом келтски. Значи „братство чији су чланови веровали да воде порекло од једног оснивача“ (по Вујаклији). У том смислу је овај израз, рецимо, био употребљаван у новије време, кад се помињао Клан Кенедијевих. Али израз клан има и друго, шире значење: означава „групу људи везаних заједничким интересима“. Таквих кланова било је свуда: у политичким организацијама, посебно у комунистичким партијама, у удружењима књижевника, архитеката, ликовних уметника итд., дакле свуда тамо где се могу наћи заједнички интереси који могу да повежу већи број људи. У области књижевности, на пример, већ од 50-тих година 20. века, говорило се у Србији о деловању клана реалиста и клана модерниста. Та два клана имали су различите и групне и естетске интересе. Њихова међусобна борба није угрожавала интересе српског нити других народа. Угрожавала је или фаворизовала само нечије групне или личне интересе. Надам се да овакво деловање кланова није нека српска или србијанска специфичност.

Израз лоби се код нас често употребљава у значењу клан. Понекад се употребљава и кад се мисли на обавештајне службе. У употреби тих израза треба правити разграничења.

Израз *лоби* не постоји у Вујаклијином *Лексикону страних речи и израза*. Вероватно се то десило зато што у време када се овај *Лексикон* појавио (1937, али и кад га је Вујаклија редиговао: 1954) за тим изразом није било потребе. У савременом лексикону страних речи Љубе Мићуновића (1988) тај израз се већ налази. Налази се и у обимним лексиконима страних речи и израза Радомира Јовановића (2006) и Ивана Клајна и Милана Шипке (2006).

Израз лоби се, од разбијања Југославије, веома често среће у медијима. Срби су из медија могли да сазнају да им судбину одређују моћни лобији у Европи и Америци. Могли су да сазнају да Шиптари у Америчком конгресу имају моћан лоби, а да Срби такав лоби немају ни у САД, ни другде. Срби су, и приликом разбијања Југославије, били губитници. Један од разлога јесте у томе што нису на значајним местима имали своје лобисте.

Реч лоби (*lobby*) је енглеска. У том језику она има више значења. За нас је најважније оно које посао лобирања представља као нешто што се обавља у предворјима парламента. Он, дакле, означава онај вид припремања одлука које се формално доносе на кључним местима. То значење разоткрива истину да посао доношења одлука има два чина: један који се одвија у предворјима парламента; и други који се одвија у завршници, у самом парламенту.

Као што смо израз клан везивали за комунистичка друштва, израз лоби везујемо за такозвана демократска друштва. Лобирања у Америци су позната, регистрована и јавна. Оно што у деловањима лобија није јавно, јесте њихова повезаност са обавештајним службама. А то значи да се јавно деловање лобија може припремати и тајним каналима и средствима.

Изузетно неповољна ситуација у којој су се Срби нашли приликом разбијања Југославије, показао је да се српске тзв. елите не сналазе ни у разумевању деловања лобија, ни у разумевању деловања обавештајних служби.

Деловање хрватских лобија

Обраћање пажње на деловање кланова, лобија и обавештајних служби, може донекле да објасни српску ситуацију у поститовском и постјугословенском периоду. Југословенска држава је разбијена тачно по шавовима који су пројектовани на АВНОЈ-у. Тада пројектоване републике постале су самосталне државе. Нестали су са сцене стубови режима: Комунистичка партија и Југословенска армија. Уместо једнопартијског система успостављен је вишестраначки. Уместо модела друштвене својине успостављен је модел приватне својине. Све се променило.

Тита одавно више нема и нема његове Југославије. Не би, према томе, требало да има ни Великог механизма. Али има убедљивих доказа да Велики механизам стварно и није нестао из српског друштва. Тачније: има доказа да је она иста сила, која је контролисала српске националне институције, образовни систем, медије, и даље несмањено присутна. Срби се нису ишчупали из титовских раља.

Велики механизам сигурно више није могао да опстане у облику у којем је био успостављен у Титово време. А то значи да није могао да опстане као полицијски систем који је био стварни стуб Титове Југославије. Али је могао да се трансформише у појаву која је карактеристична за савремени свет. Велики механизам опстојава у српском друштву као организован хрватски лоби.

Као историчар српске културе не могу компетентно да говорим о тајним службама на тлу Србије. Али могу са великом мером упућености да говорим о ономе што се збива на тлу националних наука. У тој области драстичне промене десиле су се 1945. са доласком комуниста на власт. Са одласком комуниста са власти и разбијањем Југославије никакве битније промене нису се десиле ни у САНУ, ни у Матици, ни у СКЗ, ни на универзитетима. У пуном смислу управо у тим институцијама наставила је да влада парадигма сербокроатистике, која је завладала тек у Титово време. А то је парадигма која је српски народ довела до стања у којем се данас налази.

Та парадигма има и своје конкретне носиоце, које је требало идентификовати. Ја сам то и учинио у тексту *За истину о Шафарiku* (прештампан у књизи *Идеје југословенства и српска мисао*, 2007). Тамо сам употребио кључне речи: *хрватски лоби у српским националним институцијама*. Показао сам да иза накардног издања *Историје српске књижевности* П. Ј. Шафарика (2004) не стоји ни научни ни српски национални интерес, већ стоји хрватски лоби, инсталиран у Матици српској, у Вуковој задужбини и у Заводу за уџбенике и наставна средства. То је онај лоби који не преза ни од фалсификата да би постигао своје циљеве. Тешко стање у српском образовном систему, у медијима, у политици – једноставно не можемо да схватимо док не обратимо пажњу на деловање хрватских лобија у Србији.

Хрватски лоби у Србији – тако нешто, у обимнијем броју, није могло да постоји у предтитовско (предкомунистичко) време. Али је од 1945. цела Титова Југославија била је подређена хрватским националним интересима. У тој тоталитарној држави неким снагама све је било могуће. Тако је, према мојим истраживањима, учињено да Матица српска постане „продужена рука хрватске филологије“, а САНУ „огранак ЈАЗУ“ (данас ХАЗУ), односно да образовни систем у Србији постане продужена рука образовног система пројектованог за Србе из Загреба.

Сва трагичност српске ситуације са краја 20. и почетка 21. века може се схватити ако се обрати пажња на ове чињенице. Хрватски лоби (заједно са шиптарским лобијем) већ дуги низ година има велики утицај и на Вашингтон, и на Берлин, и на друге делове света који себе именује међународном заједницом. Кад се има у виду да хрватски лоби држи и српске националне институције, то значи да су Срби опкољени споља а подривени изнутра. Не треба одбацити ни претпоставке да хрватски лоби држи у власти и српске обавештајне службе. А да су те службе у туђим рукама доказ је несметано деловање хрватског лобија у Србији и у међународној заједници. Било би посве другачије да српске обавештајне службе нису под контролом хрватских лобија.

Наивно је мислити да је хрватски лоби могао да има утицаја у свету (нпр. у Вашингтону) а да није могао да има утицаја

у Србији и другим српским земљама. Трагично је по Србе, као целину, што ни до данас нису схватили улогу тога лобија.

Хрватски лоби и србофобија

У годинама разбијања Југославије Срби су се суочили са једном новом појавом: са србофобијом. Србофобичан однос према Србима нису доскора имали ни Американци, ни Енглези, ни Французи, јер су били савезници Србима у два светска рата. Такав однос нису имали чак ни Немци који су у оба светска рата били на другој страни од Срба. Садашњи Немци су се помирили са својим дојучерашњим противницима: Американцима, Енглезима, Французима, Русима, Пољацима, Чесима; природно је очекивати да би се могли помирити и са Србима.

Објашњење за раширену појаву србофобије може се наћи у деловању антисрпских сила из најближег окружења. Хрвати и Шиптари нису моћни народи. Али су успели да створе моћне лобије. А то значи да преко својих лобија управљају моћним земљама. Другим речима, да се према тим земљама односе као према Великим механизмима које треба ставити под своју контролу.

Научени смо да мислимо о томе да су мале земље и мали народи играчке у рукама великих народа и земаља; да служе за поткусуривање њихових интереса. Ствари су у стварности стоје другачије. Велике земље и велики народи стављене су под контролу малих земаља и малобројних народа. То је релативно нова појава са којом се садашњи свет суочава. Као што кланови могу да контролишу велике механизме, тако и лобији могу да контролишу велике земље, да им наметну своју политику. Силе зла створиле су Велики механизам у виду србофобије. Са болешћу србофобије која их је захватила, и велике земље, као што су Америка и европске земље, постале су средство у туђим рукама.

Зато је важно да се нађе стварни разлог за србофобију. А то значи да се нађе одговор на питање: Ко на свету има мотив да докрајчи Србе као народ?

Стварни мотив да се Срби искорене има само један народ: Хрвати. Релативно је лако објаснити и зашто. Хрватски филолози и идеолози су учинили нешто што се у свету не чини. Напустили су свој хрватски језик, узели за књижевни језик српски и прогласили га за хрватски. Крајни вид те стратегије испољио је Анте Старчевић, „отац хрватске нације“. Он је тврдио да Срби као народ не постоје, тј. да су и Срби у ствари Хрвати. Тврдио је и да не постоји српски језик већ да је то хрватски језик. На другачије називе српског језика (илирски, српскохрватски, хрватски или српски итд) отуда треба гледати само као на тактичке варијанте замисли да се Србима по сваку цену одузме језик и идентитет. Од Старчевићевих нису били стратешки другачији циљеви ни Штросмајера, ни Јагића, ни Крлеже. Тактика хрватских идеолога се мењала током историје зависно од односа снага, али се стратегија није мењала. Хрвати се, у својој србофобији, неће смирити докле год буде и српског народа и српског језика. Тражиће савезнике по целом свету да Србе избришу: да би прикрили злочин геноцида пре свега над српским језиком.

Феномен хрватског лобија није локалног значаја. Он се на негативан начин уплео у судбину савременог света. То се може показати на једном посебном примеру. Ради задовољења посебних хрватских интереса, моћна Аустрија (касније Аустро-Угарска) још у првој половини 19. века учествовала је у подухвату преотимања од Срба и њиховог језика и њиховог народа за рачун Хрвата. Та држава непосредно је била умешана у идеју илирства и у идеју југословенства. Крајни резултат је по ту државу ипак био катастрофалан. Копајући јаму Србији, она је била разбијена. Зашто се тако десило, одговор се може наћи у мисли Хегела који гласи: „Логос ради свој посао навелико“.

Код Хегела се може наћи и објашњење о ономе што се у последње време дешава на линији Европљани и Американци с једне стране, а Хрвати и Шиптари с друге. Објашњење је садржано у чувеној Хегеловој тези о односу господара и роба (*Феноменологија духа*, Београд, 1974:116-117). Аустрија је свог роба, Хрвате, хтела да употреби да би превентивно средила свог потенцијалног противника Србе. Али је, тачно по Хегелу, постала

главни заробљеник Хрвата (роб хрватских нелегалних амбиција). А преко Аустријанаца то су постали и Немци, а затим и цела Западна Европа. Сада се цео Запад несувисло понаша, по правилу на своју штету, као роб нелегалних хрватских интереса, а затим и као роб нелегалних шиптарских интереса. Европски запад је погубио конце.

Најгоре је у тој болести србофобије прошла Америка. Амерички политичари и стратежи хтели су да се послуже Хрватима и Шиптарима као средством да освоје Балкан за своје стратешке циљеве. И у томе су успели. Али су, по оној Хегеловој, постали средство и једних и других. Моћна Америка допустила је да буде реализатор шиптарско-хрватске политике (постала је средство својих средстава). После пирове победе на Балкану кренула је у процес глобализације (другим речима: кренула је са амбицијом да влада светом), па се заглавила у Ираку. Само је у једном тренутку била једина суперсила у свету. Али то је трајало кратко. Сада је јасно да више није ни једна од две суперсиле, него само једна од неколико суперсила. Од бомбардовања Србије почиње њена низбрдица. Амерички аналитичари још не схватају да је Косово највећи амерички пораз, и највећи пораз Запада. Нису се либили да се окрену против међународног права, и против темеља хришћанске цивилизације. На тај корак навели су их туђи лобији. Тужно је гледати како се представници ове велике силе понашају као инструменти туђих амбиција.

Хрватски лоби у српским националним институцијама

Питање о постојању хрватског лобија у српским националним институцијама није отворено први пут у мом тексту *За истину о Шафарiku*. У једном интервјуу, који је објављен са Павлом Ивићем у новосадском листу Индекс (1998, двоброј 19-20), постављено је овом академику питање: „Постоји ли хрватски лоби у САНУ?“ Следио је одговор: „Којешта. Нема Хрвата у САНУ, и зашто би ту било хрватског лобија. Чак, у нашој Академији, постоји нешто што би се могло звати „*лоби српске национал-*

не политике“. Ту су главне личности академик В. Крестић, академик М. Екмецић и ја“ (стр. 32). Моја сазнања о овој теми су посве другачија. Ја се уопште нисам питао да ли постоје они који се изјашњавају као Хрвати у САНУ. Питао сам се да ли у САНУ неко заступа ставове хрватске филологије. И добијао сам одговоре који су различити од Ивићевих. Сам Ивић је у лингвистици следбеник Јагићевих ставова; Екмецић, са тезом о религији као вододелници нација на нашим просторима, настављач је Штросмајерових ставова, а Василије Крестић је по више пута истицаном признању следбеник Виктора Новака, великог амбасадора хрватске стратегије у Београду. Ако „српски лоби“ у САНУ наставља идеје хрватских првака, а не идеје српске филолошке традиције, то не може да буде добро. Нека организациона снага је очигледно учинила да ствари буду постављене како не треба. Онако како се чини у САНУ, тако је у Матици, тако је на српским универзитетима, тако је и у медијима. Све су то велики и утицајни системи. Они су делови оног Великог механизма који је остао из Титових времена. Тим системима се нека сила користи да раде у корист хрватских интереса. Ја сам ту силу идентификовао као хрватски лоби. Не искључујем могућност да је тај лоби контролисан од стране хрватске обавештајне службе. Али то је нешто што не могу да докажем. Такво доказивање, уосталом, и не спада у сферу мога интересовања. Превасходна сфера мог интересовања је филологија. Али када у тој научној дисциплини ствари не иду како треба, бар треба указати откуда ветар дува.

Већ има десет година откако је, на моју иницијативу, промовисан Покрет за обнову србистике (1997). И поред више десетина књига објављених на таласу овог Покрета, у Србији није дошло до оне најбитније промене: парадигма сербокroatистике није замењена парадигмом србистике. Другим речима, није се десило оно што би природно било да се деси. Није дошло до обнове српске филолошке традиције; српска филологија је и даље у раљама сербокroatистичких идеја. Испоставило се да у српским националним институцијама одлучујуће позиције имају људи који чине продужене руке туђих филолошких ставова. Док

се њихово деловање не обелодани, тј. не стави под јавну контролу, не може ни да дође до жељеног преокрета.

Српски политичари разних оријентација успели су, у криптичном тренутку око решавања питања статуса Косова и Метохије, да схвате да треба бранити целовитост Србије. Ослонили су се при томе највише на логос међународног права. Али нису успели да схвате да пре свега треба бранити целовитост и идентитет српског језика и српске књижевности, онако како чине сви други европски народи. Већина ових политичара се јавно опредељује за примену европских стандарда код нас. Па ипак показују да неће ни да знају за тако нешто као што је Покрет за обнову србистике који у пракси спроводи њихове јавне прокламације. Тако се дешава да у конкретној политици и они спроводе ставове хрватског лобија.

Последње две деценије су показале да српско питање није локално питање. Оно се више и не може решавати као локално, јер је већ дуго на светској позорници. Постало је принципијелно питање, јер се непосредно или посредно тиче свих језика, народа и држава. Само се као принципијелно и европско и светско питање може решавати.

ОБНОВА ЛОГОЦЕНТРИЗМА

У једном тренутку и ја сам сам се укључио у решавање питања које се тичу савременог света. То је било у време бомбардовања СР Југославије 1999. године. У априлу те године на Универзитету у Новом Саду били су организовани протестни матинеи. Сваког дана, од 11 до 12 часова, по три говорника (наставник, сарадник или студент) могли су, у 15 минута, да кажу све што су мислили да у том тренутку треба рећи. Те скупове сам доживео као велики јавни час мог Универзитета.

Тема мог излагања била је *Обнова логоцентризма*. Ово излагање је, у писменом облику, објављено у *Радовима Филозофског факултета на Палама* (2003). После је, на основу тога синаопсиса, настала цела књига под истим именом. Најављено је и њено објављивање. Ова књига, по карактеру филозофска, от-

кривала је конзеквенце филозофије деконструкције логоцентризма, главне савремене филозофске оријентације Запада. Пред нашим очима деконструсани су (оборени или пољуљани) главни стубови света у којем живимо: идеја истине, идеја добра и идеја лепоте. Прво је деконструисана идеја истине у бесомучној медијској хајци против Срба, затим је порушено међународно право (у којем је уграђена идеја добра); најзад су разаране лепоте земље Србије: рушени су мостови, велелепне зграде, уништавани су и људи и природа. Све то је могло да се чини у свету без Бога (Логоса). А то значи у свету без поштовања правила, без реда; у свету пониженог и одгурнутог логоса. Главна теза мог излагања била је: да треба напустити правац постмодернистичке филозофије деконструкције и да логоцентрички свет треба обновити. На питање: да ли је требало следити Ничеа или Достојевског, мој одговор је: да треба следити Достојевског, великог писца и мислиоца чији је нејпоузданији тумач и настављач такође један српски великан: Јустин Поповић.

Обновити логоцентризам – то не значи само вратити логос у људски свет (вратити се Богу). То значи и обновити нарушене вредности. У том смислу и обновити србистику значи изградити научну свест о идентитету језика и народа, рехабилитовати српску идеју југословенства; понашати се у складу са принципима који важе за европске народе.

(Из књиге *Српско питање и србистика*. Логос – Бачка Паланка и Логос – Ваљево, 2007)

О СУКОБУ ЦИВИЛИЗАЦИЈА

ТЕОРИЈСКЕ ОСНОВЕ ВИЂЕЊА ГЛОБАЛНОГ СТАЊА

Посвећенији од мене најчешће истичу две геополитичке теорије о основама могућих сукоба које данас треба имати у виду: концепцију Американца Семјуела Хантингтона, аутора књиге *Сукоб цивилизација*, и концепцију Руса Александра Дугина, аутора књиге *Основи геополитике, I, II*. И за једну и за другу од ових концепција карактеристично је одмеравање снага. Американец у својој књизи полази од појма цивилизације, а Рус од појма државе, односно империје. И један и други имају у виду светски простор као целину и поједине његове делове. Њихове концепције прате и илустрације на географским картама. Неке од тих илустрација ћу овде објавити.

Нисам приметио, бар у литератури коју имам у виду, да се сличан значај придаје делу једног српског аутора: студији Милорада Екмецића *Сусрет цивилизација и српски однос према Европи*. Дело нашег аутора, по мојој оцени, нивоом познавања теоријских основа сукоба на терену, а поготово теоријских основа расизма, заслужује да се уврсти у круг најважније литературе о овом проблему.

Примећујем, међутим, да се из садашњих геополитичких разматрања, па и поменутих аутора, обично изоставља једна још старија концепција: она која је проистекла из идеја немачког мислиоца, филолога и филозофа Хердера, са краја 18. века.

Лакше ћемо се упутити у проблеме геополитичког карактера ако имамо у виду све ове четири концепције.

1. ХЕРДЕР И ЈЕЗИЧКО-ЕТНИЧКЕ ЗАЈЕДНИЦЕ

И Хантингтон и Дугин се према свету у којем живимо одnose као биполарном, а литература коју помињу једва да има нешто више од стотину година. Ни један од њих у својим књигама Хердера ни не спомиње.

Јохан Готфрид Хердер (1744-1803) један је од најзначајнијих Немаца свих времена. Био је савременик Канта, Фихтеа, Шелинга. Млађи од њих, Хегел, овом свом непосредном претходнику дугује вероватно највише; дугује му управо оно што је за његов начин мишљења најкарактеристичније: а то је историјска димензија мишљења. Хердер је у својим многоструким бављењима највише трага оставио у филологији. Његов непосредни настављач био је Хумболт, највећи филолог 19. века; чувен по формулацији изреченој у хердеровском духу: да је народни језик „исијавање душе народа“. Ни водећа дисциплина нашег времена, семиологија, не може игнорисати своју везу са овом двојцом филолога. А следбеници филозофске антропологије, једне од најзначајнијих савремених оријентација у немачкој филозофији (Шелер, Гелен, Плеснер) виде, такође, свог родоначелника у Хердеру.

Идеја о језичко-етничким заједницама

Оно због чега је Хердер посебно значајан за геополитику јесте обраћање пажње на народне језике. Пре Хердера доминантни језик Западне Европе, и држава и култура, био је исти што и језик западне цркве, то јест латински. О томе најбоље сведочи једна књига од капиталног значаја, Ернста Курцијуса, *Европска књижевност и латинско средњовековље* (1947). Национални језици тек су имали да се пробију, да буду признати као језици културе. А како је то текло, најбоље показује учинак Дантеа, Петрарке и Бокача који су у историји познати и по томе што своја најважнија дела нису објавили на латинском, већ на италијанском језику.

Народни језици постојали су практично одувек, дакле и пре него што је на њихов значај Хердер обратио пажњу. Народи су се и пре 18. века идентификовали и разликовали по језицима које су створили и које говоре. Реч језици, из старих словенских текстова, на пример, данас се обично преводи изразом народи. Тако је, у основи, било и код западноевропских народа. Упркос томе, свест о језичко-етничком идентитету нација није била опште својство европског човека.

Требало је нешто битно да се деси да се ситуација промени. Ова велика промена може се најбоље видети у појави Хердеревог антологије која је позната под популарним називом *Гласови народа у песмама* (1778-9). У тој антологији су се нашле 182 песме. Само је четрдесет било немачких; друге су припадале другим народима. (Међу њима и четири српске). Историјска промена је била у томе што су национални језици разних народа у основи добили исти третман. А то значи да у Европи нису, као до тада, истицани превасходно класични језици, или само језици неких од великих европских народа, већ су сви народни језици третирани као потребни и важни. Језици су били репрезентанти разних народа који су насељавали Европу.

На основу Хердерових идеја са краја 18. века, и ставова његових блискомишљеника из доба романтизма, много шта се променило. Од тада почиње да се негује свест да у Европи и свету постоји мноштво националних језика, и да сваки од њих има особености вредне изучавања. Један од главних резултата тога открића јесте веза народа и језика, односно етноса и језика. Језичке заједнице су и дотле постојале. Али од тада оне почињу интензивно и свесно да се примећују и да се идентификују као народне заједнице. Примећује се да у такве заједнице улази популација разних вероисповести. Самим тиме, језичко-етничка заједница добија примат над верском заједницом у одређивању народног идентитета. Примећује се, такође, да се исте језичке популације простиру и у разним државама. Језичко-етничка заједница све се јасније третира као народна заједница. Као што је прављена разлика између народних језика, тако се морала правити и разлика између језичко-етничких заједница. Такође, морала

се правити и разлика између свог и туђег језика, између матерњег језика и језика комуникације.

Овакав однос према народним језицима имао је крупне последице по геополитичку ситуацију у Европи. Народни језици су почели да се третирају као главно средство и израз националне културе. Ово средство било је основа али и подстрек за снажније интеграције језичко-етничких заједница. Какве су последице Хердерове идеје имале види се најпре на примеру Немача. На почетку 19. века на простору данашње Немачке било је 38 краљевина, кнежевина и слободних градова у којима је народни језик био немачки. Немачка држава, која је настала под Бизмарком 70-тих година 19. века, била је резултат процеса уједињавања једне природне језичке, културне и етничке заједнице која говори истим језиком, језиком немачким. Ова заједница обједињена је карактеристикама државне заједнице. Нешто слично се десило и код Италијана. И Италијани су све до 19. века живели у разним државама. Италијанско уједињење у 19. веку под Гарибалдијем било је једна од последица превласти идеја које су биле засноване на хердеровским основама.

Идеје, чији је главни експонент био Хердер, посебно су значајне по последицама које су имале за веома распрострањену популацију која је говорила словенским језиком разних наречја. Ова популација је тек требало да стекне свест о свом заједништву, али и о разликама које постоје унутар те заједнице. Крајем 18. и почетком 19. века постојала је само једна словенска држава, Русија. А Русија је, у ствари, била империја, која је поред руског обухватала и многе друге мање народе, или друге језичко-етничке заједнице. У 19. веку дошло је до јасног поимања да на простору од Тихог океана до Балтичког и Јадранског мора постоји једна велика словенска језичко-етничка заједница која је, у ствари, заједница више блиских словенских језика и народа. У 19. веку дошло је до формирања још три словенске државе: Србије и Црне Горе (обе српске) и Бугарске. После Првог светског рата формирано је још неколико словенских држава: Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, Чехословачка и Пољска. А шта се де-

сило при крају 20. века, то је посебна прича. Та прича већ више нема непосредне везе са Хердеровим идејама.

Кад се ови процеси имају у виду, не може се порећи веза између афирмације народних језика и култура и формирања националних држава. Супротно од тога, мора се признати да се Хердереове идеје налазе у основи геополитичке стварности Европе и доброг дела света у којем данас живимо. Ове идеје су се више-струко историјски потврдиле. Без увида у природу тих идеја тешко ћемо моћи да се снађемо у геополитичкој стварности Европе и света. А тешко ћемо моћи да разумевамо и природу наднационалних пројеката као што су Хантингтонов и Дугинов. Оба ова пројекта прилазе нашем свету као да је одувек био биполаран, а не да је такво поимање производ тек двадесетог века.

Природност језичко-етничких заједница

Друга књига Дугинових *Основа геополитике* има наслов *Просторно мислити*. Само наизглед ова основна преокупација геополитике нема везе са филологијом. Филолошки мислити подразумева да се мисли и просторно. Још тачније: да се имају у виду и простор и време, односно да се има у виду и хронотоп (Бахтинов израз). Класични грчки језик је, на пример, настао на одређеном простору и у одређено време. Он је и током историје функционисао такође на одређеном простору у одређено време. Тако је било и са латинским језиком. И његов настанак и функционисање можемо да осветлимо уз помоћ хронотопа. А како мислимо да треба чинити са класичним језицима, слично је и са националним језицима појединих европских народа; рецимо енглеским, шпанским, француским. Иако сваки језик има своју историју и своје простирање, принципи на основу којих им прилазимо треба да буду у основи исти. Са истих принцијелних основа можемо да говоримо и о ваневропским језицима: кинеском, јапанском, хинду, иранском итд. Идеје о природним својствима народних језика везане су, дакле, за настајање геополитичке стварности. То нам је углавном добро познато и кад је западни део света у питању. Можемо да кажемо да су се Хердеро-

ве идеје у пракси потврдиле зато што су имале добру основу. Оне се не морају односити само на европске народе; могу се односити на цео свет. А та основа се ни данас не може игнорисати у име пројеката о могућем сукобу у биполарном свету. Добра основа хердеровских идеја у томе је што се заснивају на природности и универзалности.

По Хердеровом схватању, које су и други прихватили, језичко-етничке заједнице су природне заједнице. На основу чињенице, на пример, да постоји једна заједница људи која говори једним језиком, рецимо немачким, иде се корак даље па се стиче свест да ова заједница, у ствари, чини немачки народ. На истим основама узима се као природно да постоје и други народи. На овој општеприхватљивој природности постојања различитих језика заснива се и став о природности постојања разних европских народа: италијанског, мађарског, пољског, чешког, руског, српског, хрватског, словеначког. Овакав начин размишљања има другачије последице од начина на који су се државе стварале у претходним временима. У средњем веку, на пример, државе су обично грађене на принципу наследства, или на способностима владара да освајају нове просторе. Државе које се стварају од 18. века полазе у основи од природе постојања језичко-етничких заједница. Право на постојање националне државе се истиче као природно право, а не право моћи. Све ређе се истиче разлог: деда ми је на мачу добио!

Везу између језичко-етничких заједница и националних држава најбоље ћемо уочити ако имамо у виду две врсте карата: карте језичко-дијалектолошке природе и карте политичке природе. Те две врсте карата имају неке сличности и неке разлике. Тамо где се, на пример, говори пољским језиком или мађарским језиком, требало би очекивати пољску или мађарску државу. Створити националну државу на природним основама значи створити је на просторима језичко-етничке заједнице. На картама политичке природе приметитиће се знатна одступања од слике коју пружају језичке карте. Природно би било да се та одступања тичу граничних простора, тамо где се језичко-етничке заједнице сустичу, мешају или преплићу, а не у деловима где просто-

ри по природи припадају одређеној језичко-етничкој заједници. Ова одступања се могу објаснити настојањима појединих језичко-етничких заједница да обухвате максимални простор. Пошто ова одступања имају везе са простирањем националних држава, добро ће нам доћи јасно разликовање између епитета природна и велика држава. Израз природна национална држава требало би да се у основи поклапа са изразом природна језичко-етничка заједница.

У време формирања националних држава, често је коришћен изаз *велика*: Велика Немачка, Велика Италија, Велика Мађарска, Велика Србија итд. Ови називи су поклапали или се нису поклапали са оним што би се могло назвати: природна национална држава у њеним оптималним оквирима. Такве државе су у 19. веку грађене. Може да се каже да је Гарибалдијева Италија обухватила готово сав италијански језичко-етнички простор. Али већ у случају Немачке то није био случај. Изван Велике Немачке остале су и цела Аустрија и делови Швајцарске где се говори немачким језиком. Али и у овим земљама очуван је идентитет немачког језика и остао је јасан простор његовог простирања. У случајевима других националних држава постигнуто је у основи то исто, уз мања или већа одступања.

Стварање националних идеологија и националних држава нарочито током 19. и прве половине 20. века сасвим сигурно није прошло без историјских потреса. У основи тих процеса било је настојање да се деси оно што је одговарало природи националне државе. На простору данашње Немачке и Италије то су били процеси за национално уједињење. На просторима Србије, Грчке, Румуније и Бугарске, на пример, то су били ратови за национално ослобођење од турске власти. Њихов основни смисао је да се елиминише оно што је неприродно, а да се оствари оно што је природно. Негде су ти потреси имали национално-ослободилачки карактер, а негде су били покрети за национално уједињење.

ХердEROVA концепција дубоко је повезана са романтизмом. Сам романтизам је имао две битне а међусобно повезане карактеристике: национализам и космополитизам. Национали-

зам је тада био тумачен као израз потребе за афирмацијом националне културе, а космополитизам за познавањем и уважавањем других националних култура. Међу највећим националистима и космополитама у српској култури можемо да истакнемо двојицу великана: Вука Караџића и Лазу Костића. Они су настојали да се афирмише култура народа којем су припадали. Али и показали отвореност према другим културама. На основама овако повезаних идеја национализма и космополитизма, није било места за дубље сукобе међу народима, већ за сарадњу и упознавање.

Спорови су се могли решавати унутар самих језичко-етничких заједница или у њиховим граничним подручјима. Најмање би се могло рећи да је ова концепција водила ка ратовима планетарних размера (тзв. светским ратовима). И то је један од главних разлога што ову концепцију никако не треба искључивати из глобалних размишљања геополитичке природе.

2. ЕКМЕЧИЋ: ТЕОРИЈСКЕ ОСНОВЕ СУКОБА

Студија академика Милорада Екмечића *Сусрет цивилизација и српски однос према Европи* објављена је у броју Летописа Матице српске за фебруар-март 1996. године. Следеће године појавила се у виду књижице у издању Фонда „Тома Максимовић“. Ова студија, по начину на који је грађена, посве је различита од тада уобичајених публицистичких реаговања на сам чин разбијања Југославије. За њу је карактеристично настојање да се средствима и методама историјске науке уђе у порекло и историјске корене актуелних збивања.

Тачка гледишта са које аутор посматра и прошла и актуелна збивања ослања се на идеју на којој су изграђене Уједињене нације 1945. године на крају Другог светског рата, после победе над фашизмом. А то је уверење да у свету објективних разноликости треба да има места за све, а не само за поједине народе и цивилизације. Аутор сматра да је та концепција грубо повређена у догађајима који су пратили разбијање Југославије. Корене сукоба који су се десили на нашем тлу аутор види у прошлости. Види их, пре свега, у неким поимањима цивилизације која су у

актуелно време поново испливала на површину. Екмецићева студија почиње подсећањем на чланак водећег америчког геополитичара Самјуела Хатингтона *Сукоб цивилизација* (1993) а практично се и завршава коментаром његових ставова. Ако се у студији негде исказује и пишчев лични став, то је у самом тону казивања аутора, када, на пример, он при крају текста, два пута употребљава израз „тријумфализам Запада“.

Појам цивилизације, којим се Екмечић стално бави представљајући и коментаришући разне концепције, остао је нејасан, како код других тако и у његовом виђењу. Али, Екмечић је јасно видео да се однос према поимању цивилизација показао као веома битан за судбину света, а поготово за судбину српског народа. То је сигурно био и основни повод због којег је трагао за историјским коренима погубних схватања овог проблема.

„Хабсбуршки генерали су у походу на Србију 1914. објавили рат нижој византијској цивилизацији. У Другом светском рату је немачко тумачење те разлике однело 65 милиона људских живота у целом свету, а код нас је то неразумевање платило главом милион невиних људи. У сваком случају судбину српског народа у историји је одређивала свест да је он изван оног круга цивилизације у којој се развила њена европска матица. Од када постоје покушаји да се прикаже развој цивилизације, постојала је и потреба да се она класификује на источноевропску и западноевропску. Ипак све те покушаје треба разврстати у две школе мишљења. Једно су просветљена тумачења, а друго су митогена. (1997:7-8)

Екмецићеве анализе су показале да збивања у 20. веку имају корене (тј. теоријску основу) у идејама које су настале у претходном веку. Ове анализе нису довеле до прецизних дефиниција појма цивилизације али су га знатно обогатиле. Екмецићева књижица има четири поглавља: 1. *Просветљено тумачење цивилизације*; 2. *Митогено тумачење цивилизације*; 3. *Историјски смисао тумачења цивилизације*; 4. *Закључак: Die Raumrevolution*. Најкраће дефинисан утисак овог систематског приказивања проблема могао би се свести на ово: сви истраживачи слажу се у томе да је на свету било и да има различитих цивилизација (односно различитих култура). Али се не слажу у гледањима на

те разлике. Кобне последице настале су од различитих тумачења тог феномена.

1. У поглављу *Просветљено тумачење цивилизација* Екмечић је или поменуо или делимично приказао концепције ових истраживача: Франсоа Гизоа, Шарла Сењобоса, Фернана Бродела; Томаса Бакла, Маркса и марксиста, Арнолда Тојнбија, француских структуралиста. Ова школа мишљења, или ова истраживачка оријентација, водила је продубљивању сазнања о различитим културама или цивилизацијама од којих је сачињен наш свет. На основу оваког приказа, са становишта просветљеног тумачења цивилизација, може се извући закључак да је упркос разлика могућ и саживот различитих култура и цивилизација. Другим речима: да оне могу да постоје и да се развијају упоредо или у међусобној комуникацији, а да нужно не морају да ступе у сукобе и ратове.

2. Посве другачије последице имају тумачења појма цивилизација оне школе мишљења коју Екмечић карактерише изразом *митогена тумачења*. „Основно полазиште овог тумачења је да цивилизације нису само различите него да су супериорне и инфериорне на истом простору и у истом времену где се додирују“ (46). Од тога основног тумачења произилазе и различите поделе. То су поделе на праве и лажне религије; на више и ниже расе; на цивилизоване и нецивилизоване народе. Тако устројене концепције подразумевале су сукобе. У крилу ове оријентације израстале су расистичке концепције. Екмечић је посебну пажњу посветио родоначелницима тих концепција Жозефу де Местру и Артуру де Гобину из прве половине 19. века. Они јесу Французи, али је било и много великих Француза који су заступали посве другачије концепције. Такав је био и њихов савременик Франсоа Гизо, теоретичар и историчар који се систематски бавио цивилизацијама. За разлику од милитантног римокатолика де Местра, Гизо је био протестант. А како су верске разлике имале утицаја на схватања може да илуструје ових неколико

Екмечићевих реченица које се тичу једног од кључних немачких теоретичара Фалмерајера.

Први који је покушао да инфериорност грчке православне цивилизације стави на расну основу био је немачки католички историчар Јакоб Филип Фалмерајер. Био је пореклом из западних, алпских делова Аустрије, где је немачки национални покрет за уједињење не само одоцнео, него и наилазио на упоран отпор католичке заједнице која је одбијала да прихвати јединствену државу са истородним протестантима. Тек након уједињења Немачке, кад су његова дела почела да постају део научне баштине, почело се наглашавати његово конзервативно католичко опредељење. У истој је мери тек у време нацизма истицано да је био један од предшасника модерног расизма. (55-56).

У прегледу митогених тумачења у Екмечићевој студији добио је знатан простор и хрватски теоретичар Анте Старчевић. Екмецићев приказ овог „оца хрватске нације“ посебно добија на вредности зато што је стављен у контекст са другим теоретичарима расизма где му је и место. Екмецић је показивао и шта је све Старчевић преузимао од других идеолога. Из његовог приказа се такође јасно види и шта су од њега могли да преузму и његови наследници међу Хрватима, као што је био Иво Пилар у годинама стварања прве Југославије.

3. Да митогена тумачења могу да имају крупне историјске последице показује се у трећем поглављу које има наслов *Историјски смисао тумачења цивилизација*. Једна реченица у овом поглављу овако гласи: „Ову Фалмерајерову баштину је у модерну политику на Балкану превео угледни немачки научник Адолф Харнак“ (77). Харнака наш историчар приказује као озбиљног научника, који је умео да направи јасну (али неидеолошку) разлику између римокатоличке и православне религије. Међутим, Харнак је умео и да пређе границе науке и да наступи као идеолог. Екмецић цитира ове његове реченице из књиге објављене 1913, дакле уочи Првог светског рата: „Временом ће се на Балкану радити на новој граничној линији. То ће бити граница будућности између Запада и Истока“. (81).

Ова митогена школа мишљења наставила је да делује међу Немцима и после Првог светског рата. Она је доведена до екстрема у Хитлеровој нацистичкој партији и њеној милитантној националистичкој политици. Нажалост, слична матрица била је успостављена и на тлу бивше Југославије. О томе сведочи и ово место из Екмецићеве књиге:

...У Загребу Милан Шувлај објављује (1931) *Occidentum apello*, у коме вели да су Хрвати представници западне цивилизације, насупрот левантинским Србима. Они су представљали за пет прошлих стољећа заштитни бедем западне цивилизације. У *Начелима хрватског усташког покрета* из 1933. вели се да је Дрина, „као граница двају свјетова, западног и источног и хрватска граница“. (88)

4. У последњем, закључном поглављу, постоји и реченица која гласи: „Расизам је идеологија, а не наука“ (106). То, другим речима, значи да наш историчар није нашао научне основе за оправдање онога што се на нашим просторима дешавало, већ само идеолошке. А дешавало се управо оно што значи израз *Raumrevolution*, дакле „просторна револуција“. Ова револуција десила се у тренутку када је пао комунизам у Совјетском савезу, па је дошло до осећања тријумфализма Запада. А шта се том приликом десило опет се најбоље може видети из следећих Екмецићевих реченица:

Сломом комунизма ова граница је поново оживљена. Католичка средња Европа под немачким вођством тражи ту границу. Европски геополитичари оцењују да је смисао постојећег грађанског рата у Југославији у томе да се нађе граница средње Европе под немачким вођством уз помицање америчког „новог зида“ даље на исток. (103-104)

Резултати ове политике су видљиви: као последица сукоба цивилизација јавила су се етничка чишћења, на која је аутор само подсетио. Излишно је и напоменути да су се она дешавала управо тамо где су вршена током Другог светског рата.

Академик Екмецић може да импресионира савременог читаоца својим увидом у концепције цивилизација које су се јављале од 19. века. Па ипак, његовом погледу нешто битно недостаје.

А то је сагледавање основне теоријске концепције на којој почи- ва политичко устројство нација и националних држава у савре- меном свету, поготово европском. Постојање нација и национал- них држава не негира ни Хантингтон. Са позиција велике силе он стреми ка наднационалним окупљањима и поделама. А то значи и да превиђа неке од битних ослонаца на којима почивају цивилизације.

У студији Милорада Екмечића Хердер се помиње али са- мо као узгредна библиографска чињеница која нема неки посе- бан значај. Такав однос према Хердеру није случајан. У Екмеци- ћевом главном делу, *Рађање Југославије (1790-1918)*, у два тома, која је изашла само годину-две пре растурања ове земље (1989), постоји дефиниција која изражава кључ ауторовог погледа на проблеме земље која се звала Југославија. То је став да је у тој земљи „вера вододелница нација“ (15). Став који из те дефини- ције стоји нема утемељење ни у Хердеру, ни у Вуку Караџићу, ни у српској идеји југословенства. Он је производ идеје југосло- венства коју су утемељили Штросмајер и Јагић, а развијали Вик- тор Новак и Јосип Броз. На основу те идеје није се могла саградити чврста заједница, већ само заједница која ће неким послужити да реализују своје геостратешке циљеве. Кад ти циљеви буду постигнути, и заједница ће бити растурена. На жалост, овај угледни српски историчар, који импонује многим својим знањима и увидима, имао је и једну слабу тачку, коју имају и други историчари израсли из југословенског периода: није разликовао српску од хрватске идеје југословенства. Зато ове две идеје и није ни сучељавао са Хедредеровим идејама. Она теоријска завеса онемогућавала му је да сагледа сву кобност хрватске идеје југословенства засноване на томе да је „вера вододелница нација“. Последице те кобне идеје, која се примењује само на Србе и Хрвате, показале су се током ратних збивања управо на подручју на којем је овај историчар живео, дакле, у Босни и Херцеговини.

3. ХАНТИНГТОН: ИДЕЈА О СУКОБУ ЦИВИЛИЗАЦИЈА

Семјуел Хантингтон (1929-2012) био је водећи амерички геополитичар. Једно време био је и директор Института за геополитичка истраживања на Харварду. Дугин га назива „неоатлантистом“. У предговору своје чувене књиге *Сукоб цивилизација* (која је на српском објављена 1998. и 2000) аутор каже да се под тим насловом 1993. године најпре појавио чланак. Мноштво реакција које је текст изазвао учинило је да аутор на истим идејама направи обимну књигу, која је постала чувена у целом свету. Очигледно, књига има везе са ратним сукобима на простору бивше Југославије.

На жалост, Хантингова књига се само по наслову може доводити у везу са концепцијама о пропадању и смени цивилизација какве су заступали Данилевски, Шпенглер и Тојнби. И по подстицајима, и по теоријским дометима, она је у основи публицистичка. Значи да је изграђена да оправда неке од тренутних политичких понашања и доктрина.

Идеја о сукобу цивилизација

Ево како гласи полазна основа Хантингтонове књиге: „У овом новом свету, локална политика је политика етничитета; глобална политика је политика цивилизација. Супарништво суперсила замењено је сукобом цивилизација“ (2000:28). Уместо настојања да се сагледа могућност суживота језичко-етничких заједница, односно националних држава, у његовој књизи се траже разлози за наднационална и наддржавна окупљања, отприлике онаква каква чини војна алијанса НАТО. На таквој основи је Хантингтон и изградио своје виђење цивилизације. Каже он: „Укратко, свет је подељен између Западне цивилизације и многих незападних цивилизација“ (38). А пошто цивилизацијама предстоји сукоб важно је знати и како овај геополитичар дефинише цивилизацију, а посебно западну. Он каже: „Појам 'Запад' сада се уопштено користи да упути на оно што се називало Западном хришћанством“ (50).

Овај Хантингтонов став илуструје његова карта која приказује стање света после 1990. године. По овој карти Западној цивилизацији припадају Сједињене Америчке Државе, Канада, Западна Европа и Аустралија (да нека острвца изоставимо). Шест других цивилизација: латинско-америчка, афричка, исламска, кинеска, хинду, православна, будистичка, јапанска су изван ње. То се најјасније види на једном од издања на енглеском језику из 2002. из којег прештампавам карту.

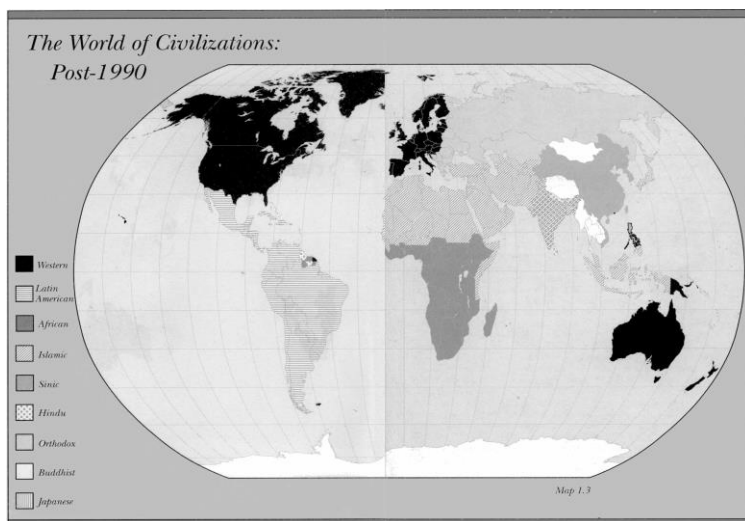
Што се тиче простора за који смо највише заинтересовани, јер на њему живи српски народ, Хантингтон је тај простор поцепао. На карти из српског превода књиге (издање из 2000) граница цивилизација иде линијом Дрине. Што значи да је Хантингтон Босну и Херцеговину прикључио Западу. У истој књизи, међутим, постоји и једна друга карта, где је његова концепција доследније изведена. И ту карту доносим; она је иста као и у издању на енглеском језику. На страни 178. преведене књиге постоји ова реченица: „Европа се завршава тамо где се завршава западно хришћанство и почињу ислам и православље“.

Хантингтонова концепција, а посебно део који се нас непосредно тиче, може се у пуном смислу схватити ако се обрати пажња на претходне две стране, на текст из последња два пасуса и на карту која његове ставове илуструје. То је овај део:

Током хладног рата Европа као целина није постојала. Ипак, падом комунизма постало је нужно да се одговори на питање: шта је Европа? Границе Европе на северу, западу и југу су водене и оне се подударају с јасним културним разликама. Али где је источна граница Европе? Ко би требало да мисли о себи као Европљанину и, отуда, потенцијалном члану Европске уније, НАТО- и сличних организација.

Најубедљивији одговор на ова питања пружа велика историјска граница која постоји вековима и раздваја народе западног хришћанства од муслиманских и православних народа. Ова граница датира од поделе Римског царства у четвртм веку и стварања светог Римског царства у десетом веку. Та граница, грубо, важи пет стотина година. Почињући на северу, она иде дуж онога што су сада границе између Финске и Русије и Балтичких држава (Естоније, Латвије, Литваније) и Русије, кроз западну Белорусију, Украјину, раздвајајући унијате од православног истока,

Румунију између Трансилваније са њеним мађарским католичким становништвом и остатком земље и претходну Југославију дуж границе која раздваја Словенију и Хрватску од осталих република. Наравно, на Балкану ова граница се подудара са историјском поделом између Аустријског и Отоманског царства. То је културна граница Европе и у постхладноратовском свету то је, такође, политичка граница Европе и Запада. (2000:176)

На овакво виђење западне цивилизације морам да реагујем не само као Србин, већ и као стручњак који се проблемом цивилизација на неки начин и сам бавио. Из мојих универзитетских предавања настале су и две обимне и кључне књиге које књижевностеоријску мисао представљају од Хомера до Дерида. Прва је обимни приручник *Методологија проучавања књижевности* (1985, 2000) а друга, још обимнија хрестоматија *Теоријска мисао о књижевности* (1991) у којој је заступљено око стотину аутора. У свом приказивању развоја књижевнотеоријске мисли у свету свесно сам се ограничио само на ауторе из света који ми је у основи познат, из простог разлога што о ауторима ван ове сфере нисам довољно обавештен. То не значи да сам их игнорисао,

већ да се нисам усуђивао да се бавим ауторима и културама о којима премало знам. Не поричем да сам у овим књигама изражавао личне ставове и давао личне доприносе. Али ти доприноси су грађени на увидима у литературу која се самим тим предметом бави. Сличне књиге пишу у свету и други аутори из сфере којој припадам.

Поимање Запада, какво је у овим мојим књигама уграђено, разликује се од поимања Запада геополитичара Хантингтона. Оно се никако не би могло идентификовати са западним хришћанством. Кад је хришћанска религија у питању, она на хришћанство гледа као на једну цивилизацију са два плућна крила, како ту цивилизацију назива владика бачки господин Иринеј Буловић. Али ако се на наш део света гледа као на надрелигијску целину (јер су је изграђивали и Јевреји, и могобожачки Грци и Римљани, али и Арапи и Турци), верујем да би више одговарао израз европоцентрички свет или свет европоцентризма. Такав свет обликовала је претходна историја. Центар таквог света јесте у Европи, а не у Атлантику. Није тешко приметити да је цивилизацијски круг европоцентричног света знатно шири од цивилизацијског круга западне цивилизације какво је представио амерички геополитичар.

Идеје ове моје књиге практично су зачете седамдесетих година 20. века. А тек у то време се почела ширити концепција Маршала Маклуана, канадског филозофа, о томе да је свет у коме живимо, помоћу „људских продужетака“ почео да се доживљава као „велико село“. Неки од великих проналазака Запада, као што су радио и телевизија, учинили су много да нам се приближе културе мимо европоцентричног круга. Упркос томе, европоцентрички свет опстао је као јединствена цивилизацијска и културна целина. Никаква озбиљна историја европоцентричног света не би могла да буде направљена без Старе Грчке и Рима, односно без корена јудео-хришћанске цивилизације. Не видим да би Западна цивилизација уопште могла да се схвати као целина без Библије, Хомера, али и Рубљова, Толстоја, Достојевског, Чехова. Не видим како би се појава структурализма у изучавању књижевности могла одвојити од руских формалиста. О

томе се свако може осведочити и у Паризу и на Харварду. Такође, не могу да српски удео западној и светској цивилизацији видим без Светог Саве, Вука, Тесле, Андрића, Црњанског, Меше Селимовића, Емира Кустурице. То су духови који постоје у евроцентричном простору, али се никако својим делима не могу ограничити на неки ужи простор, па ни на простор бивше Југославије. Због тога не могу да Хантингтонову књигу, упркос многим важним запажањима и подацима, схватим као озбиљан научни допринос. На појаву ове књиге могу да гледам као израз дневно-политичких потреба.

Хантингтонова концепција у служби политике

Није спорно да је Хантингтонова књига по својој природи геополитичка расправа, што значи да је у служби политике земље из које он потиче и којој настоји да служи. Проблем су, међутим, њене теоријске основе. Познаваоци геополитичке литературе ће те основе тражити у претходницима који су размишљали у сличном смеру. Упркос томе, верујем да ни спознаје које су израсле у филолошкој сфери, не треба игнорисати. Обраћам зато пажњу на једно место из Хантингтонове књиге које се тиче националних језика и писама на тлу бившег Совјетског савеза и на тлу бивше Југославије:

Крај совјетског царства и хладног рата промовисали су обилност и подмађивање језика који су били потиснути или заборављени. Главни напори да се оживе њихови традиционални језици текли су у већини совјетских република. Естонски, литвански, украјински, грузијски и јерменски данас су национални језици независних држава. Међу муслиманским републикама догодило се слично лингвистичко потврђивање и азербејџански, киргистански, туркменистански и узбекистански прешли су са ћириличног писма својих бивших руских господара на западно писмо турских сродника, док је Тацикистан, у коме се говори персијски језик усвојио арапско писмо. Срби, с друге стране, свој језик данас зову српски, а не српскохрватски и са западног писма својих католичких непријатеља прешли су на ћирилично писмо својих руских сродника. Хрвати, паралелно, данас свој је-

зик зову хрватски и покушавају да га очисте од турских и других страних речи, док су исте „турске и арапске позајмице, лингвистички седимент који је остао од 450 година присуства Отоманског царства на Балкану, поново у моди“. Језик је исправљен и реконструисан да буде у складу са идентитетом и обрисима цивилизација. Како се моћ шири шири се и врева. (69-70)

Оно што је речено о језичкој ситуацији на тлу бившег Совјетског савеза може да има и језичке и политичке основе. У том приказу се истиче нешто што има основе у стварности. Говори се о националним језицима више народа који су и током постојања совјетске државе имали свој индивидуалитет, а са променом политичке ситуације добили прилику да ове индивидуалитете на другачији и потпунији начин изражавају. Другим речима, идеје које смо довели у везу са Хердером добиле су и практичну шансу да се потпуније остваре.

Приметно је, међутим, настојање да овај геополитичар, језичку ситуацију на простору бивше Југославије пакује у исти модел као и ситуацију на простору бившег Совјетског савеза. Али, да би то учинио мо-

рао је применити насиље. А то значи да стварност прикаже неадекватно.

Бивши Совјетски савез настао је трансформацијом Руске царске империје у време Првог светског рата у комунистичку државу. Једна од последица те трансформације била је афирмисање већ постојећих нација и језичко-етничких заједница на тлу империје.

У случају Југославије била су у питању другачија збивања. Најпре је, из Првог светског рата, израсла Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца. То је била потпуно нова држава. У Краљевину Југославију она је била преименована 1929. године. Трансформацију у комунистичку државу она је доживела тек у Другом светском рату. Али је током владавине комунизма доживела и националну трансформацију. Трансформисана Југославија није разбијена као држава „једног троименог и троплеменог народа“ како је настала, већ као држава шест народа: Срба, Хрвата, Словенаца, Македонаца, Црногораца и Муслимана.

Чињенице показују да су језичке ситуације у Совјетском савезу и Југославији биле битно различите. И пре и после Совјетског савеза постојали су сви они језици које Хантингтон набројао (а он је набројао естонски, литвански, украјински, јерменски, азербејџански, киргистански, туркместански и узбекистански). Стварање националних држава од бивших совјетских република сигурно је водило ка афирмацији природних вредности језичко-етничких заједница ових народа. Тај процес у основи подсећа на нешто што се у Европи већ десило са језицима словенских народа.

На тлу бивше Југославије, међутим, није дошло до нечега сличног, већ до нечега потпуно другачијег. Језичка заједница у централном делу Југославије (дакле на тлу Србије, Црне Горе, Босне и Херцеговине и Хрватске) опстала је и после разбијања Југославије. Ово што казујем може се сваког часа потврдити помоћу даљинског управљача за кућни телевизор. До промена је дошло практично само у области поимања етничког идентитета. А то је последица политике у комунистичком периоду, односно у Титовој Југославији. Онај језик који сам ја у основној школи и

гимназији, на почетку Титове владавине, учио и спознавао као српски, данас има следеће називе (званичне или у процесима озваничавања): српски, хрватски, босански, бошњачки, црногорски, буњевачки. То је један од главних резултата Титаника и бродолома Титаника.

Да бисмо језичку ситуацију на тлу бивше Југославије боље схватили, наводим мишљење једног аутентичног сведока са западних страна. То је констатација доскорашњег амбасадора Швајцарске, изнета у разговору са Миром Адања Полак на Радиотелевизији Србије у новембру 2012. Амбасадор је подсетио на језичку ситуацију у његовој земљи. У Швајцарској становници, њени староседеоци, и данас говоре три језика: немачки, француски, италијански. Ситуација се променила кад је питању „четврти“ (по употреби) језик. То је доскора био један домаћи (који се говори само у Швајцарској): рето-романски. У новије време, наводи амбасадор, четврти језик је постао онај који се зове: српски, хрватски, босански и црногорски. Дакле, један исти језик, али са четири назива.

По информацијама које имам, сведочења швајцарског амбасадора одговарају стварности. Језик који је у питању, то је онај исти који је као један и исти третиран и у самој Југославији до бродолома Титаника. Тек после је дошло до тога да овај језик добије четири имена. А тако нешто се могло десити зато што се у случају овог језика не примењују исти стандарди као и за друге европске језике, већ неки посебни стандарди. Ако се каже да су стандарди, који се примењују на друге језике, природни, мора се рећи и да су стандарди, који се примењују на српски језик, неприродни, односно вештачки.

Управо оваква неприродна ситуација у коју је стављен српски језик, а који има везе са ратовима деведесетих година, не само да нам даје за право, већ нас и обавезује да поставимо и овакво питање: шта би се десило ако би се исти ставови, који важе за друге језике, применили и на језичку ситуацију бише Југославије? Одговор је: да би се у том случају у пуној мери потврдили ставови Вука Караџића, једног од најзначајнијих следбеника Хердера и једног од највећих слависта из времена утемељива-

ња ове дисциплине. Логика Хердерових идеја, које је Вук Караџић примењивао, тражи да се одбаца став да вера на природан начин може да буде „вододелница нација“. Та неприродна концепција је на нашим теренима доследно примењивана тек у Титово време. Резултат такве политике био је трагичан: приређени су нам верски ратови који су приказивани као национални.

Ако стварно имамо намеру да сагледамо ситуацију у којој се нашла популација бивше Југославије, нужно је обазрети се и на ситуацију у другим европским земљама. Кад би се и у нашем случају применили исти стандарди као и другде у Европи, дошли бисмо до потпуно јасних одговора. Онај исти језик који у Швајцарској има четири назива јесте српски; њиме, као својим, говоре Срби разних вера, свеједно у којим државама живели.

А на питање: шта би било ако би се неприродни стандарди почели примењивати и у случају других језика, одговор је: да би русвај настао и тамо где год би та пракса била примењена. Да буде јасно: русвај би настао и у Немачкој, Мађарској, Пољској, практично свуда. Да се велики и светски русвај не би десио, природно је очекивати да се свет заинтересује за стварне разлоге и основе онога што се дешавало на територији бивше Југославије. Не само због Срба, већ и због свих других.

Семјуел Хантингтон јесте Американац, амерички научник. Природније би било да управо као припадник једне од највећих земаља света буде гласноговорник европоцентричне културе, а не неке сужене западне. Сужавајући основе своје концепције, он сужава и могући утицај Америке. Његов атлантистички став само привидно може да изгледа као да је у интересу Америке. Лидерску позицију Америке он ипак своди на НАТО-пакт. Америка је у Првом светском рату постала глобална свеска сила, а у Другом је одиграла једну од најважнијих улога. Ни не дај Боже да је у оба ова глобална сукоба Америка наступала са Хантингтоновог становишта по којем се Западна цивилизација противставља осталим цивилизацијама, и у којој се припадници Западне цркве у глобалу налазе на другој страни од православља и ислама. Супротно од тога, она је у односу према цивилизацијама и расама заузимала „просветљена“ а не митогена становишта.

Зато је важно одговорити на питање: који је главни мотив за заокрет Америке учињен последњих деценија. Америка, која је и у Првом и у Другом светском рату била сvezник Срба, тек при крају 20. века постала је њихов најзначајнији противник. У оба светска рата Хрвати су стајали на супротној страни од Америке. У Другом светском рату Павелићева Независна Држава Хрватска, као Хитлеров савезник, објавила је рат и Америци. Позната је Рузвелтова изјава да би, због понашања, Хрвате требало ставити под старатељство.

Иза заокрета Америке постоји, очигледно, нека логика. Обично се истиче да Америка има неке посебне интересе да се понаша како се понаша. И за њено понашање се траже нека објашњења, углавном маштовита. Моја објашњења су, верујем, утемељенија, јер се заснивају на поузданим чињеницама. Током и Првог и Другог светског рата зарађене стране су се трудиле да у рат увуку и Америку, свака на својој страни. Зна се да је то у Другом светском рату посебно чинила енглеска обавештајна служба. Енглеска држава је проценила да ће рат сигурно и лакше добити ако се и Америка нађе на њеној страни. Иста логика важила је и при крају 20. века у сукобима на тлу бивше Југославије. Победиће онај ко има на својој страни Америку. Организоване силе чиниле су све да Америка стане на страну Хрвата, а против Срба. Успех Хрвата ће бити још већи ако се на њихову страну отворено сврста и Ватикан. Из књиге Љубише Деспотовића *Српска геополитичка парадигма*, наводим једно место које ову тезу може да илуструје:

У то време Ватикан поново оживљава старе тезе о повлачењу и утврђивању јасних граница тзв. Запада и римске Европе, позивајући најјаче европске државе, а пре свега Немачку, као и САД, да једном за свагда то питање реше на просторима Балкана. „Идентификација Европе као 'римске Европе' са границама на западним линијама није нова. На тој идеји Ватикан је векови-ма градио своју политику, водио верске ратове, уз истоветне аргументе као што су они изнети у извештају. Византијска Европа, додаје се у извештају, одвојена је од Запада дубоким културним и историјским разликама“. (С Аврамов, 1998: 114) „Најзад, зар није Славен Летица, први саветник хрватског председника, ре-

као 1991. да Хрватска и Словенија представљају бедем за Европу – *antemurales christianitatis* - неопходан против ислама и православља“ (А Труд, 2007: 65) (110).

Из овог цитата је сасвим јасно на чему се темељи Хантингтонова теза о сукобу цивилизација. Она се темељи на једној интерпретацији политике Ватикана, и на политичким пројектима хрватског политичког вођства око Туђмана. Оба цитата сведоче о томе да Хантингтон у својој пројекцији сукоба цивилизација није оригиналан. Главне идеје које заступа неаметнуте су му са жаришта сукоба, дакле са простора бивше Југославије захваћеног ратом. Амерички геополитичар је постао продужетак тих идеја (да употребим Маклуанов израз). Јасно је да су ове идеје пласиране да би се Америка привукла на страну Хрвата, као једног католичког народа. Како је то учињено, може да као пример послужи јавно изнета изјава господина Фрање Живковића, католичког свештеника, професора Теолошког факултета у Загребу, који се негде у септембру 2008. јавно хвалио како је он заслужан зато што је „отворио очи“ свом пријатељу Џозефу Бајдену, једном од најутицајнијих америчких сенатора. Куда је то отварање очију Америку одвело, то се накнадно боље види. Америка је стварно направила заокрет: окренула се од својих дојучерашњих стратешких савезника и прешла на страну својих дојучерашњих непријатеља. А пошто се, с правом, тако нешто констатује, треба још само одговорити на питање коме је тај заокрет одговарао.

Зато се треба још једном вратити управо наведеном месту из Деспотовићеве књиге. Аутор првог од два наведена цитата је Смиља Аврамов, чувени професор међународног права из Београда, православна Српкиња рођена у Пакрацу, дакле на тлу данашње Хрватске. Речи прекора које она упућује Ватикану и Римокатоличкој цркви изречене су са разлогом. Православни део српског народа, који је био изложен непримереном геноциду током Другог светског рата, не треба да изгуби сећање на оно што се у недавној прошлости збило. Упркос томе, мислим да овом проблему треба прилазити другачије. Као што мислим да треба имати поштовање према Америци, треба имати поштовање и према Римокатоличкој цркви. А то значи да треба имати у виду

и оно што стоји у основи ових збивања. Као што је и Америка инструментализована да се понаша како не треба, тако је то још раније учињено са центром Римокатоличке цркве, са Ватиканом. Пошто је универзална, ни Римокатоличка црква не може да има непријатељски став према било којем народу, па такав став не може да има ни према Србима. Чим се десило да се њен центар, Ватикан, определи за једну страну, за страну хрватску против Срба, Ватикан је повредио бит цркве којој је на челу. Али он је поткопао и саме амбиције Римокатоличке цркве да бар ублажи разлике између западног и источног хришћанства, са амбицијом да хришћански свет уједини.

Да за такав смер размишљања има основе потврђују и речи другог овде цитираног аутора, Алексиса Труда. Претпостављам да је овај француски историчар и геополитичар по вери римокатолик, као и већина Француза. Припада, дакле, оном народу и земљи којима су наши преци на Калемегдану подигли споменик захвалности. И његова Француска је, на жалост, преко неких својих вођа у току ратних сукоба деведесетих и касније била инструментализована. Посве је јасно шта се десило: и Француска се огрешила о народ који је према њој и француском народу у целини био изразито пријатељски расположен. Упркос томе, неприхватљива ми је оцена да се преко понашања неких инструментализованих Француза гледа негативно и на француски народ и на римокатолике као целину. Треба поћи од чињенице да су се Срби у Првом светском рату братски односили према Французима који су у већини римокатолици. Погледајте још једном на Хантингтонову карту. Цела Латинска Америка, која је у огромној већини римокатоличка, на овој карти не постоји као део Западне цивилизације. Из тог дела света је недавно изабран и поглавар Римокатоличке цркве. А многи припадници римокатоличке цркве живе и у Азији. Како њих третирати?

Верујем да је исправније казати да Хантинтонова концепција више одговара генералским играма, какве је маестрално представио Борислав Пекић у комедији *Генерали или сродство по оружју*, него што се може сматрати вредном основом за решавање једног крупног светског питања као што је постојање

различитих цивилизација и култура. Никако не прихватам да одбацам културу из које сам израстао и у којој постојим, без обзира на концепције геополитичара. Верујем са исти став имају и припадници многих других народа широм планете.

4. ГЕОПОЛИТЧКА ВИЂЕЊА АЛЕКСАНДРА ДУГИНА

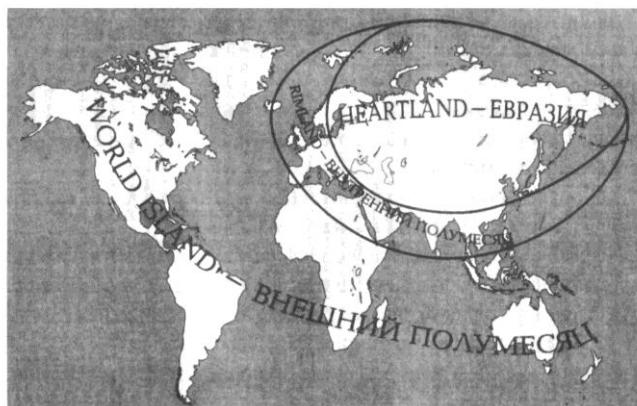
Основи геополитике Александра Дугина у две књиге (Зрењанин, 2004) представљају догађај у историји ове науке. У овим књигама је практично утемељена цела једна нова дисциплина, геополитика, која се бави глобалним међународним односима у политици. Дугин је то учинио прегледно представљајући геополитичке концепције низа аутора: Американаца, Енглеза, Француза, Немаца, Италијана и Руса. На коментару тих концепција изграђивао је и своју.

Концепција Александра Дугина настала је само неколико година после концепције Семјуела Хантингтона. И она се темељи на догађајима који су обележили крај 20. века, међу којима су најзначајнији разбијање Југославије и распад Совјетског савеза. И Дугин је, као и Хантингтон, полазио од чињенице да је свет у којем живимо биполаран, да ће такав и остати и да се за повољнију будућност у таквом свету треба припремити. И по Дугину, као и по америчком геополитичару, треба изградити концепцију која ће убедљиво показати да је моћ, са којом располаже наша страна, већа од моћи наших противника.

Зато је Дугин обратио пажњу превасходно на просторну структуру нашег света. Према географској структури планете Земље, по Дугину се могу изграђивати и две главне светске силе. Једна од њих је копнена моћ (ту је очигледна премоћ Русије) а друга је поморска моћ (ту је очигледна премоћ Америке и њених савезника). За прву моћ употребљавају се изрази телурократија, за другу таласократија, а алтернативно и изрази Heartland и Rimland. Са много смисла за разумевање глобалног простора, Дугин је анализирао предности и недостатке ових позиција. У неким деловима књиге показао је да је обавештен и о борби за ваздушну и информациону превласт над светом. Кључни појам Дуги-

на није цивилизација, као код Хантингтона, већ је то нека наддржавна организација изграђена око руске империје. Кад се прочита његово обимно дело, стиче се несумњиво убеђење да је руска страна у већој предности од оне супротне. Још јачи је утисак да би најбоље и за једну и за другу страну, и за свет у целини, било настојање да се избегне сукоб планетарних размера. У разматрањима Александра Дугина постоји нешто чега код Хантингтона нема. То је идеја Евроазије. Ова идеја се наслања на увид у простор који Русија стварно већ вековима заузима. Русија је и данас европска и азијска земља. Заједно са Украјином и Белорусијом, са којима је многоструко повезана, она заузима више од трећине европског простора. Али Русија, такође заузима и скоро трећину азијског простора. На овој реалности гради се и концепција Евроазије. Ову концепцију су и пре Дугина (како можемо да видимо из његове књиге) истицали ранији геополитичари, који су по пореклу Немци, Французи, Италијани и Руси.

Основни геополитички модел света. Heartland-Евроазија – географска осовина историје. Rimland – приобални простори. World Island (по Макиндеру) – територије које контролише Sea Power, “поморска моћ”.

Појам Евроазије уноси и нову светлост у виђење сукоба на тлу бивше Југославије. Помоћу тог појма могу се и лакше илустровати разлике и сличности Хантингтонове и Дугинове концепције. Дугинова концепција Евроазије на природан начин искључује сукоб по линији дељења цивилизације на религијској основи. Па ипак, она ни ту димензију не игнорише. То се види по томе што његова концепција Евроазије има и своје просторно језгро, а њега чини православна Русија. Око православне Русије на природан начин би се окупиле и друге православне земље, словенских и несловенских народа. Да би, међутим, концепција Евроазије била још више ојачана, она је морала да има у виду и окупљања муслиманских земаља наслоњених на руски простор у Азији. Али је морала да води рачуна и о могућим савезништвима западно од оне линије између Истока и Запада коју је нацртао Хантингтон. Тако главног а могућег савезника Русије у Европи, Дугин види у Немачкој. Савез Русије и Немачке чини и главну осовину Евроазије. По Дугину, идеална земља за прикључивање

том савезу је Бугарска јер су у њој, у прошлости, негована паралелно осећања русофилства и германофилства.

Кад се паралелно размотре Хантингтонова неоатлантистичка и Дугинова евроазијска концепција, испоставља се да постоји и једно крупно геополитичко средиште где се те две концепције сусрећу. То место додира, спорења и сукоба је Немачка. На савезништво са Немцима и Немачком очигледно претендују обе стране. Битну предност добиће страна која уз себе придобије Немачку. Православно оријентисаном Дугину не смета што Немци нису православци. Тако он, фактички, чини значајан корак у смеру не само наднационалног, већ и надрелигијског окупљања.

Постоји, међутим, још једна тачка на коју треба обратити пажњу. То је проблем језичких и културних веза народа у Европи. Ни Хантингтонова ни Дугинова концепција тим везама не придају већу важност. Хантингтон тако чини зато што се махом држи погрешне идеје о цивилизацијама, па су му националне особености од другостепене важности. Изненађује, у том погледу, мањкавост концепције руског геополитичара. Дугину, на пример, у геополитичком смислу практично ништа не значе ни словенски народи ни словенске земље. То су земље у којима се говори језик близак руском, и у којима живи популација која има природне и генетске везе са Русима. Зато он и игнорише славистику, као дисциплину која се бави словенским језицима и народима. Вероватно да он ову моћну и потребну дисциплину види преко њеног несрећног руског деривата, у виду славјанофилства. То је она концепција, развијена међу Русима у 19. веку, која је почивала на ставу да сви Словени треба да се изједначе са Русима (практично да се претопе у Русе). Она је била неприхватљива словенским народима заинтересованим да очувају свој индивидуалитет. Али је била неприхватљива и западно оријентисаним Русима који су имали више разумевања према индивидуалитетима европских народа па и према словенским народима. Свакако да увид у основе дисциплине о Словенима, славистике, не би сметао Дугиновој концепцији евроазијства. Штавише, дао би тој концепцији много поузданију и утемељенију

основу. Али би га обавезао да ове народе сагледа какви јесу, а не како се они, преко наметнутих стереотипа, виде. На основу стереотипа западни словенски народи се обично приказују као махом католички народи. А скоро сви западни словенски народи су, у основи, мултиконфесионални. И нико од њих не одриче се ћирилометодијевског наслеђа које је потекло са југа, из Византије. И међу Пољацима, Чесима и Словацима има и католика, и протестаната и православаца.

Сличности и разлике са Хантингтоновом концепцијом у Дугиновој књизи најбоље се могу видети у делу који је посвећен Југословенима, посебно Србима.

Дугинова концепција и Срби

Хантингтон је Србе, по моделу који се пласира превасходно са хрватске стране, схватио као православце, па их је зато јасно ставио ван западне цивилизације. То је било довољно и да заузме негативан однос према њима. Александар Дугин управо из истих разлога има према Србима сасвим други однос. Предговор српском издању својих *Основа геополитике почиње* овим реченицама: „Ја јако волим Србију. То признање није пука формалност, то је унутрашња дубоко искрена радост помешана са болом и сузама; тако се воли само оно што се истински воли“. Упркос тако израженом ставу не бих могао да кажем да он о Србима и Србији има представу која би одговарала стварном стању. То се најбоље може видети у његовој првој књизи где постоји поглавље које се зове *Геополитика југословенског сукоба*. Ево како гласи уводни одељак под насловом *Симболизам Југославије*:

Општепознато је да Југославија представља ону европску територију из које и око које почињу најозбиљнији и највећи сукоби. Такво је барем било стање ствари у XX веку. Балкан је чвориште у коме се стичу интереси свих главних европских геополитичких блокова и управо зато судбина балканских народа симболизује судбину свих европских народа. Југославија је Европа у минијатури. Међу народима који је насељавају могу се наћи тачни аналози највећих континенталних сила.

Срби на Балкану представљају Православну Русију (= Евроазију), Хрвати и Словенци – Средњу Европу (тј. Немачку, Аустрију, Италију итд). Муслимански Албанци и Босанци – остатке Отоманске Империје, значи Турску па чак и исламски свет у целини. И најзад, Македонци – измешани српско-бугарски етнос који симболише Велику Православну Југославију (засновану на обједињавању Србије и Бугарске) која није успела да се историјски обликује и поред постојања српско-бугарских пројеката почетком века. (391)

У тако јасно представљеном виђењу наше бивше државе много шта недостаје. Недостаје, пре свега, одговор на питање зашто је, упркос тако сукобљених интереса, много крви проливано да се иста та држава створи у Првом светском рату. Недостају и одговори зашто је уз много жртава била обновљена у Другом; најзад и зашто је доживела тако трагични распад при крају 20. века.

И Хантингтон и Дугин су у основи сагласни да је чвориште проблема на Балкану; тачније на тлу бивше Југославије. Они на овом простору виде исте стране у сукобу. То су, пре свега, католички Хрвати и православни Срби. Али на овај сукоб два словенска и балканска народа гледају свако са своје стране. И један и други, међутим, своје виђење сукоба граде на теоријским основама хрватске идеје југословенства. А то значи да су подлегли виђењима и неутемељеним и непринципијелним решењима.

Истим овим проблемом бавим се и сам и то деценијама. Зато и могу да кажем да на овај сукоб треба гледати са друге тачке гледишта. Ова тачка гледишта није створена за ову прилику. Она има основе у Хердеровим идејама. Са ове тачке гледишта, стварности у којој јесмо, приступам као неко ко се вишеструко бави идејама, предвасходно филолошким, дакле највише онима које се тичу тичу језика и нације. Са те тачке гледишта испадају неодрживи и ставови и Хантингтона и Дугина, бар они који се тичу виђења простора бивше Југославије.

1. Неодржива је идеја о томе да је Југославија настала из интереса великих сила, које су се потрудиле да стварајући ову државу реше неке своје тренутне или дугорочне интересе. Пре него што је 1918. прва Југославија створена, постојала је и била је више деценија била на делу идеја о њеном стварању. Једну такву идеју, која је по пореклу хрватска, приказао сам у књизи *Идеје југословенства и српска мисао*. Али сам такође показао и да постоји и српска идеја југословенства. Обе идеје, и српска и хрватска, о судбини Југо-славјана, тј. Јужних Словена, јављају се још тридесетих година 19. века и носе се осамдесетак година, све до 1913. Победила је, тек у току рата, тек у *Нишкој декларацији* (1915), и касније, хрватска идеја југословенства, она на којој је Југославија направљена. Никакву државу Југославију српска идеја није подразумевала. А хрватска идеја југословенства неславно је завршила.

2. Неодржива је такође идеја да су Срби само православни народ. То виђење је рецидив хрватске идеје југословенства, а не стварно стање. И Дугин на ово питање, као и Хантингтон, гледа кроз наочари наметнуте са хрватске стране. По оној српској идеји Срби су мултикофесионалан народ. Иза те идеје стајала је и изворна славистика и највећи српски филолог Вук Карацић, а стајале су и српске националне институције у предјугословенском периоду укључујући и обе српске државе: Србију и Црну Гору.

3. Неодржива је идеја да су два народа, Срби и Хрвати, икад имали заједнички језик. Књижевни језик који су Хрвати почели да прихватају тек од Илирског покрета био је један језик, језик српски. Израз стандардизација ће се тек касније јавити. Али он ће се тицати избора решења у самом књижевном језику. Да је овај један и увек исти језик бивао само преименован, тј. да је само добијао различита имена, то се посебно јасно види данас када су у оптицају бар шест националних имена за исти језик. Виђење овог језика испало би посве другачије ако би се и на ње-

га применили исти стандарди као што се примењују на друге језике.

Нема никаквог спора да је Дугин пријатељски расположен према српском народу и да овом народу жели све најбоље. Такође нема спора да је у српском народу однеговано кроз векове постојано русофилско расположење. Али то не значи да се са руске стране може очекивати само нешто добро по српски народ. Поред добрих намера и са једне и са друге стране, треба водити рачуна и о томе да може да постоји и трећа страна, која може да злоупотреби пријатељство два народа. Управо ова страна може да рачуна са русофилским и србофилским расположењима као са slabим тачкама два народа помоћу којих ће своје циљеве успешније постићи. Да је таква пракса примењивана у прошлости, о томе могу да посведоче неколико примера које наводим.

а. Срби су се све до Првог светског рата опирали хрватској идеји југословенства и држали се своје идеје о развоју и односу словенских народа на Балкану. До прелома је дошло тек кад се на челу државе нашао млади Александар Карађорђевић, русофил и руски ђак. Нешто пре тога је Руска императорска академија широкогрудно отворила врата Ватрославу Јагићу, главном филолошком креатору хрватске идеје југословенства и најважнијем човеку за филолошка питања у Аустро-Угарској империји. Овај шеф Катедре за славистику у Бечу високо се котирао у аустријским државним круговима. Нећете, на пример, никад добро разумети политику Бењамина Калаја у Босни ако не знате и Јагићев удео у тој политици. Јагић је на прелазу из 19. у 20. век био толико велики ауторитет у славистици да му је у Руској империјалној академији било омогућено да ради на главним славистичким пројектима. А поверење у руску страну било је и тада код Срба тако велико да су практично хрватску идеју југословенства могли да прихвате тек кад је њеног главног носиоца, Ватрослава Јагића, у потпуности подржала руска страна, тј. Царска академија наука у Петрограду. Хрватска идеја југословенства, која је као резултат имала стварање прве Југославије, могла се

остварити тек ако се деси Велики рат. Колико знам, најважније информације о поменутим Јагићевим пројектима данас се могу наћи у мојој књизи *Срби и њихов језик* (1997, 2002).

б. Титов партизански покрет постао је јачи од четничког из многих разлога. Међу овим разлозима никако не треба сметнути с ума чињеницу да је вођство овог покрета велики значај придало русофилским осећањима Срба. Присталице овог Покрета борили су се за савез са Русијом, односно да и у обновљеној Југославији буде исто као и код Руса, иако нису баш имали представе о комунистичком режиму који им се припрема.

в. Иста логика примењује се и у посттитовско време. Руководству Републике Српске, на пример, још негде током рата, потурана је идеја да треба да стандардизују екавицу „да би били ближе Србима у Србији“. Самим тиме да своју ијекавицу препусте другима. Једва је та грешка исправљена.

Данас баш противници српских националних интереса, инсталирани међу Србима, заговарају став да су Срби само православци (дакле да треба да одбаце римокатолике и муслимане из свог народног корпуса). У новије време посебно се инсистира на томе да Срби имају само једно национално писмо, ћирилицу. Ова рачуница изведена је у корист тезе Винка Пацела који је још 1861. протурио идеју да је ћирилица српско (национално) писмо, а латиница хрватско. И о томе читалац може наћи документ у мојој књизи *Српска писма*.

г. И у књизи Александра Дугина наседа се, такође, на подметнуту тезу да су Срби неки експоненти Руса на Балкану. По овој тези Руси подржавају Србе зато што су, као и Руси, и они православци и што пишу ћирилицом. Такође се протура теза да Руси помоћу Срба хоће да избију на топла мора. Управо због тога Запад се окреће против Срба, па здушно помаже католичке Хрвате. И у пласирању ових теза игра се на карту русофилских расположења Срба, рачуна се на непромишљено понашање Срба на местима на којима се одлучује.

Мој став о овим питањима је другачији, а верујем и исправнији. По овом ставу Срби треба да остану онакви какви јесу, да поштују свој конкретни идентитет и своју укупну културу. Тако треба да чине и због себе самих али и због стварних, а не умишљених интереса браће Руса. Јесте чињеница да су већина Срба православци и да пишу ћирилицом, и да их то повезује са Русима. Али постоји и део Срба који нису православци, као и део Срба који пишу превасходно латиницом. Ова истина отвара посве другачије перспективе и Русима и Западњацима. Као мултиконфесионалан народ, са два најзначајнија писма европске културе, латиницом и ћирилицом, они чине природну везу Истока и Запада, па и један од најприроднијих основа концепције Евроазије, тачније европоцентричног света. Више ће, и Русима и западним земљама, Срби моћи да послуже као чинилац сусрета и суживота, него као чинилац сукоба. То би требало да опет буде српски програм, различит од оних програма који воде ка сукобима са несагледивим последицама.

5. ГЕОПОЛИТИЧКА РЕШЕЊА СРБИСТИКЕ

У Србији данас има више катедара за историју, факултета за политичке студије и института за политикологију. Било би природно да тако по обиму значајна снага уложи напор да изгради геополитичку концепцију која би осветлила српску прошлост новијег доба: пре свега ону која је настала од рађања идеја југословенства до крвавог распада државе која је настала на тој идеји. На жалост, истраживања у духу таквих пројекција још се нису довољно на видљив начин показала. За сада бар ја видим само неке назнаке да померања има и у том правцу. Обраћам зато пажњу на неке резултате.

Један од резултата у том смеру био је симпозијум у САНУ под насловом *Сусрет или сукоб цивилизација на Балкану* (1997) и истоимени зборник који је уредио Славенко Терзић (1998). Овај историчар је показао склоност и ка адекватнијем виђењу српског народа као мултиетничког и ка већем смислу за сусрете цивилизација и религијских група, а не само за сукобе.

Поштовања су вредни и напори Љубише Деспотовића у књизи *Српска геополитичка парадигма* да истраживањима заснованим на геополитичким концепцијама у свету тумачи и судбину српског народа. На жалост, не бих могао да кажем и да је овај аутор дубље зашао у сферу поимања етничитета преко филологије, где је тај проблем и утемељен, па ни у стварни идентитет српског народа на који указује дисциплина о Србима, србистика. У његовој књизи, ипак, бар има обзирања на основне ставове те дисциплине.

Присталице Покрета за обнову србистике овом проблему прилазе у основи дугачије. О томе може да посведочи и чланак под називом *Филологија и геополитика* Вере Милосављевић који је објављен у зборнику *Дело Петра Милосављевића и србистика* (2002) а затим прештампан у њеној књизи *Чувари имена* (2004).

Корак даље ка конституисању и саме дисциплине у истом смеру учинио је један од српских политиколога, Момчило Суботић. Овај аутор, који је постао један од најзначајнијих људи у Покрету за обнову србистике, настоји да извуче конзеквенце ове филолошке дисциплине на политиколошком плану. Међу његовим књигама посебно бих издвојио две: *Политичка мисао србистике* (2010) и *Идентитет и геополитичка стварност Срба* (2012). У овим књигама се већ изграђује српски допринос на геополитичком плану на темељу ове научне дисциплине о Србима. У складу са овим идејама Суботић је деловао и веома конкретно. За симпозијум о обновљеној Матици српској у Дубровнику приредио је и два зборника под називом *Љетопис Матице српске у Дубровнику* (2010) а затим је приредио и зборник са научног скупа *Срби муслимани* (2012).

Својим активностима у Покрету за обнову србистике, Суботић је стално обраћао пажњу на геополитичке димензије ове дисциплине. Практично, од почетка наше сарадње, од 2007, укључивао је да моја истраживања у области идентитета српског језика и српског народа, чињена из филолошких побуда, имају трајне и дубоке везе са геополитиком. Овај став је Суботић посебно аргументовао чињеницом да се у мојим текстовима, почев

од 1998, стално појављују илустрације у виду дијалектолошких карата. Те карте у суштини илуструју различите геополитичке стратегије. Књига, која је у рукама читалаца, резултат је мог свесног напора да на геополитичке проблеме садашњег света бацим поглед са становишта србистике.

Било би посве природно да снаге у свету које се боре за политичку власт у Србији и над Србима буду заинтересоване за геополитичку димензију научне дисциплине о Србима, србистике. У време постојања Покрета за обнову србистике – а од тога времена има већ 16 година – на кормилу Србије смењивале су се разне политичке опције, политичке оријентације и гарнитуре. Ниједна се од њих није показивала жељу да зна ни за србистику као дисциплину, ни за ставове србистике које, по природи, морају да имају и геополитички карактер. Тако се десило да могућности које ова дисциплина нуди буду потпуно игнорисане. Оне заведе, о којима је напред било речи, а које неко успешно контролише, учиниле су и чине своје.

Показало се да је чвор који се тиче Срба толико замршен да га треба темељно распетљавати. У расплитању овог замршеног чвора често се, на жалост, морамо враћати у прошлост, на почетке и на стварне основе владајућих идеја.

(Из књиге *Филологија и геополитика*. Матица српска у Дубровнику. Београд 2014)

РЕФЕРАТ ПРЕДСЕДНИКА СКУПШТИНЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ У ДУБРОВНИКУ НА СВЕЧАНОЈ СЕДНИЦИ

Матица српска у Дубровнику почела је свој рад свечаном седницом 1. августа 1909. године. Само постојање ове институције омогућено је на основу завештања и новчаног прилога сплитског трговца Константина Вучковића. Оснивачка скупштина одржана је у просторијама Српске православне црквене општине иако је на њој учествовало знатно више Срба римокатоличке вероисповести. Сви подаци о овом догађају, њеном статусу, одјеку у јавности, сарадницима и деловању, па о присуству председника Матице српске из Новог Сада, објављени су у тематском блоку текстова који је приредио Владимир М. Вукмировић а објавио *Зборник Матице српске за књижевност и језик* у броју 17. од 1969. године. Уредник зборника тада је био Младен Лесковац, председник Матице, а један од чланова Уредништва био је и Божидар Ковачек, потоњи председник Матице српске. О Матици српској у Дубровнику објављен је потом и чланчић историчара Косте Н. Милутиновића у *Југословенском књижевном лексикону* (1972). И прво и друго оглашавање о Матици српској у Дубровнику догодило се у време тзв. масовог покрета у Хрватској. То што Матица српска у Дубровнику није ни споменута у књизи *Матица српска* Божидара Ковачека која је објављена 2005. спада у ружан део српске историје који није почео са АВНОЈ-ем ни са маспоком, већ је почео са стварањем Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1918. Матица српска у Дубровнику је престала да ради 1914. и кроз читав југословенски период није деловала.

На питање да ли је таква институција стварно постојала, одговор дају фототипска издања 16 њених књига која су овом приликом изложена. Ниједан медиј у Србији, колико ми је познато, није констатовао ова издања. Није констатовао чак ни да

је Матица српска у Дубровнику обновила свој рад тачно на стогодишњицу њеног оснивања, 1. августа 2009. године и то у згради Скупштине Србије. Вероватно зато што се чин њеног обнављања није десио уз благослов политичких званичника. То што је ова седница одржана у сали Републичке скупштине, значи само да је искоришћено право Одбора за Србе ван Србије да и он може да користи једну од сала за свој рад. Тада је у свечаном делу овог скупа певала Светлана Стевић, а неколико аматера рецитовали су исте песме Џива Гундулића, Петра Прерадовића и Бранка Радичевића које ће се чути и на овој свечаној седници.

Ову свечану седницу обновљене Матице српске у Дубровнику практично је организовао исти Организациони одбор, састављен од присталица Порета за обнову србистике и Владе Републике Српске Крајине у прогонству, који је организовао и мађународни научни скуп „Српско питање и србистика“ (Новосадски скуп, 2007), обнову Матице српске у Дубровнику (2009), симпозијум о овој Матици (2010), али и симпозијум о Србима муслиманске вероисповести (2012). Данашња свечана седница Матице српске у Дубровнику сведочи да постоји континуитет у напорима да се обнови и српска филолошка традиција и српски филолошки програм из предјугословенског периода.

Да би смисао овог данашњег скупа подухвата био што видљивији, Организациони одбор потрудио се да се свечана седница обновљене Матице српске у Дубровнику одржи баш у овој сали. Јер, баш у овој сали, пре равно 60. година, 8, 9. и 10 децембра 1954, десио се један крупан историјски догађај: овде је био постигнут Новосадски договор о заједничком књижевном језику и правопису Срба и Хрвата. Номинални организатори овог скупа били су Матица српска и Матица хрватска. Али скуп није одржан у згради Матице српске, како се мисли, и како је технички било могуће да се деси, већ је био одржан баш у овој згради и тачно на овом месту. Разлоге зашто је тако било није тешко схватити. У овој згради је, у читавом периоду Титове Југославије, било седиште Покрајинског комитета Комунистичке партије, односно Савеза комуниста, а једно време и седиште Покрајинског одбора Социјалистичког савеза Војводине.

Политички контекст у којем је одржан Новосадски договор већ је довољно осветљен. Са доласком комуниста на власт у тадашњој држави уведен је посебан режим. А какав је био, о томе говори недавно објављени податак да је у Србији на крају и непосредно после Другог светског рата без суђења физички ликвидирано 56.000 грађана. У годинама сукоба са Информбироом ликвидирани су и многи комунисти и партизански борци који су извели револуцију. Њих је победничка Титова власт слала да државају казну на Голом отоку и у друге затворе. Тешко је било онима који су се тој оријентацији нашли на путу.

Засада се далеко мање зна и истражује о филолошком контексту у којем је одржан Новосадски договор. Прве значајне промене у овој сфери десиле су се баш у Матици српској, и то 1945. Тада је читава руководећа гарнитура ове институције замењена новим људима. То су били они који ће припремити и Новосадски договор и едицију *Српска књижевност у сто књига*, и који ће чинити и друге потезе што су оставили трајне последице на српску националну традицију, српску филологију и образовни систем. Пет година после завршетка рата, 1950, основан је у Загребу Југославенски лексикографски завод на челу са Мирославом Крлежом. Овај чувени писац и предратни пројугословенски левичар своју реторику није битно мењао. Али је учинио нешто о чему ће, бар јавност у Србији, тек много година касније сазнати. Крлежа је за свог заменика у Лексикографском заводу поставио Мату Ујевића, уредника *Хрватске енциклопедије* у време Независне Државе Хрватске а са њим је довео и његову екипу. Да овај чин није био без последица можемо да видимо ако упоредимо ове податке. У Српској академији наука и уметности био је 1947. основан Институт за српски језик. Овај институт је наставио са прикупљањем грађе за *Речник српског књижевног и народног језика*, на којем се почело радити од 1893, на иницијативу Стојана Новаковића. После равно 60 година, 1953, овом Академијином Речнику промењено је име у *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. Ова промена назива десила се годину дана пре Новосадског договора. Договор је имао само да потврди судбину српског језика која је већ унапред била

решена. Редакцији Летописа Матице српске остављено је да већ одређену политику спроведе и легализује. Она је од септембра 1953. до краја 1954. године, из броја у број часописа, објављивала *Анкету о српскохрватском језику и правопису* поводом које је после одржан скуп познат као Новосадски договор.

Природу онога што се у овој згради пре 60 година десило најлакше ћемо схвати ако се подстимо једног детаља из хумористичке књиге Бранка Ћопића *Доживљаји Николетине Бурсаћа*. На једном месту у овој књизи описује се сцена у којој Николетина (да парафразирамо) каже својој матери: Мајко, од данас нема бога! Како сине? Рекао друг комесар! Борци партизанског покрета имали су пуно поверење у своје комесаре, поготово у главног комесара, оног који је проглашен за највећег сина југословенских народа и народности. Зато је главни комесар и задобио апсолутну моћ, па је преко својих следбеника, односно продужетака, могао да ради шта хоће.

Зборник којим обележавамо 60. годишњицу од Новосадског договора доноси документе који показују да се језик којим се говорило у Србији називао српски језик. Са овим језиком се на Новосадском договору десило нешто слично ономе из сцене Николетине Бурсаћа и његове матере. Српски језик, како га је Матица од свог оснивања називала и како је називан у Србији и Црној Гори и после Другог светског рата, тада је морао да промени име и да се убудуће зове српскохрватски/хрватскосрпски језик. Овом променом исти језик морао је да промени и титулара. Поред Срба, сувласници истог језика званично су постали и Хрвати. Невидљиви комесар је, преко својих продужетака, тако обавио велики посао на штету једног народа, а на корист другог. Последице промене ове власничке структуре показаће се већ после 13 година, у тексту *Декларација о називу и положају хрватског књижевног језика*. У овом документу се 18 хрватских институција одрекло се Новосадског договора и отворено изразио претензије на „свој део“ језика. То је онај део који је већ био имплициран у самом Договору, а још више и јасније у правописима који су на основу њега настали и објављени 1960: *Правопису српскохрватскога језика* који је ћирилицом и екавски обја-

вљен у Матици српској и *Pravopisu hrvatskosrpskoga jezika* који је ијекавски и латиницом објављен у Матици хрватској. На шта је оних 18 институција хрватских институција у својој *Декларацији* претендовало лако ћемо схватити ако обратимо пажњу на одговор Јулија Бенеша у Летописовој анкети. Бенеш је био против договора. Његов став је био: да се о језичком заједништву не треба договарати, већ да треба пустити Србе да и даље пишу својим екавским и својом ћирилицом. Овакав став подразумевао је да је ијекавски писан латиницом хрватски део заједничког језика, односно хрватски језик. Показало се да су то и биле намере стварних организатора Новосадског договора. Али њима је био потребан перформанс, то јест јавно одиграна представа, у којој би истакнути научници и књижевници, уиме двеју националних институција, легализовали став да Срби и Хрвати имају исти језик. Перформанс је, међутим, стварним организаторима био потребан и да се, истовремено, истакну разлике у имену језика и његовој правописној употреби, које ће омогућити будућу поделу. Поред две варијанте правописа истог језика, ове разлике је било потребно обележити и националним именима. Тек после Новосадског договора неки истакнути лингвисти почели су јавно да говоре и пишу о двема варијантама истог језика: источној и западној, српској и хрватској, екавској и ијекавској. У тој интерпретацији Вуково јужно наречје српског језика, постало је западно наречје хрваткосрпског језика, идентично са хрватским језичним изразом о којем се говорило у оној *Декларацији* из 1967. Године 1971, дакле 17 година после Договора, њега се одрекла и супотписник Матица хрватска. Сада се у Хрватској српски књижевни јужног наречја (како је источнохерцеговачке говоре звао Вук Караџић) назива хрватским, а под српским језиком се сматра оно што је написано ћирилицом. Ову стратегију хрватска страна настоји, помоћу својих продужетака, да наметне и мимо граница државе Хрватске, посебно у Србији. Један од главних задатака Другог конгреса српских интелектуалаца, који је у Београду одржан 1994, био је да наметне екавску стандардизацију српског језика. А један од главних задатака Друштва „Ћирилица“ које је основано у Новом Саду прве годи-

не новог миленијума, јесте да прогласи ћирилицу за српско писмо а латиницу за хрватско.

С болом се мора признати да су у легализацији ставова Новосадског договора увучене и главне српске националне институције: Матица српска и Српска академија наука и уметности, али и многе истакнуте јавне личности. Више се не може ни скривати да су последице овог подухвата биле катастрофалне. Српски језик, којем је на Новосадском договору промењено име, добио је после разбијања Југославије још неколико титулара. Лингвисти тврде да је то лингвистички један језик, али међу лингвистима има доста оних који кажу да тај исти језик у политичком смислу представља више језика. У оквирима новоуспостављених државних граница, а на подручјима српске језичке заједнице, исти језик се данас негде се назива српски, негде хрватски, негде бошњачки, негде босански, негде црногорски, негде буњевачки, а негде и српскохрватски. Кад га говоре припадници једне вероисповести онда је то један језик, кад га говоре припадници друге вероисповести онда је други језик. Осим по критеријуму вероисповести, име језика се одређује и државним границама. За такву праксу не зна никаква нормална лингвистика, а не зна ни нормална политика европских држава. А кад помињемо европске државе, јасно је у ком смеру треба видети разрешење српске језичке ситуације. Треба поћи од става, да и Срби, у језичкој политици, треба да се ускладе са правилима и критеријима који важе свуда у Европи.

Такво решење које се нуди није неко ново. Оно већ постоји у српској филолошкој традицији, која се одржавала све до Новосадског договора. О свом односу према властитој традицији српска страна је најмање обавезна да полаже рачуна хрватској страни, оној која се Новосадског договора одрекла пре 43, оносно пре 47. година. Српски филолози, којима је стало до науке, традиције и истине, после разбијања Југославије, обавили су све неопходне послове, да се да се српска филолошка традиција обнови на својим европским темељима. Најјаснија решења у том смеру дата су у оснивачким документима Покрета за обнову србистике (1997), у *Слову о српском језику* (1998) и у *Закључцима*

Новосадског скупа (2007). Било је природно да ове идеје о повратку српској филолошкој традицији добију пуну друштвену подршку и верификацију надлежних институција државе Србије.

Показало се, међутим, да до неопходне обнове ипак споро долази. А долази споро и тешко јер на српској филолошкој сцени постоји и једна друга оријентација, она која је инсталирана у Титовој Југославији и која уз разна прилагођавања, баштини политичке основе Новосадског договора. Сада се у Србији српски језик не третира више као српскохрватски. Али се третира и као српски, и као хрватски и као бошњачки. Другим речима прихвата се у стварности постојање некаквог бехаес језика, како се наш језик зове у Хашком трибуналу. У оквиру ове оријентације, надлежне институције Републике Србије данас су забављене репертоаром имена, од којих су нека имена пожељна, а нека непожељна. Тврди се, на пример, да може да се употребљава израз бошњачки, не може босански, може буњевачки, не може црногорски. Таква надмудривања само појачавају трагичан положај у којој је популација српског језика била доведена највише неодговорним понашањем филолога. Али и неодговорним понашањем других чинилаца, пре свега у медијима, државној управи и у политичком животу.

Политичке власти у Србији, које се смењују последњих четврт века, не сналазе се у филолошкој сфери. Стечене предрасуде и фризирани прикази ситуације у овој области наводе их да се и даље ослањају на српске националне институције које су и саме погубиле конце у овој области. Српска јавност и не сумња да су баш српске националне институције и властитој и српској традицији окренуле леђа, а да се њихове владајуће структуре и боре превасхоно за личне и групне интересе.

Зборник *О идентитету српског језика*, планиран да се промовише баш на месту где је био пре 60 година обављен Новосадски договор, требало би да учини да се и људи из политичке и научне сфере обавесте о историјским чињеницама. Али и да се тргну из летаргије и уозбиље. Верујемо да ће објављени материјал послужити да се схвати шта је Новосадски договор био и чему је послужио.

Закључци Новосадског скупа, које такође зборник доноси, имају функцију да покажу да српска ситуација у овој области није безизлазна; да постоје решења која нас везују са српском, славистичком и европском филолошком традицијом. Ови *Закључци* донети су на крају дводневног Међународног научног скупа „Српско питање и србистика“ у згради Гимназије „Јован Јовановић Змај“ 24. новембра 2007. године. У дворишту ове школе постоје споменици Доситеју Обрадовићу, Вуку Караџићу, Георгију Магарашевићу и Павелу Јозефу Шафарику. Сва четворица уграђени су у славистичку и српску филолошку традицију. Ове личности део су традиције и Матице српске према којој ова институција треба да се односи одговорно.

Да је Матица српска поштовала своју традицију, Покрет за обнову србистике не би ни био потребан. То се може показати и на примеру обележавања стопедесете годишњице преласка седишта Матице српске из Пеште у Нови Сад која је ове године била обележена свечаношћу у Српском народном позоришту. Овај значајан догађај у српској култури десио се уз кључну улогу у том чину два значајна човека: Светозара Милетића и Платона Атанацковића. Светозар Милетић, чији споменик чини једно од главних обележја града, био је тада градоначеник Новог Сада. Да је овај првак српског народа био следбеник идеја Вука Караџића може се уверити свако ко прочита његов познати текст *Срби и Хрвати*, који је прештампан у другом зборнику Новосадског скупа заједно са другим документима. У књижици Вука Караџића *Писма Платону Атанацковићу*, објављеној 1845, садржани су готово дословно ставови садржани у бечком *Књижевном договору*. А када је будимски владика Платон постао новосадски владика, било је природно да се Матица врати у град где је била зачета идеја о покретању Летописа, због чијег је издавања она и била основана. Испред садашње зграде Матице српске налази се биста и владике Платона. А једна од најзначајнијих новосадских зграда данас се зове Платонеум. Четири године пре него што је Матица дошла у Нови Сад, дакле 1860, Епархија новосадска је објавила *Српску писменицу* београдског песника и државника Јована Илијћа, са вуковским правописом. То се десило када је ву-

ковски правопис још био забрањен у Србији. За ту граматику је посебно важно што представља два писма српског језика: *Писмо Срба источне цркве* (данашњу ћирилицу) и *Писмо Срба западне цркве* (данашњу латиницу). Све ово што казујем документовано је и представљено и објашњено у књигама и зборницима присталица Покрета за обнову србистике. Они који хоће да уваже ту традицију неговану и у Новом Саду, у Матици српској и у Српској православној цркви за тако нешто имаће довољно разлога и аргумената.

Данашња свечана седница обновљене Матице српске у Дубровнику приређена је да подсети да за српски народ, и за српску филологију, постоје и боља решења од оних која су нам била наметнута у титовском приоду а која су и сада на делу. Она исто тако треба да подсети да српски народ треба да престане да буде објект туђих пројекција и да, опет, постане субјект своје судбине, да чува свој стварни идентитет, идентитет свог језика и њиховности и своје име.

(Из књиге *Историја и филологија*. Матица српска у Дубровнику, Београд 2014)

ПОЛИТИЧКОМ ПРИСИЛОМ ПО СРПСКОМ ИДЕНТИТЕТУ

Интервју Биљане Живковић са Петром Милосављевићем

Проф. др Петар Милосављевић о значају Новосадског договора, о путевима и странпутицама српске националне филологије

Све указује на то да је Новосадски договор био у функцији будућег расцепа и да је то био присиљан политички чин са вешто смишљеном замком за нарушавање идентитета српског језика – каже др Петар Милосављевић

После 60 година од Новосадског договора у Српској Атини, одржан је (6. децембра) скуп наших научника, филолога, филозофа, полтиколога, писаца на којем је дат својеврстан одговор на погубан значај Договора, за српску националну филологију. Новосадски договор, чуло се на научном скупу „О идентитету српског језика”, био је политичке природе, а никако лингвистичке, нити је научно утемељен. Символике има у чињеници да је скуп српских филолога одржан на истом месту, где је потписан Договор, у згради Покрајинског комитета СК. Овим значајним скупом обележена је и пета годишњица обнављања Матице српске у Дубровнику, али и 20 година деловања Покрета за обнову србисике, чији је иницијатор проф.др Петар Милосављевић. У бившој згради ПК, излагали су др Милош Ковачевић, Радмило Маројевић, Момчило Суботић, проф. др Андреј Стојановић, др Петар Миловасљевић, др Душко Певуља... Била је то прилика да се још једном подсетимо година комунистичког једноумља, када је партија одређивала како ће се наш језик звати. Српски је постао преко ноћи српско-хрватски, и

од тада је почело урушавање нашег идентитета, писма, наше културе, историје, а сада је српска филологија (суочена са интелектуалном амбивалентношћу), доведена у безизлазан положај, са гледишта очувања и афирмације српског језика и писма, утемељених на Вуковим принципима.

Српски језик је Новосадским договором 1954. године добио друго име српско- хрватски. Исти језик се у Уставу Србије од 1947, у школама и у јавној употреби називао – српски језик. На Новосадском договору језику је промењен идентитет. Од тада, па све до разбијања Југославије, носио је обавезујући назив: српскохрватски језик, односно хрваткосрпски. Овај догађај утицао је погубно на каснију судбину Југославије и на судбину српског народа. Југославија је почетком деведесетих година била растурена, а српски народ је из ње изашао распарчан. Чине се покушаји да се распарча и оно што се не да распарчати: српски језик. Не само у региону већ и у самој Србији он се и назива и третира различито као: српски, хрватски, бошњачки, босански, црногорски, буњевачки, српскохрватски. Ни мање народа ни више језика. У име привидног јединства Новосадски договор је отварао пут за расцеп, пре свега политички и територијални. Хрватске институције су се Договора убрзо одрекле а српске националне институције, САНУ, Матица српска и универзитети нису. Прелазе преко неодрживог стања, као да питање идентитета српског језика не постоји. Језик зове како ко хоће. Ипак, не понашају се тако баш сви српски научници, филолози и јавни радници. Присталице Покрета за обнову србистике, тада заједно са Владом Републике Српске Крајине у прогонству, организовале су у Новом Саду 2007. међународни научни скуп под називом „Српско питање и србистика“. Са овог скупа, на којем је било шездесетак учесника, објављена су три зборника радова на 1144 стране. Закључци донети на Скупу, утемељени на српској и европској филолошкој традицији, поништавају, обезвређују Новосадски договор. Међутим, српске националне институције, државне власти, јавни сервис и медији оглушили

су се о овај догађај – каже др Петар Милосављевић, дугогодишњи професор Новосадског универзитета, један од организатора Новосадског скупа (2007) али и научног скупа и Свечане седнице о петогодишњици обновљене Матице српске у Дубровнику, која је недавно одржана у Новом Саду.

Када би сте, у језичком смислу, поредили времена пре и после Новосадског договора, шта бисте рекли?

Пошао сам у основну школу 1944. У првом разреду смо учили ћирилицу, а већ у другом и латиницу. Први предмет у нашим школским сведочанствима звао се Српски језик. Тек у последњем разреду гимназије (1956-7) у школском сведочанству овај предмет је записан као Српскохрватски језик. То је била последица Новосадског договора. Био сам већ новинар и јавни радник, када су се 1960. појавила два правописа: *Правопис српскохрватског језика*, штампан екавски и ћирилицом у издању Матице српске у Новом Саду и *Pravopis hrvatskosrpskoga jezika*, штампан ијекавски и латиницом у издању Матице хрватске у Загребу. Професори на Филозофском факултету у Новом Саду говорили су нам да је наш језик један и јединствен са две варијанте: источном и западном, екавском и ијекавском, српском и хрватском. Текст Новосадског договора није помињао варијанте, нити их је географски и национално одређивао. Али је ипак сугерирао ставове да је ијекавица хрватска а екавица српска, да је латиница хрватска а ћирилица српска. Када је 1967. објављена *Декларација* у којој се 18. хрватских институција одрекло Новосадског договора и практично се затражило да оно што је већ легализовано као хрватски језични израз кодификује као посебан, хрватски, језик. Био сам већ члан Редакције Летописа када је Матица српска 1970. објавила да ће се Договора придржавати. Матица хрватска, међутим, објавила је Изјаву (1971) којом се одриче Новосадског договора и почиње самостално да води своју језичку политику. Како су се после одвијали српскохрватски односи познато је. Није, међутим,

познато да су такви односи већ били утемељени у Новосадском договору.

Оно што се десило на Новосадском договору лако ћемо представити ако обратимо пажњу на два филолошка и национална програма из предјугословенског периода: на српски филолошки програм и на хрватски филолошки програм који се изграђује почев од Илирског покрета. Српски филолошки програм оличавају ставови Вука Караџића, али и Матице српске, Српске краљевске академије и образовног система у предјугословенском периоду. Ти ставови су јасни: српски језик је исто што и штокавско наречје које обухвата екавске, ијекавске и икавске говоре (источно, јужно и западно наречје српског језика). Срби су мултиконфесионалан народ или Вуковим језиком речено: грчке, турске и римске вере; српски језик се служи ћирилицом (Срби источне цркве) и латиницом (Срби западне цркве).

Хрватски филолошки програм оличавају ставови Људевита Гаја, Јосипа Јураја Штросмајера, Винка Пацела, Ватрослава Јагића, Ивана Броза и других. По њима, Срби и Хрвати имају заједнички језик који чине штокавско, чакавско и кајкавско наречје. Наопака и ненаучна поставка о томе да су штокавски, кајкавски и чакавски један језик послужила је да се пласира најпре идеја да су Хрвати и Срби народ једног језика, а да се деле по верским критеријима, па су сви католици Хрвати и Срби су само православци. Таква подела је историјски нетачна, а принципијелно неодржива. Али је послужила за превођење Срба римокатолика у Хрвате. Такође без основа, наметана је и теза да све што је написано ћирилицом треба сматрати српским а све што не написано латиницом хрватским језиком. Овакве ставове сугерира и текст Новосадског договора. Договором је оснажена још једна теза хрватског филолошког програма: да се поделом српског (штокавског) језика на варијанте ијекавица убудуће прогласи хрватским делом језика, а екавица српским делом, односно, да се и на тој основи језик поцепа на два језика. Такви

ставови су имплиците легализовани у објављеним правописима из 1960. године.

Указујете, такође, на дијалектолошке карте.

Који и чији филолошки програм је остварен на Новосадском договору, оном из Покрајинског комитета Савеза комуниста, најбоље се може видети из двеју дијалектолошких карата. Прва од њих је Дијалектолошка карта штокавског наречја (аутор је Павле Ивић, а објавио Југославенски лексикографски завод у Загребу (1988), а друга је Карта хрватског језика са додатком српског Томе Матасића објављена у Минхену 1984. (Податке о овим картама дао сам у студији први пут објављеној у часопису Србистика/Serbica (2/1998).

Зборник *О идентитету српског језика* који смо др Момчило Суботић и ја припремили састављен је од вредних докумената. Доноси све одговоре на Анкету Летописа Матица српске о српскохрватском језику и правопису који су објављивани из броја у број часописа од септембра 1953. до децембра 1954. године. Доноси и цео јануарски број Летописа из 1955. који је посвећен Новосадском договору. Али доноси и поменуте декларације, изјаве и друге документе који сведоче о току догађаја и последично, о статусу српског језика пре и после Новосадског договора. Све указује на то да је Новосадски договор био у функцији будућег расцепа и да је то био присиљан политички чин са вешто смишљеном замком за нарушавање идентитета српског језика. На 488 страна зборника, даје се основни материјал за упознавање са проблемом. Желео бих да вредна књига стигне до свих средина наше бивше домовине и до славистичких центара у свету. После овог чина у научној јавности моћиће да се гради другачија слика о идентитету језика који и сада, као и пре Договора, зовемо српски језик а који се данас другачије поима. А мораће да се гради и другачија представа о узроцима и почецима разбијања Југославије. Трећи члан екипе која је зборник издала, Момчило Буха, употребио је менаџерске

способности да се промоција зборника успешно обави у сали у којој је Новосадски договор постигнут тачно пре 60 година.

Зашто мислите да је Новосадски договор био присиљан политички чин?

Договор се није збио у једној научној институцији, већ у се збио у седишту политичке партије која је водила земљу. У условима у којима је припреман и донет, после Голог Отока, овај документ се може тумачити као присиљан политички акт. Филолози, књижевници и научне институције само су послужили као инструменти политике која је припремала пут за расцеп. Последице овог политичког акта погодиле су целу популацију истог језика, али и целу државу. Практично, цео свет је имао или ће тек имати, неке последице од овог акта. Ако за овај језик примените исте критерије који важе за све друге европске језике, добићете јасне одговоре на питање његовог идентитета. Српским језиком може да говори и пише свако ко то жели, без обзира на своје национално опредељење, али нико нема право да му нарушава идентитет и мења име. То је основни став србистике и сваке принципијелне филологије.

Догађају од 6. децембра није присуствовао нико из редакције Летописа Матице српске, часописа који је пре 60 година својом Анкетом дао увод у Новосадски договор. А није присуствовао нико ни из руководства Матице!?

После преврата 1945. на чело Матице српске је дошла екипа, по вољи нове власти. Главни учинци те екипе јесу Новосадски договор (1954) и едиција *Српска књижевност у сто књига* чије прво издање се појавило од 1958. до 1966. године. У тој едицији није било дубровачких писаца, а српска народна књижевност проглашена је за српскохрватску. Садашња екипа у Матици не осврће се на грешке учињене у титовском периоду. Она и декларативно наставља оријентацију ове институције из друге половине 20. века. Не би се, ипак, могло рећи да се цела

Матица прави глува и слепа. Матица српска је институција дугог трајања, и ја сам већ део њене историје. Десет година, 1969-1979. био сам члан редакције Летописа, 70-тих година председник жирија за Бранкову награду и главни уредник едиције *Прва књига* (1979-80). Од 1978. стални сам члан Матице српске. Већ двадесетак година, од разбијања Југославије, залажем се за обнову српске филолошке традиције, посебно оне из предјугословенског периода. А то значи и традиције Матице српске. Истичем да је на моју иницијативу у Приштини промовисан Покрет за обнову србистике (1997) а у Београду обновљен рад Матице српске у Дубровнику (2009). Обе иницијативе проистичу из програма обнове српске филолошке традиције. Али и традиције славистичке и европске која је током југословенског периода била напуштена. Због тога су Срби испали из система филолошких наука и у Европи стекли најнеповољнији третман.

Матица српска у Дубровнику је, и поред отежавајућих околности, обновљена!

То је једина од многобројних матица у словенском свету које су основане по угледу на Матицу српску, а коју челници Матице српске већ деценијама више не помињу када се другима диче. Оснивање Матице српске у Дубровнику био је својевремено велики догађај у српском и словенском свету. Свечаној седници којом је њен рад започео присуствовао је и председник Матице српске из Новог Сада Антоније Хаџић.

На недавном скупу у бившој згради Покрајинског комитета, у ходнику испред сале, била су четири стола. На једном су били изложени бројеви и зборници часописа Србистика/Serbica; на другом фототипска издања свих 16 књига Матице српске у Дубровнику од 1909. до 1914. године када је она угашена; на трећем су била изложна издања обновљене Матице српске у Дубровнику укључујући и два зборника радова са симпозијума одржаног 2010. и са симпозијума Срби муслиманске

вероисповести (2012). На четвртом су биле изложене књиге присутних аутора присталица Покрета за обнову србистике. О овој пригодној изложби све битно забележено је мојој књизи Историја и филологија у тексту Концепт свечане седнице Матице српске у Дубровнику.

Било је договорено да телевизијске куће на свој начин забележе изложбу књига и цео ток догађаја. Медији, ни овога пута пута нису били коректни. Али зато су доста простора посветили једном другом, *ad hoc* организованом Округлом столу у Новом Саду, дајући му значај који он није ни могао, нити је требало да има. Чини се да је он организован да би се замаглио догађај од 6. децембра о којем говорим.

Скуп је имао форму свечане седнице обновљене Матице српске у Дубровнику, а централна тема био је Новосадски договор?

То је тачно. Ако је Матица српска у Новом Саду прећутала овај неславни јубилеј, 60. годишњицу Новосадског договора, обновљена Матица српска у Дубровнику обавила је овај задатак од научног и националног интереса. Скуп је имао два главна повода, међусобно повезана: обележавање 60. година од Новосадског договора и представљање зборника *О идентитету српског језика* који је објавила Матица српска у Дубровнику. Скупом је обележено и више других датума вредних помена: 200. година од ступања на сцену Вука Караџића; 150. година од његовог упокојења; такође и 150. годишњица од пресељења Матице српске из Пеште у Нови Сад; 100 година од Првог светског рата, 60 година Новосадског договора; 5 година од обнављања рада Матице српске у Дубровнику. Као и низу скупова које од 2007. организује Покрет за обнову србистике и овом скупу су председавали др Радмило Маројевић, др Момчило Суботић и др Милош Ковачевић.

Како оцењујете значај овог скупа, којег су медији покушали да маргинализују, иако су учествовали најбољи српски лингвисти?

Показано је и овога пута да се српска филолошка традиција може обновити, мада ка тој обнови и властитој обнови не стреме и главне српске националне институције, САНУ и Матица српска. Такође је показано да Србија не иде добрим путем ако неће да институционализује научну дисциплину о Србима, чије је име србистика. Она се не понаша као друге европске државе и други европски народи. Главни учинак несумњиво је објављивање зборника *О идентитету српског језика*. Њиме је де-легитимизовано преименовање српског језика и учињен још један важан корак ка томе да се питање идентитета српског језика решава у складу са српском и европском традицијом. Могу да кажем да је круна догађаја било представљање пвог обимног зборника са документима о припреми, садржају и последицама Новосадског договора, објављен у научном часопису Србистика/Serbica..

На Скупу је учествовало 50 филолога, књижевника, преводилаца, историчара и јавних радника. Одржан је у истој сали у којој је пре равно 60 година био постигнут Новосадски договор. То је зграда бившег ПКСК, а сада седиште Социјалистичке партије Србије у Војводини. Жеља организатора је била да подсети на прилике и услове у којима је Новосадски договор постигнут.

О догађају о којем не треба да се зна!

Свечана седница почела је химном Боже правде и песмом *Тебе појем* Стевана Мокрањца које је певао хор Гимназије „Јован Јовановић Змај“. Песме: *О лијена, о драга о слатка слободо* Ивана Гундулића, *Роду о језику* Петра Прерадовића и *Коло* Бранка Радичевића говорили су глумци Српског народног

позоришта Миодраг Петровић, Гордана Димић Ђурђевић и Жељка Јелић. У музичком делу певала је Светлана Стевић. Радни део благословио је протојереј-ставрофор Миливој Мијатов у име владике бачког г. Иринеја. Председник Скупштине Матице српске у Дубровнику др Милосављевић обратио се скупу српских лингвиста. О зборнику *О идентитету српског језика* говорили су др Радмило Маројевић и др Милош Ковачевић. Зборник *Светлопис Слободана Костића* представила је др Слађана Алексић. Књигу др Душка Певуље *Обнова србистике* представила је Биљана Живковић. Читањем приказа Салиха Селимовића представљена је књига *Србистика и србисти* Биљане Живковић. О књизи *Историја и филологија* Петра Милосављевића, коју је објавила Матица српска у Дубровнику, говорио је др Момчило Суботић.

(Овај интервју нису прихватила да објаве нека гласила у Србији. Објављен је у часопису *Људи говоре* у Канади - уредник Радомир Батуран. Чаопис има штампано и електронско издање)

ПРЕУМЉЕЊЕ И ОТПОРИ

СРПСКИ ФИЛОЛОЛОЗИ И РАЗБИЈАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Кад је почело разбијање Југославије почетком 90. година 20. века било је међу српским филолозима и оних који примећивали да тај чин има филолошку основу. Почели су да схватају да је то што се управо догађало природна последица грешке која је учињена још приликом стварања заједничке државе. Теоријски излаз из наметнуте ситуације који су они предлагали био је јасан и конзистентан: Срби треба да напусте смер још важеће сербо-кroatистике и да се врате својој српској филологији из предјугословенских времена, тј. да обнове србистику.

Филолози који су тако размишљали до ових ставова долазили су независно један од других. Заједничко им је, међутим, било сазнање да наука о Србима мора да има полазиште у ставовима Вука Караџића и српској филолошкој традицији из предјугословенског периода. Примећивали су, такође, и да Вукови ставови нису неки његови особени ставови, већ ставови европске филологије примењени на српску ситуацију. Јер је сам Вук до својих ставова дошао укључивши се у европске и славистичке токове. Српски филолози, који су овако размишљали, после извесног броја година, међусобно су се почели повезивати. Тако је настао и Покрет за обнову србистике (у Приштини 1997) и до појаве часописа *Србистика/Serbica* 1998.

Да је овакав однос према обнови српске филолошке традиције била значајна историјска појава, посебно сведочи књига бањалучког професора др Душка Певуље *Обнова србистике* (2013, два издања). Ова обимна књига (410 страница) могла би се схватити и као хрестоматија у којој су, преко изабраних текстова, представљени доприноси само тројице представника овог Покрета: Петра Милосављевића, Радмила Маројевића и Милоша Ковачевића. Али она се може истовремено доживети и као значајна студија, скоро као дисертација, о активностима и резултатима на обнављању србистике. Књига истовремено представља

и историју важнијих догађаја у овом процесу. У њој су приказани најзначајнији научни скупови и посебне публикације, као и посебни резултати обновитеља научне дисциплине о Србима.

Са становишта науке и са становишта интереса српског народа није постојао ни један разлог да се ове активности игноришу. Па ипак, ни скоро после четврт века постојања ових активности није се десило да се научна дисциплина о Србима институционализује. Тако су Срби ускраћени да имају оно што имају сви други европски народи, да имају научну дисциплину о себи. Остали су зато ван система европских филологија. У Србији се чак ова оријентација толико систематски игнорише као да уопште не постоји. Јер кад не би била игнорисана, кад би се приказивала макар као једна од основних оријентација у српској филологији, постојала би и могућност избора. Неке снаге су се очигледно потрудиле да је склоне са видног поља да би се уопште на њу могло рачунати. Упркос тој чињеници, не може се рећи да је и сама идеја о обнови србистике одбачена: она није претрпела никакав теоријски пораз; само је стављена само завеса преко ње, учињено је да се за њу не зна, односно да не знају они који би требло за њу да знају. Свака интелектуална и политичка снага која буде озбиљно радила на обнови српског народа, мораће и ту идеју да има у виду. Спадам међу оне који се труде да се ова идеја одржи у животу. А то значи да спадам међу оне који настоје да Срби, поред државног, морају да имају и национални програм.

Одговор на питање зашто се србистка не институционализује у Србији и другде, зато не треба видети у мањкавости саме идеје. Одговор треба видети у смишљеним отпорима да се ова идеја оживотвори у пракси. Зато у овој књизи прештампавам текст *Питање свих питања* из књиге *Историја и филологија*.

ПИТАЊЕ СВИХ ПИТАЊА

Питање свих питања – које је упућено Србима на репрезентативним местима у народу и држави - сасвим је једноставно. Оно гласи: да ли треба да се институционализује научна дисциплина о Србима, србистика? Прваци српског народа, српске националне институције, избегавају да дају јасан одговор на то питање. Другим речима, понашају се као да такво питање и не постоји.

Треба и њих разумети. Они су у овом тренутку заокупљени другим питањима. Главни страх актуелног председника Владе Србије, господина Александра Вучића, јесте: како да избегнемо „грчки сценарио“. Зато он у први план истиче слоган: економија, економија, економија!

Није спорна намера Владе да Србија треба да избегне економску ситуацију у коју је била упала Грчка. Али та намера не поништава оно питање свих питања које се тиче Срба. Грци ће као народ опстати и ако њихова економија пропадне, чак и ако пропадне грчка држава. Јер Грци имају главне адуте да би као народ опстали. Имају грчки језик и грчку књижевност, имају и неспорну националну филологију, хеленистику. Имају, дакле, све што имају други народи у Европи. А сваки народ у Европи има свој језик, своју књижевност, и има научну дисциплину о себи. Те дисциплине се зову: англистика, германистика, еспањолистика, романистика, русистика, бугаристика, словакистика, русинистика, хунгарологија, албанологија.

Срби, у овом тренутку, немају институционализовану научну дисциплину о себи. Зато и немају јасне научне одговоре о питањима која се тичу њиховог идентитета. Немају неспоран одговор на питање ко су све Срби, који је њихов језик и која је њихова књижевност. Управо зато су и угрожени као народ. Угрожени су не само споља (као што се то дешава другим народима), већ су угрожени изнутра. А не би морали да буду угрожени и са

те стране, уколико би се људи на челним местима у српском народу и српској држави понашали одговорно.

Срби имају националне институције, рецимо, Матицу српску и Српску академију наука, али се баш оне према овом питању не понашају како би се од њих могло очекивати. Зато је је нужно да се отвори и питање њиховог кредибилитета.

Питање кредибилитета

Израз кредибилитет потиче из пословног света. Значи: онај коме се може веровати, достојан поверења. Чиниоци из пословне сфере, изложени многим ризицима, проверавају историју пословања фирми са којима желе да сарађују; другим речима, проверавају њихов кредибилитет. Такве провере сматрају се нормалним видом савременог пословања; неком врстом гаранције за успешну сарадњу.

Из истог става проистиче и пракса да се проверава и кредибилитет људи који се бирају на важна места. Отуда треба сматрати и природим настојање да се обраћа пажња и на кредибилитет српских националних институција, нарочито после крупних историјских ломова, какви су били стварање и разбијање Југославије. Јер поменуте институције више од других непосредно или посредно одређују судбину српског народа. На жалост, провера кредибилитета ових институција показује да нешто са њима није све у реду.

Најпре да усмеримо пажњу ка најважнијој српској институцији, Академији. Српска краљевска академија (основана под тим именом 1886) међу својим најзначајнијим пословима засновала је 1893. као свој главни пројект *Речник српског књижевног и народног језика*. Под тим именом, на овом пројекту се радило равно шездесет година (1893-1953). Онда је Академијин *Речник* добио нови назив, под којим и данас излази: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. Промена назива језика десила се у комунистичко време, годину дана пре Новосадског договора 1954. на којем је српски језик такође преименован у српскохрватски/хрваткосрпски. Ни са другим дешавањима у

овој институцији нешто није у реду. Институт за српски језик у Српској академији наука, који је основан 1947, убрзо после Новосадског договора, 1955, променио назив у Институт за српскохрватски језик. Од Милошевићевог времена опет се зове Институт за српски језик. И после свих промена овај Институт за српски језик припрема *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. Промене у називима језика и институција сведоче о важним променама које су се десиле у Академији. Очигледно је да до ових промена није долазило из научних разлога, већ преваходно из политичких. Практично исте гарнитуре водиле су и Српску краљевску академију, и Српску академију наука и уметности, и кроз грађански, и кроз комунистички период, и кроз постјугословенско време. Нешто је труло у Држави Данској, рекао би Шекспир.

Што се кредибилитета тиче, још више разлога има да се постави питање поверења у Матицу српску. Она је и била главни организатор Новосадског договора на којем је српски језик преименован у српскохрватски/хрваткосрпски. Матица српска је под својим именом опстала, али сада онај српски језик од пре Новосадског договора има више имена: српски, хрватски, бошњачки, босански, црногорски, буњевачки. То је знак пуне дезагрегације и српског језика, али и српске културе, такође и српског народа.

Исто тако драстичне промене у Матици дешавале су се и у односу према интегритету српске књижевности. Те промене ћемо најбоље уочити ако обратимо пажњу на едиције Матице српске које су представљале српску књижевност као целину.

У едицији *Српска књижевност у сто књига* коју су припремиле Матица српска и Српска књижевна задруга (главни уредник је Живан Милисавац), нема ниједног дубровачког писца. Чак је и народна књижевност у тој едицији приказивана као српскохрватска. Имплицитан одговор који је преко те едиције дат сасвим је јасан: Срби немају права да дубровачку књижевност сматрају делом српске књижевности. А народну књижевност на језику који је преименован у српскохрватски /хрватско-српски Срби имају имају право да сматрају својом колико и Хр-

вати, други титулари истог језика. Оба издања те едиције (прво је изашло 1958-1966) појавила су се у Титово време, па се тиме може објаснити и зашто је тако поступљено.

Сасвим други одговор на исто питање даје едиција *Десет векова српске књижевности* у сто педесет књига која управо излази у Матици (главни уредник је Миро Вуксановић). У новој Матициној едицији су присутни и дубровачки писци а у њој се објављују и књиге из народне књижевности. За те књиге не каже се да спадају и у хрватску књижевност. Оваква структура едиције већ је у складу са српском филолошком традицијом.

И на питање: да ли је постојала Матица српска у Дубровнику? постоје такође два одговора.

Један одговор дао је имплицитно председник Матице српске проф. др Божидар Ковачек у књизи *Матица српска* (коју је Матица издала 2005). Тамо се помињу све матице у словенском свету које су основане по угледу на Матицу српску, њих десетак: Матица чешка, Матица илирска, Матица лужичкосрпска, Матица моравска, Матица далматинска, Матица хрватска, Матица словачка, Матица словеначка, Матица пољска. Али се не помиње Матица српска у Дубровнику. Пошто Божидар Ковачек у Матици српској није био само један од њених чланова, већ деценијама члан њеног Управног одбора, а од 1999. до смрти 2007. и њен председник, не може да се каже да је говорио само у своје име; говорио је и у име институције. Преко речи тадашњег председника Матице српске констатовано је да таква институција, као што је Матица српска у Дубровнику нити је постојала нити постоји.

А да постоји и други одговор на исто питање сведочи *Зборник Матице српске за књижевност и језик* (1969/17). У том броју објављен је тематски блок поводом 60-годишњице оснивања Матице српске у Дубровнику (који је приредио Владимир М. Вукмировић). На корицама тога Зборника исписана су имена чланова уредништва. Главни његов уредник био је Младен Лесковац, а један од чланова уредништва био је и Божидар Ковачек. У *Југословенском књижевном лексикону* (издање Матице српске 1972) постоји чланчић о Матици српској у Дубровнику

историчара Косте Н. Милутиновића. А да је ова институција заиста постојала, и да је било резултата њеног рада док 1914. није била забрањена, показало се после обнове Матице српске у Дубровнику на стогодишњицу њеног оснивања (2009). После обнове фототипски је објављено свих 16 књига које је Матице српске у Дубровнику издала у периоду рада (1909-1914). Све ове књиге показане су на симпозијуму о овој институцији који је одржан у Земуну 2010. године.

Кад обратимо пажњу на историју Академијиног *Речника* од 1893. до 2013, нећемо моћи да закључимо да ова институција држи до своје традиције. Тај главни Академијин пројект тицао се језика који се 60 година звао *српски језик*, а после тога је исти језик преименован у *српскохрватски*. Под тим именом изашло је до сада 18 томова, а најављује се још толико. Још мање ћемо моћи да закључимо да у овом погледу има реда у Матици српској. Она је после Новосадског договора издала шест томова под именом *Речник српскохрватског језика* а недавно је издала обиман једнотомни речник под именом *Речник српског језика* (2007). Не можемо да кажемо да је са српском филологијом све у реду кад једна српска национална институција (Матица српска) издаје речник под именом *Речник српског језика*, а друга, САНУ, издаје речник под именом *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*.

Две оријентације у српској филологији

Не говорим први пут критички о кредибилитету Матице и Академије. Тачно пре 20 година, на Другом конгресу српских интелектуалаца, који је одржан у Београду 1994, имао сам спремно саопштење (реферат) који се звао *Националне институције – најслабија тачка српског народа*. И Матица и Академија представљене су у тексту као прве међу овим најслабијим тачкама. Ова критика била је усмерена ка томе да се учини што треба да ове слабе тачке постану јаке тачке српског народа.

Изречене оцене о Матици и Академији проверавао сам и касније. И о једној и другој институцији објавио сам и посебне

студије (у књигама *Идеје југословенства и српска мисао* и *Српско питање и србистика*, 2007). Из увида у историју српске филологије и проистекла је иницијатива да се обнови српска филолошка традиција. Тако је у Приштини 1997. и настао Покрет за обнову србистике. Дobar део историје овог Покрета и његових резултата показан је у књизи др Душка Певуље *Обнова србистике* (Бања Лука, 2013, два издања). Од појаве Покрета за обнову србистике на српској филолошкој сцени постоје две јасно испрофилисане оријентације. Једна је она која је доминантна у Матици и Академији, а друга је она која је доминантна међу присталицама Покрета за обнову србистике. Те две оријентације имају и своје стратегије. Стратегија и Академије и Матице је да забашуре промене у оријентацији које су се у њима десиле у југословенском, а посебно Титовом периоду. Њихова је порука: све је са српском филолошком традицијом у реду. Треба је само наставити. Порука је присталица Покрета за обнову србистике: да је била у реду српска филолошка традиција у пред-југословенском периоду. Али да треба одбацити ону традицију која је настала у периоду постојања југословенске државе, а посебно ону која је негована у Титовој Југославији.

Од опредељења за једну или другу оријентацију зависиће будућност српског народа. Зато није свеједно која ће од ових стратегија добити подршку у Србији, у Републици Српској и шире у српској језичкој заједници.

Проблем пороте

Један од најважнијих логичара новијих времена, Карл Попер, у знаменитој књизи *Логика научних истраживања*, обратио је пажњу на улогу пороте као институционализованом облику судске праксе. Функција је пороте да саслуша обе стране у спору, па тек да онда донесе пресуду. Знамо из искуства како порота може и да омане. Али знамо и да над поротом постоји порота, па и да се грешке могу поправљати.

А да је држава Србија, преко владајуће гарнитуре, доведе на у ситуацију да игра улогу пороте, можемо да покажемо на

примеру свечаности која је приређена 12. марта 2014. у Матици српској поводом њеног објављивања другог тома *Српске енциклопедије*: На овом скупу говорио је председник Републике Србије Томислав Николић и говорили су председник Матице српске Драган Станић и академик Предраг Пипер.

Треба имати пуно разумевање за лепе речи које је овим поводом изрекао председник Републике Србије. Ове речи сигурно су изазване надом да, на основу учињеног, управо у Матици српској треба видети право место за лексикографску институцију која је Србима потребна.

Добронамерни човек на месту председника Републике Србије на овој свечаности изнео је о Матици и овакве оцене:

Матица српска је преживела и надживела многе темељне промене друштвених и политичких система, измене државне границе и типова државне организације, смене интелектуалних и духовних тенденција и погледа на свет, а опстала је, пре свега, као драгоцен споменик српске културе и науке, на чему јој је српски народ дубоко захвалан. (ЛМС јун 2014: 853-854).

Било би добро да је тако како је Председник Србије рекао. На жалост, његове речи не слажу се лако проверљивим чињеницама да су у Матици још 1945. на власт дошли „напредни“, који су затим у Покрајинском комитету постигли Новосадски договор и објавили едицију *Српска књижевност у сто књига* и тиме одступила од властитој традиције. Матица српска, на жалост, могла би се истаћи и као пример институције која је у периоду друге Југославије, Титове, служила антисрпским интересима. Не треба јачи доказ за ту тврдњу од Новосадског договора. Данас можемо да кажемо да би свака српска енциклопедија требало да буде енциклопедија *serbica*, организовани скуп знања које може да донесе научна дисциплина о Србима, србистика. На жалост, ова реч још није ни ушла у појмовник садашње Матице српске. Челни човек српског народа очигледно је криво обавештен о стварном стању.

На жалост, Матица српска се извештила у организовању перформанси који треба да покажу да је безгрешна, или да је „без флеке“, како је у њеној згради речено кад је најстарију српску културну институцију посетио Слободан Милошевић. Познато је да и над поротом постоји порота и да над судом постоји суд. Цитирам Његоша: „Покољења дјела суде...“

Нормална филологија за нормалну државу

Запазио сам најаву садашњег премијера Владе Србије господина Александра Вучића, да ће екипа којој је он на челу од Србије настојати да направи нормалну државу. Колико сам могао да схватим, он под тим нормална држава он има у виду економску, правну, пословну сферу. Има у виду и модернизовање образовног система. Не видим никакав наговештај да би се израз нормална држава могао односити и на филолошку сферу. Упркос томе верујем да израз нормална држава ни ту сферу не треба да заобиђе. Присталице Покрета за обнову србистике боре се да се и у филолошкој области од Србије направи нормална држава. Дакле држава која ће имати нормалан однос према националној филологији о Србима, дакле, србистичи. Управо онакав однос какав према својим националним филологијама већ имају други европски народи.

Србија се у неким областима већ вратила својој традицији из предјугословнског периода. Вратила се својој химни, грбу и застави. Али тако нешто још није учинила и у области филологије. Да би и то постигла, остаје јој обавеза да напусти хрватску идеју југословенства и сербокроатистику, са свим својим рецидивима, и да се врати србистичи, што значи и српској идеји југословенства.

Ево предлога за неколико практичних корака које би, у догледно време, требало учинити.

1. *Катедре за србистику*. – На свим филолошким факултетима у земљи треба формирати катедре за србистику. Тај подухват би се могао остварити трансформацијом катедара за српски језик и катедара за српску књижевност у катедре за србисти-

ку. Тиме би и се и несређена српска филологија, која се бави српским темама, вратила у систем европских националних филологија.– Овај подухват треба да учини Влада Србије преко Министарства за обрзовање и науку.

2. *Институт за србистику*. – Већ од настанка Покрета за обнову србистике разговара се о потреби оснивања Института за србистику. Међу првим потезима које би овај Институт требало да обави јесте реализација *Издавачког пројекта „Србистика“*. Овим мојим пројектом је предвиђено да се објави пет серија довољно познатих дела из прошлости: а) сви релевантни речници српског језика, б) све релевантне граматике српског језика, в) сви релеванни правописни списи српског језика, г) све релеванте историје српске књижевности и д) *Антологија српске поезије* у осам књига. (Пројекти су објављени у мојим књигама *Систем српске књижевности* и *Српски филолошки програм*). – Институт за србистику могао би да се бави и проблемима славистике.

3. Добродошао би био научни скуп под евентуалним насловом *Повратак србистике у научни и образовни систем Србије*.- Скуп би могао да се одржи у Пролом Бањи и Грачаници. Разуме се да би и друга места могла ба буду погодна за разговор о овој теми.

4. Научни скуп *Српска идеја југословенства*.- Одржавање овог скупа требало би везати за неколико главних актера те идеје и места у којима су рођени. То су прваци Матице српске Теодор Павловић (рођен у Новом Милошеву, у Банату) Јован Суботић (рођен у Добринцима у Срему) и Надежда Петровић (рођена у Чачку).

Научни скуп посвећен овој идеји могао би да се одржи у Матици српској или у Галерији „Надежда Петровић“ у Чачку. Било би добро да овај скуп пропрати и реплика изложби југословенских уметника (бугарских, српских, хрватских и словеначких) које је Надежда Петровић организовала (1904-1912) или савремених уметника балканских словенских народа. (Изложба би могла да се одржи у Београду, Чачку и Новом Саду).

СУШТИНА СРПСКЕ ДРАМЕ

Интервју Биљане Живковић са Петром Милосављевићем

Срби су у 20 веку прошли много горе него иједан други европски народ. Зашто нам се то дешава?

Суштина српске драме јесте у односу према националном програму. Кад је дошло до разбијања Југославије (1991-2) била је проширена теза да сви други народи у тој земљи имају свој национални програм, а Срби га немају. Мој одговор на то питање био је садржан у тексту *Српски национални програм и верско питање* који је објављен у августу 1994. у *Хришћанској мисли*. У тексту сам подсетио на ставове Вука Караџића о српском језику, српском народу, српској књижевности. Тиме сам практично показао да су Срби национални програм имали и да га опет могу обновити. Јер би се тако поново вратили у систем у којем су у предјугословенском периоду имали сасвим одређено место. Важно је нагласити и да је овај текст објављен у угледном гласилу Српске православне цркве још док је рат трајао. Ни од једног од ових ставова касније нисам одступио; само сам их разрађивао и тумачио. Најкраће речено: српска трагедија почива у напуштању, негацији или изигравању тих ставова. Та пракса се морала платити скупом ценом. Прва моја књига која је објављена у обновљеној Матици српској у Дубровнику (суиздавач „Мирослав“) била је *Обнова српског националног програма* (2010).

Плаћа ли се због тога скупа цена и данас?

Може се чак рећи: тек данас. Вук је, на пример, сматрао да Срба има три закона: православаца, римокатолика и муслимана. И да су то они који говоре једним језиком, српским. Данас

људи на високим државним функцијама заступају став да су Срби само православци а прихватају и мноштво разних националних назива за језик који је Вук називао српским. Ако кажемо да је Вук примењивао општеевропске ставове на Србе, јасно је да се у Србији о кључном питању данас не спроводе европски стандарди, него неки други. За овакав однос према стандардима не можемо да окривљујемо друге. Ако Бога нема, све је дозвољено, говорио је Достојевски. Исто то можемо да кажемо и другачије: ако Логоса нема, све је могуће. Логоса очигледно нема у понашању српских првака према једном од главних стубова српског народа. А кад се тако чини, и могуће је да нам се дешава то што се дешава.

Најмање сам желео да се бавим политиком. Али као филолог, нисам могао да заобиђем ту сферу. Јер се идеје из националног програма који су ми, као стручњаку, познате морају остварити у пракси. А то значи морају имати политичке рефлексе.

У складу са својим схватањима, направио сам овакав гест. Кад је било обелодањено (2001) да председник СР Југославије Војислав Коштуница иде у Ватикан, позвао сам једну колегиницу са Правног факултета у Новом Саду, која Коштуницу познаје, а била је и члан његове странке, да га замоли да нађе начина да пред папом изговори само ове две речи: *Срби католици*. Немам сазнања да су те кључне речи тада биле изговорене у Ватикану. Упркос томе, не сматрам да је таква прилика заувек пропуштена, нити да се уопште може пропустити. Она може само да буде одложена. А боље је, ипак, да се питање Срба католика што пре отвори. А то значи да се отвори кључно питање српског националног програма.

Зашто је било важно да се у Ватикану изговоре баш те речи?

Зато што се на њима прелама оно главно питање, које се тиче Срба. А то је питање њихове филолошке традиције, односа према Вуку Караџићу, односа према српском националном про-

граму, односа према хрватској идеји југословенства, односа према будућности популације која говори језиком којим и ми говоримо а осећамо се Србима. И других питања које се темеље на том основном.

Нажалост, отварање тог питања се на све начине избегава. Из једних разлога га избегава српска страна, а из посве других избегава га хрватска. Официјелна српска страна не покреће то питање зато што не зна шта оно стварно значи, а хрватска га, изгледа, избегава баш зато што то зна веома добро. Ипак то питање виси у ваздуху. Подсећа на атмосферу из народне песме: „Ту кнезови нису ради кавзи. Ал је рада сиротиња раја...” Отварање овог питања се не може у бескрај одлагати.

Шта је у том питању толико важно да се према њему треба тако односити?

Разглашено је веровање да је однос Срба и Хрвата кључно питање овог дела света, практично целог Балкана. А кључно у том питању јесте однос према популацији коју означавамо изразом Срби католици.

Око тога питања су се већ ломила копља. Поготово је то било у годинама пре стварања Југославије. Била је прилика да се оно опет отвори 17. априла 2015. када је председник Србије Томислав Николић пошао у Ватикан на позив папе Фрање. Али до ове посете није дошло из посве техничких разлога. Негде изнад Црне Горе и Јадранског мора дошло је до неког квара на авиону. Захваљујући присебности пилота избегнута је катастрофа, па се авион вратио у Београд. Са председником Николићем путовали су и његови саветници: Оливер Антић, Станислава Пак и Јасмина Марић.

Заинтересовани за техничку страну овог удеса, тражили су одговор на питање: шта је био стварни узрок квара у авиону? Посве је у сенку пала политичка страна ове посете. Политички аналитичари, они са телевизије, спекулисали су само о могућим темама разговора председника Србије и поглавара Римокатолич-

ке цркве. Помињани су односи две државе; однос према Косову, Јасеновац, могуће везе Ватикана преко Србије са патријархом Руске православне цркве Кирилом, и још неке теме. Нико није спомињао да би једна од могућих тема разговора била: Срби римокатоличке вероисповести.

А да је то још увек табу тема у Србији, било је то видљиво посредно и у емисији *Око-магазин* посвећеној Иви Андрићу која је приказана исте вечери. Разговор је водио Горислав Папић, а у разговору су учествовали Тихомир Брајовић, Мухарем Баздуљ и Владимир Кеџмановић. Ни они ниједном нису споменули онај израз. Иако обраћање пажње на Андрића само по себи отвара то питање. Једини српски нобеловац, Иво Андрић, био је римокатолик, а место амбасадора у Ватикану било је једно од првих места у његовој дипломатској служби у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, како се прва Југославија звала до 1929. године. Краљевски двор, у којем се сада налази Председништво Србије има адресу Андрићев венац бр. шест. Налази се у непосредној близу зграде у којој је велики писац становао. А између ове зграде и Андрићевог стана налази се споменик писцу.

Није тајна да се Андрић изјашњавао као Србин. Ипак....

У емисији о Андрићу било је говора о много чему што се тиче овог писца. Саговорници Горислава Папића показали су да знају много детаља из Андрићеве биографије. Показали су и да тачно знају и како се Андрић национално изјашњавао. Телевизијском сликом показано је и како се он 1912. приликом уписивања на Мудрословни факултет у Загребу, изјаснио као Хrvat, а исто тако, сликом је показано и како се 1952. изјаснио као Србин. Уз много довијања саговорници су објашњавали и како је дошло до тог преобрата. Помињана је Андрићева приврженост идеји југословенства, његова дипломатска служба, склоност ка заштити прогоњених. Наглашавано је и да је Андрић био везан за српску традицију, а у тој традицији посебно за Вука Караџића. Па ипак је истакнут став да је он од „етничког Хрвата“ (употребљаван је баш тај израз) постао Србин по осећању и опреде-

љењу. Ни у овој емисији није употребљена она кључна реч *Срби католици*, односно *Срби римокатоличке вероисповести*.

Такво понашање не може се сматрати случајним. Оно је последица једног начина мишљења о овој теми које се још увек поштује. А тај начин мишљења није од јуче. Он је почео да се намеће већ после стварања Југославије када је српски национални програм замењен хрватским националним програмом, када је српска идеја југословенства потиснута од хрватске идеје југословенства, а србистика доминантну улогу препустила сербократистици.

Мој је утисак да младим људима, које је окупила емисија *Око-магазин*, није недостајала добра воља да говоре истинито. Па ипак им је нешто крупно недостајало. Недостајала им је дубља упућеност у проблем и Иве Андрића, и Срба и Хрвата, упућеност у идеје југословенства и у много шта друго што овај комплекс проблема запрема. Непомињање оних кључних речи може да буде и кључ за разумевање српског несналажења у новијим историским збивањима. Ако би се само оне изговориле, и смер размишљања би се морао променити.

Тврдите да би се променио само због две речи!

Те две речи довољно су тешке да подсећају на другачију концепцију у којој баш оне имају пуну функцију. А о чему се ради, лакше ће бити објаснити, ако се позовемо на једног од кључних филозофа науке нашег времена, Томаса Куна, и на његову већ општеприхваћену тезу да се и у науци, као и у животу, разуме се и у политичким доктринама, мисли у парадигмама. Управо непомињање оне две речи у емисији *Око-магазин* показује да су саговорници мислили и говорили по једној парадигми, а могли су о истој материји мислити и говорити по другој парадигми. Кратко речено, мислили су и говорили по хрватској парадигми, а могли су и мислити и говорити по српској парадигми.

По парадигми хрватске идеје југословенства, Срби и Хрвати су један народ, јер говоре једним језиком, али се ипак могу схватити и као два народа, зато што их треба делити по вери и

писму: па су католици и они који пишу латиницом Хрвати, а Срби су православци и они који пишу ћирилицом. По тој парадигми Андрић је био етнички Хрват. Да Хрватима треба сматрати католике који говоре заједничким језиком Срба и Хрвата, био је и став Првог хрватског католичког конгреса, који је у Загребу одржан 1900. године. Посве је природно да је Андрић такав став могао да прихвати у раној младости, поготово у Загребу. Био је католик, од родитеља католика, па је и себе могао да види у истом колу са популацијом исте вероисповести.

По српској парадигми, међутим, и Срби су, као и други европски народи, мултиконфесионалан народ; Срби су по језику штокавци, а њихов језик има три основна дијалекта: екавски, ијекавски, икавски. Срби пишу и ћирилицом (православци) и латиницом (католици). По тој парадигми је Андрић очигледно био Србин католик. Ако телевизијски саговорици не узимају озбиљно ставове Вука Караџића и европске филологије о овом питању, то не значи да за њих није знао и Иво Андрић. Јер су се управо ови ставови тицали њега самога. Ако Андрић по Штросмајеру и Јагићу не би могао да буде и католик и Србин, могао је то да буде по Вуку Караџићу. И не само по њему. „Мени моја католичка вера не брани да будем Србин“, то је био став вође Срба католика у Дубровнику дум Ивана Стојановића (1829-1900). „Башка вера, башка народност“, и то су речи овог чувеног католичког свештеника из Дубровника. А што се Андрића тиче, проблем његовог идентитета је лако схватљив: ако се у питању националног опредељења могао неадекватно одредити као младић, сигурно је да већ такве грешке не би могао да прави као човек у зрелим годинама. Андрић је нарочито у време око Другог светског рата бивао у ситуацијама да се и другачије одређује него што се одређивао. Целим животом је потврђивао да је бесмислено од њега правити конвертита. Он је своје високо место у свом народу заслужио и делом и понашањем. На свечаности поводом примања Нобелове награде са грамофона је емитован Марш на Дрину.

Помињање Дум Ивана Стојановића буди подсећање на историју старог Дубровника. Колико је Срба католика било у овом граду?

Најкраће речено: Срби католици били су већина становника тадашњег Дубровника. О томе се можете уверити ако се упустите у истраживања података, рецимо пописа становништва из времена Аустрије и Аустро-Угарске. Те су се чињенице могле знати и пре Првог, па и после Другог светског рата. Чак су се могле знати још педесетих година 20. века кад сам ја почео да студирам (предавао ми је млади доцент Мирослав Пантић). Али већ од едиције *Српска књижевност у сто књига*, дакле од 60-тих, то је постајала табу тема. Да је некад постојала Матица српска у Дубровнику, то у новије време већ нису знали ни стручњаци за српску књижевност. Уместо да се позивам на архивске чињенице, верујем да ће о самом проблему највише рећи једна анегдота, коју у целини преписујем из књиге успомена Милана Шевић *О нашим људима великим и малим* (2011, прво издање 1928).

Филолошки Срби

Под утицајем Милетићева рада и рада Српске омладине почела се најачко развијати српска мисао и међу католицима у Далмацији, а нарочито у Дубровнику. Многи су неутрално „нашки“ почели замењивати „српским“ и отворено се признавати Србима. Нарочито су професори пристајали уз тај покрет.

Австријској влади не би то било мило и она нареди намеснику Стевану Јовановићу, генералу, да покрет сузбија.

Јовановић дође у Дубровник, призва Лука Зора и затражи изјашњење о новом политичком управљању.

„Ми се не одређујемо политиком него науком“, рече му Зоре.

„Како науком?“, запита намесник.

„Филологијом.“

„Али ви терате политичку пропаганду, ви хоћете све да србизирате“ рече му намесник оштро.

„Пардон, екселенцијо“, на то ће Зоре. „Ми смо Срби јер нас је томе наука научила, нарочито Миклошићева, професора бечкога университета. Ми нисмо политички Срби, ми смо филолошки Срби“. (206)

Питањем језичког и националног идентита бави се филологија. А ова наука, ако хоће да буде наука, мора да се држи неких ставова. Ако постане слушкиња политике, престаје да буде наука.

У случају Иве Андрића помињан је израз парадигма.

Употребљаван је тај израз ради бољег сналажења међу појавама. Као што треба уважавати национално осећање и опредељење сваког појединца, тако треба уважавати и парадигматске ставове који се овога питања тичу. Случај Иве Андрића, показује да се дошло дотле да се игнорише цела једна етничка популција, популација Срба католика. Она је у Титовом периоду избрисана из појмовника. Ту популацију више нисте смели да региструјете. А то је већ нешто што се сукобљава са правилима европске цивилизације. Примењују се двојни стандарди. А кад се тако нешто деси, нису на удару само Срби; на удару је Европа.

Не треба се много чудити што су саговорници у емисији о Андрићу онако говорили, или што су политички аналитичари председников пут у Ватикан онако коментарисали. Они су производ једног система мишљења који је негован у југословенском периоду, а који није напуштен ни у постјугословенском. За пример узимам једног чувеног српског политичара који се хвали како је на Факултету политичких наука полагао испите са десеткама. Он је прошао кроз један образовни систем који је битно утицао и на његов начин мишљења. А да тај систем мишљења има лоше последице, видимо по ситуацији у којој се Срби и Србија налазе.

Као што је Југославија (1918-1992) израсла на хрватској идеји југословенства, тако је и поглед на верско питање био изграђиван на истој парадигми. Под влашћу хрватске парадигме у

југословенском периоду одвијао се процес тотализације њених ставова. У складу са смером те тотализације и ставови највећег српског филолога да Срба има три вере третирали су као неки његови ексклузивни ставови који немају много везе са стварношћу. Ова тотализација је толико одмакла да се ни за једног од највећих Срба свих времена, римокатолика Иву Андрића, није могло рећи да је био Србин католичке вере. Могло се само до миле воље говорити да се определио да буде Србин. А дошло се и дотле и да је и за другог српског великана, Мехмеда Мешу Селимовића, постављано питање: како је могуће да буде Србин, кад је муслиман?

Како се на ово питање гледа у Европи?

Одговор који можемо добити, недвосмислен је: готово сви европски народи, поготово у Средњој Европи, јесу мултиконфесионални. Такви су, рецимо: Мађари, Чеси, Словаци, Пољаци, Румуни, Шиптари. Ни не дај Боже да се у овим народима мешају вера и нација. У Европи се на овај проблем гледа исто онако како је Вук гледао, или како је гледао дум Иван Стојановић. Башка вера, башка народност. У односу на такву праксу, изузетак чини простор бивше Југославије. А то је последица наметања хрватске парадигме југословенства на овом подручју. Шта смо од те примене добили, то је популација српског језика а трију вера добро искусила. Кад би се и у европским земљама гледало по хрватској парадигми, настао би русвај какав је и настао при крају друге Југославије кад је тотализација ове парадигме била довршена. Обратимо пажњу, рецимо, на Немце, најбројнији европски народ. Немаца има три вере. Ако би се делили по вери, опет би имали верске ратове као у 16. и 17. веку. А слично би било и са другим европским народима.

Не треба заборавити чињеницу да је Вук Караџић био у свему следбеник европских филолошких идеја, један од најзначајнијих следбеника Хердера. По тим идејама националне заједнице су, у основи језичко-етничке, а не религијске. По тој парадигми једна национална заједница може да има више религиј-

ских заједница. Показало се да на тој основи функционишу успешно сви европски народи. Али, тако није могла да функционише и вишеверска језичко-етничка заједница у бившој Југославији јер јој је наметан неевропски модел.

Нажалост, популација која се на овом терену још увек осећа Србима није много свесна да је била објект једног лошег модела, односно парадигме.

Не треба крити. У нашем народу превладава став да се Ватикан традиционално непријатељски односи према Србима./

Тај став не треба ни скривати, али не треба скривати ни чињеницу да је и такав став последица наметања хрватске парадигме по којој нема и не може да буде Срба католика. На основу ове парадигме негован је и код Срба негативан однос и према Западној Европи и према Ватикану, али и непријатељски однос Европе и Ватикана према Србима. Верујем да би за саме Србе боље било да се према овом питању односе са више мере и одговорности.

Добро је, зато, подсетити се једног примера који на овај проблем баца другачије светло. Проблем Срба католика био је отворен на самом почетку 20. века. Главну улогу у отварању тог проблема играо је кнез Никола Петровић Његош, господар Црне Горе, један од најзначајнијих српских државника из прошлости. Јер је у његовој држави столовао Примас српски у Бару, на челу Барске надбискупије.

Може ли се тај случај доводити у везу са садашњим српским проблемима?

И може и мора. Подсећање на овај случај помоћи ће нам да боље схватимо садашње проблеме у које смо се заглибили. Проблем Срба католика је такав да се не може решавати мимо Ватикана. А ако се у тај проблем уђе, ако се озбиљно проучи и схвати, схватиће се и то да његово решавање не зависи само од других, већ зависи и од самих Срба, односно од људи који се на-

лазе на најодговорнијим местима у Републици Србији или у Републици Српској.

Председнику Николићу, у тренутку кад се спрема за посету папи, свакако би добро дошла информација о томе како се према Ватикану и Србима католицима однео кнез Никола.

Исцрпну причу о његовој дипломатској акцији читалац може наћи у књизи Љубомира Дурковића Јакшића *Србија и Ватикан (1804-1914)* која се појавила у издању Српске православне цркве (1990). Јакшић, који потиче из херцеговачког племена Дробњаци у данашњој Црној Гори, био је један од најбољих стручњака за библиотекарство и књигу међу српским зналцима. Своју каријеру почео је као стипендиста Пољске православне цркве. Постао је познати полониста, али и врстан познавалац и православног и католичког света. Прича на коју подсећам изнета је у поменутој књизи, у њеном осмом одељку, у којем се највише говори о Примасу српском, односно о Примасу Србије. (Главни део овог одељка прештампан је у другом зборнику *Српско питање и србистика* са истоименог међународног научног скупа (Нови Сад 2007) и у другом зборнику *Љетопис Матице српске у Дубровнику* (Београд 2010).

Повод да се кнез Никола Петровић упусти у крупну дипломатску акцију био је преименовање Илирског завода св. Јеронима у Ватикану у Хрватски завод светог Јеронима до којег је дошло 1901. Кнез Никола и његова околина схватили су далекосежни значај тога преименовања. Оно се није тицало само замене једне речи другом речи, већ нечега много крупнијег. Из Јакшићевог текста сазнајемо да је овај Завод био основан још у 13. веку под именом Словенски завод св. Јеронима, а да је у 15. веку добио назив Илирски завод. Израз илирски односио се на Јужне Словене са подручја римске провинције Илирика, а то значи и на Словенце, и на Хрвате, и на Србе. Докле год је постојало име илирско у називу Завода, могло се, с правом, сматрати да има и Срба католика. После преименовања, иза којег је 1901. стао Ватикан, Срби католици фактички су престали да постоје; морали су се третирати као Хрвати. Ватикан је, у овом случају, само послужио да се примени претходно установљен став хрватског фи-

лолошког програма по коме Срби и Хрвати имају један језик са три наречја: чакавским, кајкавским и штокавским, али се по вери ипак деле на два народа, па су сви католици штокавци Хрвати, а Срби су само православци. У оваквој конструкцији о заједничком језику два народа, Срби практично губе своје место, које су дотле имали, и у систему европских националних језика и у систему европских народа. Они су овом концепцијом као народ деконкретизовани. Пошто стварно нема Срба чакаваца и Срба кајкаваца, Србима је потурено да, без права и потребе, своје име протегну и на ова два наречја, чакавско и кајкавско. Али им је, с друге стране, одузето нешто што им припада: одузет је део популације која говори штокавским дијалектом а католичке је вере, самим тиме што се мора третирати као Хрвати. Ако се прихвати теза да су они Хрвати, онда Срба католика ни у принципу не може да буде. Тиме се руше принципи европске филологије. Али се руши и Вукова концепција; поништава и српски национални програм, руше се његове европске основе. То што је логички потпуно јасно, није тако јасно кад се идеја другачије запакује.

Кнез Никола Петровић, који је био Србин, али и Црногорац (у регионалном смислу), као и готово сви становници његове кнежевине, осетио је одакле долази највећа опасност и по његову државу и по његов народ, па се ангажовао да ту опасност отклони, иако је долазила преко Ватикана.

Свако ко претендује да буде српски државник, требало да прочита поменути Јакшићев текст. Из њега много може да се сазна о Србима уопште, а посебно о Србима католичке вере. Главни предмет овог текста тиче се титуле Примаса Србије, односно Примаса српског, која постоји већ близу хиљаду година (од 1167). Такву титулу, једну од највиших у хијерхији Римокатоличке цркве, нема ни један други словенски народ. Преименовање завода светог Јеронима ишло је за тим да сви други словенски народи имају своје католике (међу њима и Руси и Бугари, који су у већини православци), али да само Срба римокатолика нема.

У Јакшићевом тексту, са доста детаља, а све поткрепљено литературом, приказано је и како је текла ова акција кнеза Николе; другим речима, какав је задатак имала да обави црногорска мисија у Ватикану. Кад је схватио у чему је проблем, кнез Никола је три дана у свом дворцу у Никшићу водио разговор са надбискупом барским и Примасом српским Шимом Милиновићем, а истовремено у Ватикану деловао преко свога министра правде Луја Војновића, Србина католика, који је такође здушно радио на остварењу српског националног програма. Њих двојица су представљали главне снаге црногорске мисије у Ватикану. А у свему су имали подршку Краљевине Србије, посебно преко њеног амбасадора у Ватикану Миленка Веснића. У тексту се даје и ова кратка информација о резултатима подухвата.

Црногорска мисија је потпуно успјела у својим захтјевима, који су били израз и потпуна сагласност Црне Горе са Србијом и осјећања свега народа српскога. Она је оборила предрасуду о диоби народности по вјерама у нашем народу и све рђаве информације, на основу којих је Св. столица била издала онако усудно рјешење. (1990:395)

Ви тврдите да се то може тумачити тако као да је српски национални програм у Ватикану победио хрватски национални програм?

Треба имати у виду и да су Црна Гора и Србија и тада биле самосталне државе. У свакој од њих је било највише православаца, па би се с правом могле сматрати православним државама. Али то је једно, а друго је принцип. А принцип се тицао целе националне популације.

И Србија и Црна Гора имале су своје државне програме. Али обе ове државе су имале исти национални програм. А овај програм је био заснован на Вуковим ставовима, односно на ставовима српске, славистичке и европске филолошке традиције, која је била уграђена и у посебне програме српских националних институција и самог образовног система.

Поводом овог случаја, вреди обратити пажњу на личност кнеза Николе Петровића, главног архитекте ове победе. Кнез

Никола (од 1910. краљ Црне Горе), у решавању ових проблема, показао се као државник дубоког разумевања за стратешке потезе од националног значаја. Упуштајући се у ову акцију, дајући сасвим конкретне задатке црногорској делегацији у Ватикану, он је схватио да се Римокатоличка црква могла и преварити и злоупотребити. По ономе што је већ била учинила са преименовањем оног Завода, испало је да за све народе има места у тој цркви, само у њој нема места за Србе. Дакле, не за било који народ, већ за народ који је још пре готово хиљаду година задобио једно од највиших места у хијерархији ове цркве, титулу примаса. Негативан став према српском народу може да има нека струја у Ватикану, али не може да има и Римокатоличка црква као целина, ако хоће и стварно да остане оно што програмски јесте и мора да буде: универзална црква. То је био и главни ослонац идеје са којом је црногорска мисија наступала у Ватикану.

Ви се залажете да се питање Срба католика поново отвори?

Чиним само оно што човек моје академске титуле и моје струке може и треба да учини: снабдевам информацијама јавност, и научну и политичку, о томе шта је било, и шта следује ако се прихвати и доследно спроведе српски филолошки програм, а шта ако се доследно спроведе хрватски. Та два програма су се јасно сучелила на почетку 20. века, у догађајима на које подсећам. Тада је битку, у Ватикану, добио српски програм, односно европски програм примењен на српски случај. Хрватски програм ће победу над српским програмом добити тек у годинама после Првог светског рата. Млади унук кнеза и краља Николе, краљ Александар Карађорђевић, Ујединитељ, није био на државничком нивоу свога деде по мајци. А шта је тај пораз Србима донео, сведоци смо.

Данас, после историјских искустава, морамо имати јасне одговоре на питање где се, кад, и у чему грешило. Доследним остаривањем хрватског филолошког програма, поготово у Титово време, морали су из српског корпуса да нестану не само Срби

римокатолици, већ и Срби муслиманске вероисповести. Не могу ово изостајање да документујем неком сличном причом као што је била она о црногорској мисији у Ватикану. Али се, у принципу ради о случају истог карактера. То је последица теоријског става да се вера идентификује са нацијом. Ради тога морала је да буде проглашена и муслиманска нација, једина те врсте у свету.

На основу пописа становништва Југославије из 1948. знамо да је Срба муслиманске вероисповести било око 161.000, Хрвата муслиманске вероисповести око 16.000, док се око 800.000 муслимана изјаснило као неопредељено (неопредељено између Срба и Хрвата). Двадесетак година касније, одлуком државног врха, сви они су морали да нестану и да се улију у новостворену нацију која се звала „муслимани у смислу народности“, а писала се као и друге нације: Муслимани (са великим словом М). А кад је Југославија била разбијена, више Срба муслиманске вероисповести није било. Чак су и они Муслимани са великим М били преименовани у Бошњаке. Тако се име Бошњак, које је важило за све становнике Босне, исто као и име Босанац, почело односити само на припаднике једне конфесије, муслиманске. Трагична збивања која су задесила све становнике простора Босне и Херцеговине имају везе са националним програмима који су били у игри.

Вратимо се на ставове српског националног програма за који се Ви залажете!

Важно је и знати и нагласити да то није неки нови програм. То је онај програм који је важио све до стварања Југославије, а чије је основне ставове промовисао Вук Караџић, практично 1814. Са тим програмом Срби су и ушли у наметнути им Први светски рат. По томе програму у српском корпусу имало је места за Србе сва три закона, што значи да је он искључивао одбацивање или уништавање популације било које верске заједнице истог језика.

Не говорим о овој теми без ослонаца у стварности. Обраћам само пажњу на два национална програма који су били

на делу током Првог светског рата: на српски и на хрватски. Од тога који ће од та два програма бити усвојен, зависиће и будућа судбина целе популације на простору бивше Југославије. А судбоносна опредељивања за ове програме десиће се при самом завршетку Првог светског рата. То је био посебан историјски тренутак који је трајао свега неколико недеља. Он се одвијао после пробоја Солунског фронта 1. септембра 1918, кад српска војска, заједно са ратним савезницима, ослобађа део по део будуће државе. А у том кратком времену у разним покрајинским скупштинама доносе се историјске одлуке.

Ево шта кажу чињенице из тога времена на које обраћам пажњу. Око 700 посланика на скупштини у Руми 24. новембра 1918. проглашава прикључење Срема Краљевини Србији. Већ следећег дана, на Великој народној скупштини у Новом Саду (25. новембра) представници Баната, Бачке и Барање доносе такође одлуку о прикључењу Србији. Следећег дана, 26. новембра сличну одлуку доноси и Велика народна скупштина српског народа у Црној Гори. Опет следећег дана, 27. новембра, сличну одлуку посебно доносе још две скупштине: Босне и Херцеговине, а посебно Боке Которске. Све те одлуке сведоче о етничком и државном окупљању око Србије.

Ако се обрати пажња на области којих се ове одлуке тичу, добија се оваква слика: Србији (која већ у свом саставу има Косово и Метохију и Македонију) прикључују се све три области које чине данашњу Војводину (Срем, Банат и Бачка) плус Барања, затим Црна Гора и Бока, најзад и Босна Херцеговина. Ово окупљање око Србије одвија се у складу са српским националним програмом; оно не излази из етничких граница српског народа.

Овом окупљању, међутим, недостају крајеви насељени Србима католицима и Србима православцима, који се данас налазе у саставу Хрватске, а онда су се налазили у саставу Аустро-Угарске. Одлучујућу реч о њима даће Национално веће Словенаца, Хрвата и Срба које је већ било формирано раније (када је на видiku био пораз Аустро-Угарске) и чекало је свој тренутак.

Податке на које се позивам (сем о скупштини у Руми) садржани су у хрестоматији Бранка Петрановића и Момчила Зечевића *Југославија 1918-1984, збирка докумената* (1985), која има око 1145 страница. Документи које ова књига садржи, сугерирају другачије разумевање историје од онога на које смо навикли па и од оног које нуди и сам Бранко Петрановић у обимној *Историји Југославије, 1918-1978* (1980). Први текст у овој Петрановићевој књизи има наслов *Југословенска идеја у Првом светском рату и уједињење*. Историчар у овом тексту ни не спомиње оне одлуке покрајинских скупштина о прикључењима Србији, већ уштивава чињенице да би показао снагу идеје југословенства и оправданост стварања Југославије. Нажалост, слично у поступали и други историчари који су се овом темом бавили: Владимир Ћоровић, Владимир Дедијер, Милорад Екмецић, на пример. Као да им је био задатак да оправдају стварање Југославије, а не да коректно и професионално ураде посао историчара.

Чињенице које нам саопштава поменута књига докумената, међутим, намећу другачије тумачење српске историје. Оне показују да је српски национални програм, са којим су Срби практично ушли у Први светски рат, све до пред крај 1918. године био и жив и делатан. Његово остваривање обележило је и први чин у разрешењу судбине популације која се данас обично назива Западни Балкан. Одлуке поменутих скупштина доказују да је нешто као Велика Србија већ било створено у времену између 24. и 27. новембра.

Тек после тога, одвиће се други чин ове драме: чин стварања Југославије под именом Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца. У том чину, који се одвио на брзину, одлучну улогу одиграло је Национално веће Словенаца, Хрвата и Срба, једно импровизовано политичко тело, створено тек кад је судбина Аустрије практично била већ отписана. Ово тело је представљало и оне Србе који нису ушли у састав оне будуће Србије какве су својим одлукама о прикључењу Србији прокламовале покрајинске скупштине. Стварање нове државе подразумевало је уједињавање са још два народа, Србима етнички блиска, али

ипак несрпска: са Хрватима и Словенцима. Тај други чин, који је и довео до конституисања нове државе, одиграће се неколико дана касније. Догодиће се 1. децембра 1918. у Београду када су представници Националног већа Словенаца, Хрвата и Срба поднели регенту Александру адресу о својој одлуци да се крајеви које они представљају уједине са Србијом. Овај предлог Националног вијећа је регент Александар прихватио. Тај дан се славио као дан стварања Југославије.

Историчари, разуме се и српски, обично превиђају разлике између оног што се десило у првом чину настанка ове државе и оног што се десило у другом чину. Превиђају, у ствари, теоријске основе и националне програме који стоје иза та два чина.

Да су се процеси зауставили само на првом чину, и његовој доградњи у истом смеру, држава која би тако настала била би држава српског народа све три вероисповести, тачније етничка држава српског народа, свеједно да ли би се звала Србија, или некако другачије. На најприроднији начин, језик који би био службени на целој овој територији могао је тада бити само српски. По свом етничком устројству, тако настала држава сасвим би одговарала националним државама других европских народа.

На крају другог чина, међутим, створена је из основе другачија држава: створена је Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, која је била дефинисана као држава „једног троименог и троплеменог народа, Срба, Хрвата и Словенаца“, са династијом Карађорђевића на челу. Тако дефинисан народ већ се не би могао поредити ни са једним другим европским народом. Службени језик у новоствореној држави у тако створеној држави по Уставу из 1921. године био је номинално један а имао је тронационално име: српско-хрватско-словеначки. Никакво добро тако настала држава није обећавала популацији коју је окупљала. Најмање је обећавала Србима - који су пре стварања ове државе били народ, па су у новој држави постали тек једно племе, а практично остали без идентитета свог језика. На основу

оваквих својстава, новонасталу државу мораће да прате многе несреће, па и несреће геноцида.

Оно што се, том приликом, десило лако је схватити ако се иза збивања сагледају идеје према којима су решења наметана. Стварањем Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца одбачен је српски национални програм и одбачена је српска идеја југословенства, а прихваћен је хрватски национални програм у виду идеје југословенства. Жртвован је и српски филолошки програм, да би уступио место хрватском; одгурнута је србистика да би уступила место сербокroatистици.

Шта историчари стварања Југославије нису урадили коректно и професионално?

Нису се коректно односили према чињеницама. Они су знали да је Југославија створена на основу идеје југословенства, и нису крили да је та идеја по пореклу хрватска. Али нису хтели да знају и да је постојала и друга идеја југословенства, идеја српска, и да је она битно другачија од оне по којој се Србима кроји судбина. О тој идеји постоји и моја студија *Две идеје југословенства: српска и хрватска*, која је више пута објављивана. И српски национални програм, и српска идеја југословенства, рачунали су са свим словенским народима на Балкану, подразумева се и са Бугарима, па самим тиме, није долазила у обзир тронационална држава. Нажалост, српски историчари, „пројугословенски оријентисани“ (како се каже), трудили су се да своју интерпретацију прилагоде победничкој идеји, а да ону српску једноставно превиде. Српске поразе у југословенском периоду нису ни покушавали да виде у самој прихваћеној идеји, већ у одступању од идеје. Сукобе српске и хрватске ових идеја током Првог светског рата обично су везивали за сукобе Владе Србије и Југословенског одбора. Таквих сукоба је, разуме се, било. Али било је и нешто још значајније: сукоба два национална програма, српског и хрватског.

О разликама између та два програма више пута сам писао. Кратко речено: све је нормално у српској идеји југословенства у односу на европске стандарде и принципе. Није тако и са оном аустро-хрватском идејом југословенства. Ако то схватимо, онда смо на путу да схватимо и зашто новостворена држава отпочетка није могла нормално да функционише.

Је ли тако настао и проблем геноцида?

Разуме се да се са стварањем прве југословенске државе отворен и тај проблем. Злочин геноцида се везује са програмом уништавања неког народа, етничких група, или њихових делова. Сасвим је јасно да српски национални програм, или српска идеја југословенства, не предвиђа уништење или умањење било које верске популације. Подразумева да се сви делови српске разноверске популације морају толерантно односити једне према другима. Што је принцип који се уважава у Европи.

Није тако и са хрватском идејом југословенства. Она почива на амбицији да се хрватски језик, какав је поиман пре Илирског покрета, увећа и то помоћу српског језика. А да би се то постигло, потребно је да дође до постизања језичког и етничког јединства два народа: Хрвата и Срба. Постизање таквог јединства судбински се тицало Срба католика као етничке гупе; њима је намењена судбина да се преобрате у Хрвате, а то практично значи да као етничка група нестану. Ове тезе су деценијама биле наметане, а пролазиле су зато што су биле стављане у обланде братства и јединства. А да је то било само обланда, показао је Други светски рат и ратни догађаји током разбијања Југославије деведесетих. После онога што се десило, тема геноцида се више не може заобилазити. А она подразумева не само приказ злочина већ и његове идејне основе.

Шта је било са Србима муслиманске вероисповести?

Опште је прихваћен став да је муслиманска вера универзална. Ову веру могу да прихвате припадници разних народа. А

ако је тако, природно је да муслимана може да буде и међу Србима; односно да су Срби муслиманске вере, они који су прихватили муслиманску веру, али су задржали језик својих предака, дакле, српски језик. Тај општи став уграђен је у српски национални програм, онај који је важио све до стварања прве Југославије. Данас је ситуација таква да Срба муслимана такорећи – нема.

Ако се питамо на основу којег се програма тако нешто десило, опет ћемо доћи до хрватског националног програма, који се спроводио под именом југословенског програма. Као што из српског корпуса искључује Србе католике, хрватски програм из српског корпуса искључује и Србе муслиманске вероисповести. Српски корпус теоријски своди само на православни део популације.

Издајање муслимана у посебну популацију, по овом програму, плод је новијих времена. У току Другог светског рата учињен је покушај да се муслимани српског језика, бар у Павелићевој држави, прикључе Хрватима. Као што сведоче подаци пописа из 1948, овај покушај је само делимично успео. Тек после тога је Тито овај програм довео до краја, стварајући 60-тих година муслиманску нацију. Такав чин је предодредио дешавања у Босни и Херцеговини 90-тих година 20. века. Три верске заједнице на истом простору, у истим градовима и селима, то је нешто што функционише свуда у Европи. Три народа на истом простору, то је већ нешто немогуће. Један народ је морао да доминира над другима.

А који ће то народ бити – јасно ће обелоданити *Исламска декларација* Алије Изетбеговића (1972). Она је хришћанима намењивала сличну судбину какву је хришћанима обећала Исламска држава створена на тлу Ирака и Сирије пре неколико година. Чињенице су неумољиве. Из Сарајева је, после признавања самосталности Босне и Херцеговине, морало током 1992. да избегне више од 150. 000 Срба православца и више хиљада католика. Недавно је објављено, поводом самоубиства Стевана Попова, да је овај пилот својим авионом од 17. априла до 5. маја 1992. пребацио из Сарајева у Београд око 40.000 ових

несрећних људи. То су чињенице које се не могу превиђати. Оне су увод у верско-грађански рат. Не може се тврдити да је само једна од тих страна била злочиначка. А то се хоће да учини поводом Сребрнице. Таква чињења нису без задњих намера. А нечестите се намере морају спознавати и идентификовати. Ако се хоће да људи на овом простору сачувају свој конкретни идентитет, да остану и при свом језику, и при својој вери, боље је исправљати грешке где су оне настале. А главне грешке настале су у идејама, у програмима.

Одговорност за исправљање историјских грешака сnose многе стране, па и она која се данас идентификује као српска. Српска страна грешку може исправљати тако што би се вратила свом националном програму, оном који је оличен у ставовима Вука Караџића. Овакав програм не подразумева ништа лоше ни једној верској популацији; разуме се ни популацији Срба муслиманске вероисповести као ни популацији Срба римокатоличке вероисповести. Овакав програмски став, у принципу, не може да буде оспорен ни од једне верске заједнице. Као што се Срби, као целина, пред католичким светом могу похвалити Андрићем, могу се похвалити и да су дали неке од највећих људи у муслиманском свету. Питајте било ког значајног државника или муслиманског свештеника (мимо бивше Југославије) да ли, у принципу, може да буде Срба муслимана? Надам се да ћете добити одговор: мора да их има! А ако их нема, нешто није у реду. Или муслиманска религија није универзална, или су се неки политички пројекти тешко огрешили о општеважеће принципе.

Да ли се можете надати успеху обнове србистике?

На простору бивше Југославије постоји једна велика популација, отприлике од 15-17 милиона људи, која говори истим језиком. Овај језик се од других језика разликује без обзира ко њиме говори и без обзира где се њиме говори. То значи да он упркос различитим применама чува властити идентитет. По стандардима које важе у Европи, та популација чини једну природну језичко-етничку заједницу. Свакодневно се можемо

уверити да језик ове заједнице последњих деценија нису разбили ни ратови, ни политичке поделе. Упркос разним индоктринацијама и поделама, популација која је створила тај језик и данас има интерес да се окупља око језика као заједничког богатства, наслеђеног од истих предака. „Вера и закон се могу променити, али род и језик никада“. То су Доситејеве речи, а идеје које оне изражавају нису биле само његове. То су биле идеје његовог времена; сви европски народи се тих идеја и данас држе. На тим идејама у европским народима и државама гради се однос: језик-нација-вера-појединац. Те идеје су такве да чувају и идентитет језика, и нације, и вере и појединца. Они обећавају појединцу да може да остане и при свом природном језику, и у својој природној нацији, и у својој природној верској заједници. Ови односи су својствени парадигми за коју се већ деценијама залажем. А она није скована ради излаза из трагичних догађаја последњих деценија. Она је постојала и у предјугословенском периоду. Зато што је Србија била носилац таквог програма, она је имала и пијемонтску улогу за делове те популације који су се прикључивали Србији након довршеног Првог светског рата. Пошто је већ са стварањем прве Југославије у њу уграђен други програм, овој популацији је било суђено да доживи оно што је доживела. Обично се разочарења у прву Југославију везују за династију Карађорђевића. Ова династија јесте била и српска и православна. Али програм по којем је она у основи радила већ није био српски; био је хрватски.

По чему се може тврдити да је програм те државе био хрватски, а не српски?

Да је програм на којем се прва Југославија заснивала стварно био хрватски, може се најјасније сагледати на филолошком плану. У новоствореној држави Срба, Хрвата и Словенаца, уз програмску идеју југословенства, уграђни су ставови сербокроатистике, а не србистике, дакле ставови Јагића а не Караџића. Ставови сербокроатистике, који су се наметали, само су се номинално надовезивали на вуковска схватања. Они су популацији

исте језичко-етничке заједнице појектовали да се у националном смислу дели по вери, да се верским заједницама даје статус националних заједница. А кад је, на тим теоријским основама, дошло до разбијања државне заједнице, Југославије, морале су да следе и конзеквенце. Свака верска заједница је језик својих верника прогласила посебним националним језиком. Нико тако у Европи не ради. А зато што ниједан европски народ тако не ради, ови народи су имали и другачију судбину. Европски народи и европске државе уважавају верске заједнице, али их не изједначавају са језичко-етничким заједницама. Свуда се поштује принцип: Башка вера, башка нација.

Шта, после свега што се десило, треба чинити?

Треба схватити где је почињена грешка, спознати природу грешке, спознати везу између узрока и последица, учинити да се грешка више не понавља. У конкретном случају треба заменити парадигму која је довела до катастрофалне ситуације целе језичко-етничке заједнице. То је могуће успешно извести. На целу ову језичко-етничку заједницу треба једноставно применити модел или парадигму коју примењују и други европски народи. То је суштина залагања за обнову србистике.

Подсећање на црногорску мисију у Ватикану из 1902. године изазива потребу да се направи поређење са садашњом ситуацијом. У чему су сличности и разлике?

Државни програм Црне Горе и онда се разликовао од државног програма Србије; али им је национални програм био исти, што значи исти и за Србијанце и за Црногорце.

Данас је ситуација другачија. То је последица југословенског периода у којем је политика вођена на другим програмским основама. Резултати те политике се тек сада показују. Они се посебно могу видети на односу према Вуку Караџићу. Официјелна црногорска власт се и номинално одрекла Вука Караџића (променила је чак и име Вукове улице на Цетињу). А официјелна ср-

бијанска власт се номинално Вука није одрекла. У Београду постоји Вукова задужбина, додељују се награде са Вуковим именом. Али се званична Србија готово потпуно одрекла његових ставова. Практично се понаша сагласно ставовима сербокroatистике, тачније речено, сагласно ставовима кроатистике.

То се посебно види у односу према припадницима неправославне исповести који говоре истим језиком као и њихови суграђани православци. Припадници католичке и муслиманске верске заједнице, на пример, третирају се у Србији као припадници страних националних заједница, дакле као националне мањине, а језик којим они говоре не третира се као српски језик, већ као хрватски и босански/бошњачки. По тој парадигми у Србији има више националних мањина него што их стварно има, и више мањинских језика језика него што их стварно има. Све је то последица превласти једне парадигме која у бити одступа од европских стандарда, дакле парадигме која је била наметнута у југословенском периоду, а поготово у Титовој Југославији. На стварном губитку је једнојезичка популација свих вера. На губитку су, дакле, и Србијанци и Црногорци, и Босанци, и Херцеговци, и Далматинци, и Славонци, и Крајишници. Да би се задовољили стварни интереси ове популације треба нешто променити. Кад је Србија у питању, важно је да дође до промене у мишљењу и понашању владајућих структура: и политичких, и научних, и образовних. Битно је да ове структуре схвате да се не могу посве неодговорно односити према традицији властитог народа и матичне државе Срба.

Ви тврдите да се из дипломатске акције црногорске делегације у Ватикану могу извући поуке?

Вреди обратити пажњу на главне актере у дешавањима о којима говори Дурковић Јакшић. То су: кнез Никола, његов министар Лујо Војновић, а у акцију је био укључен и Лазо Томановић, председник Владе Црне Горе. Сви су они из политичког света. Сви се према проблему Срба католика односе са држав-

ничком одговорношћу. Уз њих је пристао и барски надбискуп Шиме Милиновић, Примас српски.

Нажалост, ни у Србији ни у Црној Гори данас нема значајнијих субјеката на политичкој сцени који би слично мислили и понашали се. Али то ипак не значи да се сви Срби према овом проблему тако односе. Слично државницима из Црне Горе данас се према проблему Срба католика односе бар филолози који су присталице идеје о потреби обнове србистике. А да ови филолози имају у овом погледу шире видике од политичара, може да посведочи и податак да је Покрет за обнову србистике настао још у Милошевићево време. Програм овог Покрета није подржао ни сам Милошевић, нити ико из његовог окружења. А слично су се понашали и политичари који су дошли после њега; не обраћају пажњу ни данас. Понашају се тако јер нису схватили да је питање о којем говоримо од стратешког значаја за опстанак Срба као народа.

Сећам се како сам 31. марта 2009. године ишао у зграду Председништва Србије. То је било мање од пола године после Међународног научног скупа „Српско питање и србистика“ који је у Новом Саду одржан 23-24. новембра 2007. Примили су ме саветници председника Србије Триво Инђић и Воја Брајовић. Као прилог идеји да србистику треба подржати, однео сам три зборника са недавно одржаног скупа и пет разних мојих књига. После неколико дана примио сам телефоном поруку да председник Србије нема времена да се бави језикословним питањима. Сам по себи овај гест довољно говори. Српски филолози и политичари имају најмање једну заједничку тему: питање српског националног програма. А о том питању се мора говорити са обзирањем на европску праксу и стандарде.

Морам и овога пута да истакнем нешто што се много пута мора понављати. Политички свет у данашњој Србији још није схватио да будућност српског народа зависи од тога да ли ће Срби имати научну дисциплину о себи или је неће имати. Јер је у тој дисциплини суштина националног програма. А без националног програма, Срби су народ без путоказа.

Сада је у Србији и у српском народу стање у области филологије хаотично. Оно је последица југословенског периода, резултат институционализоване југославистике и сербокроатистике. У постјугословенском периоду, могла је да се институционализује кроатистика, али не и србистка. Може ли ико да оспори ову тврдњу?

Одакле долазе отпори србистици?

Јасно је откуда долазе. Долазе од снага које су у вазалном односу према сербокроатистици, односно кроатистици. А те снаге нису било које. Оне се налазе у националним институцијама. Људи који се данас налазе у њима понашају се као да питање обнове србистике није ни покренуто.

Да ли се самој идеји о обнови србистике може нешто битно замерити?

Већ на самом почетку текста *Платформа Покрета за нову србистике*, која је усвојена приликом проглашења овог Покрета (на Филолошком факултету у Приштини 1997), речено је да да Срби имају све што имају и други народи, али немају конституисану националну филологију. Зато овај Покрет треба да учини да се тај недостатак надокнади. Поменуте су и дисциплине које на сличан начин обављају задатке у областима које се тичу других језика и народа: англистика, германистика, романистика, хунгарологија, албанистика; затим: русистика, полонистика, бохемистика, словакистика, бугаристика. Ништа од србистике, по овом програму, не треба друго очекивати него да се према свом предмету научног бављења односи као и поменуте дисциплине.

Треба приметити да међу овим подсећањима није помену-та кроатистика. То није било случајно. Јер таква дисциплина до разбијања Југославије официјено није постојала. Можемо да кажемо да је нешто под тим именом ипак постојало и пре рађања идеје југословенства. Јозеф Добровски, који је први тај термин

употребио пре више од двеста година (1814) под именом *croatica* (кroatистика) мислио је само на тематско подручје ограничено на кајкавштину.

Кroatистика, каква је данас институционализована у Хрватској, није наследник тако означене дисциплине. Она се може схватити као настављач сербокroatистике. Лингвиста Милош Ковачевић је у неким својим текстовима износио став да је сербокroatистика само друго име за kroatистику. Сада се може с правом рећи да то није само теоријска претпоставка; показала се у пуној стварности. Она је већ раније била наговештена. Још док је Југославија постојала, седамдесетих година, на пример, појавио се у Загребу обиман зборник под именом *Croatica*. Текстовима које тај зборник садржи потврђује се тај став. Још јасније то учинила обимна књига Златка Винцеа *Путовима хрватског језика* (1978). Тамо је хрватски језик изричито представљен као заједница три дијалекта: чакавског, кајкавског и штокавског, тачно онако како је српскохрватски језик представљала Јагићева сербокroatистика.

Показаће се, ипак, да су се у вођењу филолошких послова хрватски политичари и филолози прерачунали. Релативно лако су, приликом разбијања Југославије, одбацили идеју југословенства, ставили у запећак носиоца ове идеје бискупа Штросмајера. Једним потезом су учинили да се главна Штросмајерова творевина, Југославенска академија знаности и умјетности (која је 1867. основана), преименује у Хрватска академија знаности и умјетности (како се она звала у Павелићевој Хрватској). Таква промена имена се ни Хрватима ни Хрватској не може оспорити. И други народи имају своје националне академије.

Али већ тако могло да буде и са идејом сербокroatистике. Природно би било да се ова филолошка дисциплина, сходно свом сложеност имену, подели на србистику и kroatистику. А кад су се, истовремено са разбијањем Југославије (и идеја југословенства и сербокroatистике) јавиле идеје о потреби обнове србистике, онда је постало јасно да сама та идеја, и оно што следи, руши kroatистику као једину могућу наследницу сербокroatистике. На научним основама се показује да су да су и

сербокроатистика и кроатистика само резултати политичких пројекција. А да се то и у постјугословенском периоду не би јасно видело, снаге које воде игру уплели су у овај комплекс паранаучна средства и организације.

Каква је ту одговорност науке, научних и образовних институција?

У Србији постоје следеће институције које треба да обављају послове од националног значаја: Матица српска, Српска академија наука и уметности, Српска књижевна задруга, Вукова задужбина, Завод за уџбенике и наставна средства, Службени гласник Србије. Постоје и образовне и научне институције у виду филолошких и филозофских факултета. Природно би било да све те институције негују србистику као научну дисциплину која се бави Србима. Оне то, међутим, не чине. За сада се у њима поштује оно неписано установљено у југословенском периоду: да може сербокроатистика (односно замаскирана кроатистика), а не може србистика. Коментар те ситуације је излишан. Зато што је тако, принуђени смо да сносимо последице.

Да ли бисте конкретније представили отпоре институционализацији србистике?

Могуће је дати више одговора на питање зашто се српско друштво овако односи према научној дисциплини о Србима. Ове одговоре можемо означити изразима: *замор, предрасуде, симулакруми, шеста колона*.

Ево одговора на прво питање.

Замор и инерција. После југословенског периода, у којем је неговано мишљење да је српско питање решено, са разбијањем Југославије оно се напрасно отворило и напрасно морало решавати. Нажалост, оно се решавало на непримерен начин. Жао ми је што актери на јавној сцени нису поклањали пажњу теоријским решењима на које подсећам. А касније су, по инерцији

или по нечијим пројекцијама, таква решења превиђана и игнорисана.

Предрасуде?

У овим дешавањима велику улогу имале су и предрасуде актера на јавној сцени, поготово оних којима је било дато да заступају српске интересе, или да се праве као да их заступају. А шта су то предрасуде и каква им је функција, посебно је изучавано у херменеутици. Стање предрасуда тачно представљају српски изрази пред-расуда или пред-разумевање. Пре него што појединац почне да мисли, мора да пође од неких пред-знања које је стекао, од појмова које је наследио од других.

Ради разјашњења овог питања вреди се подесетити једне тезе Мартина Хајдегера. Човек је, по чувеној тези чувеног филозофа, већ самим рођењем бачен у један већ разумљен свет. Да ту тезу илуструјем на примеру језика којим се бавимо. Кад сам ја „бачен“ у основну школу (1944), језик којим сам говорио звао се српски, а схватања тога језика заснивала су се на схватањима Вука Караџића. Тек у сведочанству о завршеној гимназији (1957) писало је да је мој језик српскохрватски.

Замислите сада генерације млађе од мене, какве представљају учесници емисије о Андрићу. Оне су „бачене“ у свет у којем је тај исти језик представљан као српскохрватски. Такве генерације стекле су свест о томе да је најпре постојао српскохрватски, а да је српски исто као и хрватски, последица оног заједничког језика. (Који је, да узгред кажем, само вешта политичка творевина).

Једна од функција науке јесте да провери овакве и сличне тезе. Показало се да бар ове наведене нису издржале проверу. Знајући да су нам многи ставови наметнути и да се упорно протурају као неспорни научни ставови, морамо знати и да многи од њих функционишу само као предрасуде.

Симулакруми?

Предрасуде на које сам већ обратио пажњу, представљају један вид тешкоћа са којима се обновитељи србистике суочавају. Оне људима, обично, не дозвољавају да виде да у номинално српским институцијама могу да буду и људи који ће здружено радити и против српских и против научних интереса. Међутим, таквих појава има и оне су добиле забрињавајуће размере. Ову појаву је под именом *симулакрум* најдубље спознао и обрадио француски филозоф Жан Бодријар, као једну битну карактеристику нашег доба. Лекцију из симулирања, ми, Југословени смо добро научили из понашања Јосипа Броза Тита. Кад су сведени рачуни његове дуговеке владавине, испало је да он само симулирао да ради онако како је говорио, а радио је посве другачије. О томе сам највише говорио у књизи *Титаник* (2012).

Симулакруми, симулирање, то је техника која се користи и пред нашим очима. Најјучљивије се тако нешто ради у филологији. У научним и образовним институцијама много је патриотски успаљених Срба који су спремни да симулирају и патриотизам, да симулирају научно понашање, а да стварно раде против научних и националних интереса.

Какву улогу у тим процесима има „шеста колона“?

Израз *пета колона* први је употребио Франциско Франко, победник у шпанском грађанском рату (1936). Он је тврдио је да је Мадрид опколио са четири колоне, а да пету колону има у самом граду. Израз пета колона, петоклонаши, био је један од најпезоративнијих израза којим су припадници комунистичког покрета давали противницима. Недавно је Александар Дугин, најгласовитији руски геополитичар данас, увео израз *шеста колона* за противнике политике Владимира Путина. При томе је мислио само на његове стварне противнике који се налазе у систему власти којој је он на челу. Таква појава није нова, али до сада није била именована.

Србима већ деценијама не иде добро, нарочито у филолошким пословима. Не треба одбацити могућност да је то последица организованог деловања неке могуће „шесте колоне“.

Лакше ћемо се сналазити у спознаји стварног стања које нас је задесило, ако знамо да таква сила постоји, него ако о њој немамо ни реч ни појам. Да шеста колона међу Србима и у Србији делује добро знају присталице Покрета за обнову србистике. На питање: ко не да да се србистика у Србији институционализује, одговор је: не да шеста колона! Није тешко одговорити ни за чије интересе она ради ни против чијих интереса.

ДОДАТАК

ПОВОДОМ РЕЗОЛУЦИЈЕ О ГЕНОЦИДУ У СРЕБРЕНИЦИ

1.

Разбијање Југославије 1991-92. године донело је много несрећа њеним становницима. Сам тај чин имао је негативне последице и по Европу и по свет.

Југославија је створена на крају Првог светског рата на идеји југословенства коју је средином 19. века промовисао Јосип Јурај Штросмајер. Он се залагао за федерализацију Хабзбуршке монархије у којој би једна од федералних јединица била Југославија која би обухватала три балканска словенска народа: Словенце, Хрвате и Србе. Штросмајер је ова три народа третирао, сасвим произвољно, као један народ, Југословене, који говоре, тобоже, једним језиком. На путу остваривању ове идеје испречила се самостална држава Србија и зато је Аустро-Угарска настојала да је уништи и у погодном тренутку 1914. са њом ступила у рат. После пораза и распада Аустро-Угарске монархије у Првом светском рату на Балкану је створена држава која је до 1929. године звала Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, а потом Краљевина Југославија. Она је била дефинисана као држава „једног троименог и троплеменог народа“ који говоре једним језиком: српско-хрватско-словеначким, сасвим према аустро-хрватској или Штросмајеровој идеји југословенства.

После Другог светског рата у којем је Југославија била раскомадана, државу је обновио вођа комунистичког покрета, Хрват Јосип Броз Тито, на идеји југословенства и федерализма. У федеративној држави са шест република, осим дотадашња три народа или племена, на истом простору од српског корпуса створена су још три народа: Македонци, Црногорци и – Мусли-

мани. Ове чињенице потврђују да су и прва и друга Југославија грађене као провизоријуми ради успостављања нових односа у популацији коју је она обухватала.

На простору Краљевине Југославије, под окупацијом нацистичке Немачке, створена је током Другог светског рата Независна Држава Хрватска. Она је, осим територије садашње Хрватске, обухватала још и Босну и Херцеговину и Срем. Требало је да буде запамћена по многим злочинима и геноциду над Србима, Јеврејима и Ромима. Највећи од тих злочина почињени су и Јасеновцу, односно Градини, у Новој Градишки, Јastreбарском, широм Славоније, на Банији, Лици и Кордуну, у Сремској Митровици, у Босанској крајини и нарочито у Херцеговини и Подрињу. Само у пролеће 1942. године у кањону Дрине између Вишеграда и Рогатице усташе Францетићеве Црне легије, међу којима су предњачили муслимани из овог краја, мучки су побили 6.000 православних Срба. О овом злочину се није смело причати у време Титове Југославије. У усташким логорима и на стратиштима ликвидирано је више стотина хиљада православних Срба и више десетина хиљада Јевреја и Рома.

Ови злочини чине парадигматске примере геноцида. Управо по геноциду она је урезана у памћење и Срба, и Јевреја, и Цигана и свих савесних и истинољубивих људи у свету. Међутим, Хрватска је, после Другог светског рата, прећутно аболирана за стварно почињен геноцид. А у новије време ови почињени злочини геноцида настоје се поништити приписивањем Србима геноцида над муслиманима у Сребреници.

2.

У Први светски рат Срби нису ушли са идејом да створе Југославију; борили су се само за опстанак Срба и Србије. Тек после првих ратних победа на Церу и Колубари, у Нишкој декларацији (децембар 1914), прокламовали су да се боре не само за ослобођење Срба, већ и за ослобођење Хрвата и Словенаца. И током рата, као и раније, Срби су стајали на становишту да они као народ обухватају истојезичнике трију

вероисповести: православне, римокатоличке и исламске. При самом завршетку Првог светског рата, док су српска војска и савезници ослобађали крајеве који дотле нису били у саставу Србије, више покрајинских скупштина изгласало је присаједињење Србији: Скупштина у Руми изласала је 24. новембра 1918. присаједињење Срема, Скупштина у Новом Саду присаједињење Баната, Бачке и Барање (25. новембра), Скупштина српског народа у Подгорици присаједињење Црне Горе (26. новембра), Скупштина у Котору присаједињење Боке (27. новембра) и Скупштина у Бања Луци присаједињење Босне и Херцеговине Србији. Ове одлуке народних скупштина биле су у складу са идејом ослобођења и уједињења српског народа.

После ових одлука, само неколико дана касније, на иницијативу Националног већа Словенаца, Хрвата и Срба које је у октобру формирано у Загребу и прогласило отцепљење од Аустроугарске, да би се остварило уједињење са Србијом, регент Србије Александар је у Београду 1. децембра 1918. прогласио стварање нове државе.

Да новостворена држава није била у складу са српским националним програмом из предјугословенског периода, види се по томе што су Срби, од народа са властитим језиком, постали тек племе једног „троименог и троплеменог народа“ и по томе што се њихов језик утопио у неки тронационални, односно тримени српско-хрватско-словеначки језик. У Титовој Југославији, која је од исте популације од три направила шест народа, било је могуће да се српски језик је (1954) прогласи за двонационални: српскохрватски/хрваткосрпски. Сви ови поступци, током југословенског периода, чињени су на штету српског идентитета.

3.

Док је Југославија постојала, Босна и Херцеговина чинила је њен средишњи део. Њени становници говорили су и говоре истим језиком чије научно и генетско име је: српски језик. Босна и Херцеговина християнизована је током векова, а у позном средњем веку дошло је до поделе хришћанске популације

између источне, Православне цркве и западне Римокатоличке. Тек после турског освајања ових земаља и учвршћивања власти Османске империје, практично од 16. века, део популације прима ислам. Од појаве хрватске идеје југословенства наметнуто је становиште да се само православни део становништва у Босни и Херцеговини сматра Србима а да су римокатолици Хрвати. Попис становништва 1948. индикативан је за понашање становника исламске вероисповести. Око 161. 000 становника определили су се као Срби муслиманске вероисповести, око 16. 000 као Хрвати муслиманске вероисповести и око 800 000 изјаснили су се као Неопредељени (што значи неопредељени између Срба и Хрвата). Тек шездесетих година државни и партијски врх Југославије доноси одлуку да се створи посебна муслиманска нација. Име ове нације отада се пише великим словом: Муслимани. А да би се на тај начин створила нова нација, морале је да нестане, рецимо, оних 161. 000 Срба муслиманске вероисповести, дакле читава једна етничка група.

Овакво неприродно настајање нове нације пратиле су и последице. Године 1972. објављена је *Исламска декларација* вође босанско-херцеговачких муслимана Алије Изетбеговића. Ова декларација била је пројекција стварања исламске државе у Босни и Херцеговини. Чим је 1992. Босна и Херцеговина призната као држава, хришћани су схватили да је њихов опстанак доведен у питање: око 150 000 православаца и више хиљада римокатолика напустило је Сарајево. У то време тзв. Муслимани изабрали су за себе име Бошњаци које је дотле важило за све становнике Босне, као и име Босанци. Било је то практично пре него што је грађански рат у Босни и Херцеговини почео. Стварање „Исламске државе“ ових година на тлу Ирака и Сирије, објашњава у великој мери оно што се у једном делу Европе, на Балкану, већ десило. Прво су, у име ислама, главе одсецане у Босни, па тек после на Блиском Истоку.

4.

Европом су у 16. и 17. веку харали многи верски ратови са трагичним последицама. Већ од 18. века у Европи је победио принцип верске толеранције и став да је природно да у сваком народу могу постојати више верских заједница. У односу на такву европску праксу, стање на територији Босне и Херцеговине, сасвим је другачије. Од једнојезичког народа трију верских заједница направљена су три народа, а затим је проглашено и нешто немогуће: да сваки од ових народа има и свој властити језик. Све се то дешавало мимо европских стандарда. А ако је такав волунтаризам било могуће применити пред очима целог света, исти волунтаризам могуће је применити у свим областима живота, па и у праву. Било је могуће да се највеће жртве ратова на Балкану у 20. веку, а то су били православни Срби, прогласе за злочинце, а да се кривци представљају као жртве. Ако нема Бога (Логоса) све је дозвољено, говорио је Достојевски. Али, Бога има, и он налаже свим честитим људима да се боре за истину и правду.

5.

Верско-грађански рат, који се једнојезичкој а вишеконфесионалној Босни и Херцеговини први пут десио тек при крају 20. века, донео је многе несреће укупној популацији. Свака од верских заједница може се пожалити на жртве које је поднела, и у свакој се могу идентификовати снаге које су чиниле зло другима.

Кад је подручје Сребренице у питању, православци могу навести око 3.500 хиљада гробова побијених мушкараца, жена и деце у Подрињу пре битке за Сребреницу; а муслимани близу 8.000 мушкараца побијених и несталих после битке. Не поновило се ни једнима ни другима. Не чини се добро ако се једне жртве превиђају и прећуткују, а од других се прави медијски спектакл. И једне и друге жртве су део исте несреће.

6.

Резолуција о геноциду у Сребреници, коју је Велика Британија понудила сна усвајање Савету безбедности Уједињених нација, тако је постављена да, на жалост, само потпирује и продубљује доскорашње сукобе. Она у босанско-херцеговачком грађанском и верском рату види само једну страну као жртву, а другу идентификује као злочинца. Свестранији и дубљи поглед на збивања којима се декларација бави, показују да њен приступ није ваљан и добронамеран. Зато ову резолуцију не треба подржати. Онако како је срочена, понуђена резолуција се не може прихватити.

Нови Сад, 21. јун 2015.

Петар Милосављевић

(Политичка ревија, Београд 2/2015; Крајина, Бања Лука, 53-54/2014/15)

Библиографска белешка

Едиција ДЕЛА ПЕТРА МИЛОСАВЉЕВИЋА

Едиција *Изабрана дела* Петра Милосављевића коју су приредили Слободан Костић (1952 – 2012) и Вера Милосављевић, почела је да излази у издању „Требника“ у Београду 2000. г. После смрти власника „Требника“ Ранка Кебаре (2004), едицију су наставили да објављују „Логос“ у Ваљеву (касније у Грачаници) а затим ИПА „Мирослав“ у Београду. Овим издавачима се придружила Матица српска у Дубровнику (обновљена у Београду 2009). План овог издања обухватао је 25 књига сврстаних у пет кола.

Сачињен је пројект нове едиције *Дела Петра Милосављевића* који предвиђа објављивање књига овог аутора у седам кола према тематској сродности. Прво коло садржи уибенике и мемоаре; друго коло - књиге политиколошке природе; треће - белетристичка дела; четврто - књиге посвећене србистици; пето - књиге из области проучавања књижевности; шесто - посебне књиге из области проучавања поезије; седмо - књиге из области филозофије.

П р в о к о л о

Ко и куда ја? I, II, мемоари
Методологија проучавања књижевности
Теорија књижевности
Теоријска мисао о књижевности, I, II
Књижевнотеоријска мисао у Срба, I, II

Д р у г о к о л о

Обнова српског националног програма
О новосадском скупу“ - разговори Бојана Радића са Петром
Милосављевићем
О српском питању - разговори Биљане Живковић са Петром
Милосављевићем
Блок за српску идеју
Титаник

*Филологија и геополитика
Филологија и историја
Добрица Ћосић и преумљење
Срби и геноцид*

*Т р е ћ е к о л о
Блокада, песме
Драме
Нови Сад на ватри, роман
Глог на Истеру, роман
Примери српског прозног казивања*

*Ч е т в р т о к о л о
Срби и њихов језик
Српски филолошки програм
Увод у србистику
Идеје југословенства и српско питање
Српско питање и србистика
Српска писма*

*П е т о к о л о
Систем српске књижевности
Други ток српске књижевности
Наратолошка истраживања
Теоријски проблеми*

*Ш е с т о к о л о
Традиција и авангардизам
Поетика Момчила Настасијевића
Реч и корелатив
Триптих о Лази Костићу*

*С е д м о к о л о
Теорија белетристике
Логос и парадигма
Обнова логоцентризма
Шведски сто филозофије*

О ТЕКСТОВИМА У ОВОЈ КЊИЗИ

Текстови у овој књизи различитог су порекла.

Испод текстова који су већ били објављени забележено је одакле су преузети.

Такве белешке налазе се и испод текстова који су преузети из мојих још необјављених књига.

Текстови које не прате такве белешке објављују се овде први пут.

П.М.